ББК 63.3(0)5я72
С 32

Середницька Г. В.
С 32 Всесвітня історія: 8 кл.: Опорні конспекти. — К.: А.С.К., 2002. — 240 с.

ISBN 966-539-448-7

У навчальному посібнику відповідно до діючої програми загальноосвітньої середньої школи у своєрідній логіко-структурній формі систематизовано, конкретизовано і детально викладено матеріал з всесвітньої історії. Зроблено узагальнення і висновки, подано оцінку історичних діячів.

Призначений для учнів загальноосвітніх середніх шкіл, гімназій, ліцеїв, а також учителів і методистів. Може бути корисним для підготовки до вступу у вищі навчальні заклади.

ББК 63.3(0)5я72

ISBN 966-539-448-7

ВСТУП
ПЕРЕХІД ВІД СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ ДО НОВОГО ЧАСУ

Новий час — це період зародження та розвитку капіталістичного (буржуазного) способу виробництва. Феодальний спосіб виробництва, що базувався на дрібному виробництві селянина і ремісника (аграрно-ремісничa цивілізація), поступався місцем капіталістичному (буржуазному) способу виробництва, заснованому на новій техніці, використанні машин і найманої праці (індустріальна цивілізація).

Цивілізація — це рівень розвитку суспільства, його матеріальної та духовної культури, спільності соціально-політичної організації на певний час його існування, в період виникнення державності.

(Цивілізація проминає такі стадії: зародження — розвиток — загибель або перетворення).

Новий час вивчає історія нового часу:
перший період — XVI — кінець XVIII ст.;
другий період — кінець XVIII ст. — початок XX ст.

ЗМІНИ, ЩО ВІДБУЛИСЯ ЗА НОВОГО ЧАСУ

1. Удосконалювалися знаряддя праці, що вело до зростання продуктивності праці.
2. Поліпшилися техніка і технологія обробки металів і землі.
3. Зросли міста і міське населення.
4. Розширювалися обсяги виробництва сільськогосподарської продукції, бо зростають ціни і попит на неї.
5. Розвивалося мануфактурне виробництво.

Мануфактура — це ручне виробництво, коли вже існував поділ праці.
Виникнення мануфактур вело до:
— підвищення продуктивності праці;
— зростання кількості випущеної продукції;
— пожвавлення торгівлі (як внутрішньої, так і зовнішньої);
— задоволення потреб ринку в даній продукції.

6. Зростало товарне виробництво.

Товар — це продукт праці, виготовлений для продажу.
Товарне виробництво — це таке виробництво, коли продукти виробляються не для власного споживання, а на продаж.

7. Дедалі більшого значення набували гроші.

ББК 63.3(0)5я72
С 32

Середницька Г. В.
С 32 Всесвітня історія: 8 кл.: Опорні конспекти. — К.: А.С.К., 2002. — 240 с.

ISBN 966-539-448-7

У навчальному посібнику відповідно до діючої програми загальноосвітньої середньої школи у своєрідній логіко-структурній формі систематизовано, конкретизовано і детально викладено матеріал з всесвітньої історії. Зроблено узагальнення і висновки, подано оцінку історичних діячів.

Призначений для учнів загальноосвітніх середніх шкіл, гімназій, ліцеїв, а також учителів і методистів. Може бути корисним для підготовки до вступу у вищі навчальні заклади.

ББК 63.3(0)5я72

ISBN 966-539-448-7

ВСТУП
ПЕРЕХІД ВІД СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ ДО НОВОГО ЧАСУ

Новий час — це період зародження та розвитку капіталістичного (буржуазного) способу виробництва. Феодальний спосіб виробництва, що базувався на дрібному виробництві селянина і ремісника (аграрно-ремісничя цивілізація), поступався місцем капіталістичному (буржуазному) способу виробництва, заснованому на новій техніці, використанні машин і найманої праці (індустріальна цивілізація).

Цивілізація — це рівень розвитку суспільства, його матеріальної та духовної культури, спільності соціально-політичної організації на певний час його існування, в період виникнення державності.

(Цивілізація проминає такі стадії: зародження — розвиток — загибель або перетворення).

Новий час вивчає історія нового часу:
перший період — XVI — кінець XVIII ст.;
другий період — кінець XVIII ст. — початок XX ст.

ЗМІНИ, ЩО ВІДБУЛИСЯ ЗА НОВОГО ЧАСУ

1. Удосконалювалися знаряддя праці, що вело до зростання продуктивності праці.
2. Поліпшилися техніка і технологія обробки металів і землі.
3. Зросли міста і міське населення.
4. Розширювалися обсяги виробництва сільськогосподарської продукції, бо зростають ціни і попит на неї.
5. Розвивалося мануфактурне виробництво.

Мануфактура — це ручне виробництво, коли вже існував поділ праці.
Виникнення мануфактур вело до:
— підвищення продуктивності праці;
— зростання кількості випущеної продукції;
— пожвавлення торгівлі (як внутрішньої, так і зовнішньої);
— задоволення потреб ринку в даній продукції.

6. Зростало товарне виробництво.

Товар — це продукт праці, виготовлений для продажу.
Товарне виробництво — це таке виробництво, коли продукти виробляються не для власного споживання, а на продаж.

7. Дедалі більшого значення набували гроші.

8. Розвивалися товарно-грошові відносини.
9. Змінювалася форма політичної влади в багатьох державах: станову монархію заступала абсолютна монархія.

Абсолютна монархія — коли монарх зосереджує в своїх руках всю повноту державної влади, підпорядковуючи своїй владі церкву та її величезні багатства.

10. Наростала боротьба проти всемогутності католицької церкви, яка була захисником феодальних порядків, за її реформування.

Порівняння майстерні ремісника і мануфактури

Майстерня ремісника	Мануфактура
1. Дрібне підприємство, на якому випускається невелика кількість продукції.	1. Велике підприємство, обсяги виробництва якого значно зростають.
2. Поділ праці відсутній.	2. Існує поділ праці.
3. Працює майстер із підручними, яких невелика кількість.	3. Працюють наймані робітники, кількість яких зі збільшенням розмірів виробництва зростає.
4. Вироби належать майстрові, який і сам бере участь у їх виготовленні.	4. Вироби належать власникові підприємства, а не виробникам.
5. Примітивні знаряддя праці.	5. Є верстати і механізми. Власники мануфактур зацікавлені в технічному прогресі.

БУРЖУАЗІЯ ФОРМУВАЛАСЯ З ТАКИХ ВЕРСТВ НАСЕЛЕННЯ:

1. Заможних купців.
2. Банкірів, лихварів.
3. Нових дворян, які:
   - були зв'язані з ринком;
   - вели господарство по-новому;
   - удосконалювали техніку обробки землі;
   - застосовували добрива;
   - велику увагу приділяли підбору сортів.
4. Майстрів, власників майстерень.
5. Інтелігенції (вчителів тощо).

Наймані робітники формувалися:

1. З ремісників і підмайстрів.
2. З міської бідноти.
3. З розорених селян.

Умови, необхідні для виникнення капіталістичного виробництва

1. Наявність вільних людей, які готові були найматися на роботу.
2. Нагромадження багатств, необхідних для відкриття великих підприємств (мануфактур).

Основні риси феодалізму і капіталізму

Феодалізм	Капіталізм
1. Ручна праця.	1. Машинне виробництво.
2. Панування дрібного товарного виробництва.	2. Зростання великого товарного виробництва.
3. Низькі темпи зростання обсягу виробництва і продуктивності праці.	3. Високі темпи зростання обсягу виробництва і продуктивності праці.
4. Основні класи: феодали і селяни.	4. Основні класи: капіталісти, підприємці (буржуазія) і наймані робітники.
5. Селяни залежали від феодала.	Наймані робітники особисто вільні.
6. Селяни були наділені землею, мали свої знаряддя праці, житло, худобу і т. ін.	6. Наймані робітники позбавлені засобів виробництва, не мають власності.
7. Феодали силою змушували селян віддавати їм частину продукту (оброк) або працювати на них (панщина).	7. Наймана праця за оплату через відсутність власності у найманих робітників.
8. Панування натурального господарства за наявності слаборозвиненої торгівлі.	8. Панування товарного виробництва, розвиток товарно-грошових відносин.
9. Низький рівень розвитку техніки в сільському господарстві й ремеслі.	9. Технічні винаходи, що сприяли створенню великих підприємств.

З РОЗВИТКОМ ТОВАРНО-ГРОШОВИХ ВІДНОСИН ВИНИКЛИ НОВІ ФОРМИ ОРГАНІЗАЦІЇ ТОРГІВЛІ

1. **Біржа** — це організаційно оформлений регулярно діючий ринок, на якому здійснюється постійна торгівля.
2. **Виникали торговельні компанії** — купецькі організації, які організовували торгівлю.
3. **Банки** — це спеціальні установи, які мають кошти, надають кредити, здійснюють грошові розрахунки, випускають в обіг цінні папери тощо. Перші банки з'явились у XV–XVI ст., спершу в Італії, а потім у Німеччині.

РОЗВИТОК ТЕХНІКИ У XV–XVI ст.

<table>
<tr><th></th><th>Технічні винаходи</th><th>Процеси, які стоять за ними</th></tr>
<tr><td colspan="3">Три винаходи визначили обличчя нової епохи</td></tr>
<tr><td>I</td><td>Друкарський верстат.
Книгодрукування винайшов німець Йоганн Гутенберн (середина XV ст.) 1445 р.</td><td>1. Книжок стало більше.
2. Вони стали доступнішими, ніж рукописні, бо коштували менше.
3. Книгодрукування сприяло розвиткові освіти, науки і літератури.
4. Сприяло зростанню освіченості людей.
5. Завдяки друкованій книзі знання, нагромаджені людьми, почали поширюватися швидше.
6. Набуті знання зберігалися повніше і довше.
7. Вони скоріше передавалися наступним поколінням людей.</td></tr>
<tr><td colspan="3">Висновки
Винайдення паперу і книгодрукування привело до:
• виникнення паперової промисловості;
• розвитку друкарства.</td></tr>
<tr><td>II</td><td>Вогнепальна зброя
У XVI ст. використовували:
— облогові гармати;
— легкі польові гармати.
Було вдосконалено ручну вогнепальну зброю. У піхотинців з'явилися важкі рушниці — мушкети.</td><td>Поширення вогнепальної зброї зумовило переворот у військовій справі.
1. Рицарське спорядження перестало бути надійним захистом, його пробивали кулі.
2. Мури замків уже не були неприступними, їх можна було легко зруйнувати гарматними ядрами.
3. Феодальна рицарська кіннота поступалася місцем найманим арміям, які мали вогнепальну зброю.</td></tr>
<tr><td colspan="3">Висновки
Розвиток виробництва артилерії:
• різко збільшив потребу в металі, що стало поштовхом до розвитку металургії;
• привів до вдосконалення техніки лиття;
• спонукав появу нових видів верстатів (свердлильного, шліфувального);
• мав велике значення для завоювання відкритих європейцями країн.</td></tr>
<tr><td>III</td><td>Застосування компасу</td><td>1. Моряки тепер могли плавати далеко в морях і океанах.
2. Стало можливим довготривале плавання в морях і океанах.
3. Завдяки компасові та іншим приладам, що їх використовували мореплавці, і вдосконаленню кораблів було відкрито:
• новий материк — Америку;
• знайдено морський шлях до Індії;
• здійснено кругосвітню подорож;
• досліджено північно-східну частину Азії тощо.
4. Людина остаточно переконалася, що Земля має форму кулі.</td></tr>
<tr><td colspan="3">Інші важливі технічні винаходи XV–XVI ст.</td></tr>
<tr><td>IV</td><td>Удосконалення водяного двигуна</td><td>Водяний двигун почали широко використовувати:
1. В майстернях.
2. У гірничій справі:
— піднімали і дробили руду;
— відкачували воду з шахт.</td></tr>
</table>

		Наслідки Це давало можливість: • будувати глибші шахти; • добувати більше руди. 3. У паперовому виробництві, де за допомоги водяного двигуна піднімали та опускали преси. 4. У млинарстві. 5. У металургії: водяне колесо з'єднували з великими міхами, якими вдували повітря у плавильні печі — домни. **Наслідки** 1. Почали плавити значно більше металу. 2. Одержували чавун і сталь. 3. Покращилась якість металу.
V	**Вдосконалено механічний годинник** (Механічний годинник, винайдений у XIII ст., урухомлювався силою ваги гирі Годинники були громіздкі та вміщувалися лише на великих громадських будівлях	Наприкінці XV ст. було винайдено невеликий кишеньковий годинник, який урухомлювався розгорнутою пружиною. 1. Удосконалення годинника привело до зростання виробництва точних приборів, що спиралося на технологію годинникової справи. 2. З'явилися зручні механізми для підняття важких речей: • домкрат; • підіймальні крани; • смоки; • землерийні машини та ін.
VI	**Кораблебудування**	1. Створено швидкохідний легкий парусник — каравелу (XV ст.). Це судно мало три щогли з прямими й косими вітрилами і тому могло рухатися в потрібному напрямку. 2. Почали широко використовувати астролябію для визначення місцеположення корабля.
VII	**У текстильному виробництві**	Почали використовувати: 1. Самопрядку. 2. Горизонтальний верстат.

НАСЛІДКИ ВИКОРИСТАННЯ НОВИХ ТЕХНІЧНИХ ВІДКРИТТІВ ОБУМОВИЛИ:

1. Зростання продуктивності праці.
2. Розвиток капіталізму:
— технічні винаходи не можна було застосовувати в маленьких майстернях ремісників, а тому почали виникати великі мануфактури;
— з'явилася велика кількість найманих робітників;
— зростали міста.
3. Почав розвиватися капіталізм у сільському господарстві:
— зі збільшенням міського населення підвищувалися попит і ціни на сільськогосподарську продукцію;
— почали застосовувати нові методи господарювання: машини, найману працю тощо.
4. Розвиток техніки уможливив далекі морські подорожі і сприяв великим географічним відкриттям.
5. Розвій культури.

НЕРІВНОМІРНІСТЬ РОЗВИТКУ НАРОДІВ РІЗНИХ КОНТИНЕНТІВ У ПЕРІОД ПЕРЕХОДУ ВІД ФЕОДАЛЬНОГО СУСПІЛЬСТВА (РЕМІСНИЧО-АГРАРНОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ) ДО КАПІТАЛІСТИЧНОГО СУСПІЛЬСТВА (ІНДУСТРІАЛЬНОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ)

1. Розвиткові капіталізму заважала феодальна роздробленість Німеччини та Італії.
2. Феодальні відносини залишалися панівними в Іспанії, Португалії, Московській державі.
3. Більшість країн на території Азії, Африки та Америки ще перебували на стадії розвитку первісногромадського, рабовласницького або феодального ладу та були перетворені на колонії європейських держав.
4. У багатьох країнах Європи відбувалися розклад феодалізму і зародження капіталістичних відносин.

ВІДКРИТТЯ ЄВРОПЕЙЦІВ І СТВОРЕННЯ ПЕРШИХ КОЛОНІАЛЬНИХ ІМПЕРІЙ

Кінець XV– середина XVII ст.— великі географічні відкриття.

ПРИЧИНИ ВЕЛИКИХ ГЕОГРАФІЧНИХ ВІДКРИТТІВ

1. Внаслідок розвитку виробництва, розширення торгівлі зростали потреби в золоті та сріблі, яких не вистачало в Європі, пошуки їх європейцями. (первинне капітал)
2. Труднощі в торгівлі зі східними країнами після загарбання турками Константинополя та оволодіння ними торговими шляхами на Схід. Обкладання турками купців високим митом, що прискорило пошуки нових торгових шляхів із Європи до Азії.
3. Прагнення європейців установити прямі торгові зв'язки з країнами Сходу, щоби повністю привласнити величезні прибутки від східної торгівлі.

ПЕРЕДУМОВИ ВЕЛИКИХ ГЕОГРАФІЧНИХ ВІДКРИТТІВ

1. Удосконалення кораблебудування. Створення швидкохідного легкого парусника — каравели.
2. Використання компаса і приладу для визначення місцеположення корабля — астролябії, що дало можливість плавати далеко в морях і океанах упродовж тривалого часу.
3. Вдосконалення морських компасних карт.
4. Здогадки і твердження про те, що Земля має форму кулі.
5. Наявність в Іспанії великої кількості збіднілих рицарів — шукачів багатств і пригод.

Відкриття португальців і створення португальської колоніальної імперії

Розвиток науки і техніки.
↓
Плавання далеко в морях і океанах.
↓
Відкриття нових земель.
↓
Загарбання колоній.
↓
Створення колоніальних імперій.
↓
Зростання багатств європейських країн.

Колонії — це території й народи, які втратили свою незалежність, зазнали жорстокого гноблення завойовниками.

ПРИЧИНИ ВІДКРИТТІВ ПОРТУГАЛЬЦІВ

1. Вигідне географічне положення.
2. Звільнення Португалії від арабського панування.
3. Удосконалення кораблебудування і морських приладів та оволодіння португальцями технікою морської справи.
4. Перетворення Португалії на морську державу.
5. Бажання знайти морський шлях до Індії та перебрати всю морську торгівлю.
6. Вплив наукових досягнень арабів у царині математики й географії.

1415 р. — португальці захопили Сеуту, розташовану проти Гібралтару. Відтоді почалися неперервні плавання португальців уздовж західного узбережжя Африки.

Велику роль в організації португальських експедицій відіграв принц Генріх, прозваний Мореплавцем. Він:
- організовував експедиції вздовж західного узбережжя Африки;
- давав кошти на організацію цих експедицій;
- заснував ряд торгових компаній, які одержали право торгувати з відкритими землями.

1486 р. Бартоломео Діаш, пливучи вздовж західного узбережжя Африки, першим доплив до крайнього півдня Африки, який назвали мисом Доброї Надії.

Вийшов в Індійський океан, але був змушений повернути назад.

1497–1498 рр. Португалець **Васко да Гама** очолив експедицію, яка відкрила морський шлях до Індії.

Подорож почав із Лісабона на чотирьох кораблях. Плив уздовж західного узбережжя Африки, обминув мис Доброї Надії та доплив до східних берегів Африки.

Знайшов провідника і доплив до берегів Індії. Португальські кораблі увійшли до індійського порту Калікут.

Члени експедиції в Індії скуповували прянощі і, навантаживши ними кораблі, повернули додому. Васко да Гама був прийнятий португальським королем з великими почестями і дістав титул "адмірала індійських вод".

1502 р.— друга експедиція Васко да Гами до Індії.

ЗНАЧЕННЯ ЕКСПЕДИЦІЇ ВАСКО ДА ГАМИ

1. Було відкрито морський шлях із Європи до Індії.
2. Португальці захопили контроль над східним морським шляхом до Індії.
3. Від морської торгівлі з Індією Португалія одержувала великі прибутки.
4. Експедиція започаткувала створення португальської колоніальної імперії.

1500 р. Португальці досягли острова Мадагаскар.
1507 р. — острова Маврикій.
1500 р. Під час одного з плавань до Індії португальці відхилилися від маршруту на захід, знаючи про кулястість Землі, і відкрили Бразилію.
1511 р. Португальці захопили Малакку — головний ринок прянощів. На узбережжях створювали свої факторії (торгові пункти), що були добре укріплені та служили основою для подальших завоювань.
1521 р. Португалія захопила Молуккські і Зондські острови, які називалися "островами прянощів".
Згодом закріпилися на Цейлоні.
1516–1517 рр. Португальці заснували свої поселення в портах Китаю.
1543 р. Португальці з'явилися біля берегів Японії та заснували свої поселення.

Почалися територіальні суперечки між Португалією та Іспанією

1493 р. Для мирного врегулювання територіальних суперечок між Іспанією та Португалією за посередництва папи римського світ було переділено по меридіану від островів Зеленого Мису на:
західну частину — відходила до Іспанії;
східну частину — відходила до Португалії.
1494 р. Новим договором у Тордесільясі лінію розподілу Землі було перенесено трохи на захід. Поділ був здійснений за 30-градусним меридіаном.
Цей договір тимчасово відвернув колоніальну війну між Іспанією та Португалією.
1529 р. У Сарагосі було укладено нову угоду про поділ у Східній півкулі за 17-градусним меридіаном на схід від Молуккських островів.

ПРИЧИНИ УСПІШНИХ ЗАВОЮВАНЬ ПОРТУГАЛЬЦІВ

1. Військові та морські переваги Португалії.
2. Слабкість східних держав.
   Португальські загони в декілька сот вояків, що мали вогнепальну зброю, нерідко перемагали в Азії багаточисленні армії, озброєні мечами, луками і шаблями.
3. Португальці проводили політику "розпалювання ворожнечі" та заохочували боротьбу місцевих правителів між собою, а потім підкоряли їх та обкладали даниною.

Висновок
Маленька Португалія з населенням 1,5 млн осіб за короткий час створила могутню колоніальну імперію.

ХРИСТОФОР КОЛУМБ (1451–1506) ТА ЙОГО ПОДОРОЖ ДО АМЕРИКИ

Х. Колумб (Крістобаль Колон) народився в Італії. Замолоду полюбив море і став моряком. Мореплавній справі присвятив усе своє життя. Добре вивчив математику, астрономію, картографію.

Оселившись у Португалії, запропонував свої послуги здійснити подорож до казково багатої Індії та відкрити прямий і надійний шлях до неї. Вірив у кулястість землі, тому гадав, що пливучи на захід, дістанеться до Індії. Х. Колумб протягом тривалого часу збирав дані на підтвердження свого передбачення: багато читав, вивчав карти.

Підтримку в Португалії не дістав і переїхав до Іспанії.

Х. Колумб — наполегливий у досягненні своєї мети, людина великої сили волі, тому перші невдачі не могли його зупинити.

Після довгих клопотань Х. Колумб зумів домогтися від королівського двору Іспанії згоди на організацію експедиції. Король Іспанії Фердинанд призначив його "адміралом і віце-королем" усіх земель, які він відкриє.

3 серпня 1492 р. ескадра з трьох кораблів (**"Санта-Марія"**, **"Пінта"** і **"Нінья"**) з екіпажем 88 моряків залишила береги Іспанії. Х. Колумб був досвідченим моряком, талановитим організатором. Потрібна була велика сила волі і мужність, щоби зважитися на таку подорож.

По 70 днях плавання моряки врешті-решт побачили землю.

12 жовтня 1492 р. — відкриття Америки Колумбом.

1492–1493 рр. Перша подорож Х. Колумба.

Х. Колумб висадився на одному із островів, поцілував землю і назвав її Сан-Сальвадор. Доплив до Багамських островів, Куби, Гаїті. На острові Куба Колумб і його супутники вперше побачили тютюн, картоплю і кукурудзу, які в Європі на той час ще не були відомі.

Ці території згодом було названо Вест-Індією, а жителів Нового Світу почали називати індіанцями, бо Колумб до кінця свого життя був упевнений, що відкрив Індію.

Експедиція Колумба завершилася успішно завдяки:

— наполегливості та особистій мужності Колумба;

— стійкості всієї команди, набраної із жителів прибережних міст Іспанії, які добре знали море і морську справу.

1493–1496 рр. Друга подорож Х. Колумба, в якій узяло участь 17 кораблів і майже 1500 моряків. Х. Колумб вирішив спершу навідатися на острів, де було залишено гарнізон і не знайшов його. За жорстокість і пожадливість іспанців індіанці напали на гарнізон і всіх їх убили. Відкрив Великі Антильські, частину Малих Антильських островів (Пуерто-Рико, Ямайку та інші острови).

1498–1500 рр. Третя подорож Х. Колумба.

Він уперше увійшов у гирло річки Оріноко на півночі Південної Америки. Відкрив узбережжя північної частини Південної Америки.

1502–1504 рр. Четверта подорож Х. Колумба.

Відкрив узбережжя Центральної Америки з боку Карибського моря. Цю місцевість вони назвали "Коста-Рика", себто "Багатий берег". Але казкових багатств у Вест-Індії Х. Колумб не знайшов.

Інтерес уряду Іспанії до Х. Колумба та його відкриттів ослаб.

Відважний мореплавець помер у злиднях.

ІМ'ЯМ Х. КОЛУМБА НАЗВАНО:

- одну з держав Південної Америки — Колумбію;
- річку басейну Тихого океану в Північній Америці — Колумбію;
- Колумбійський університет у США в Нью-Йорку;
- федеральний (столичний) округ США — Колумбію, більшу частину якого займає м. Вашингтон;
- Колумбія — місто в США, центр штату Південна Кароліна та ін.

РІЗНІ ДУМКИ ВЧЕНИХ ПРО ВІДКРИТТЯ АМЕРИКИ

1. То була зустріч різних світів і різних культур.
2. Сталося знищення індіанських цивілізацій.
3. Виник Новий світ із новою самобутньою культурою.
4. То було вторгнення, відчуження територій індіанців і колоніальне поневолення їх.
5. Відкриття привело до нового стану в розвиткові американського континенту.
6. Європейці привезли на американський континент свою культуру, більшу частину хлібних культур, коня, велику рогату худобу та овець.
7. Почалася епоха становлення єдиної світової цивілізації.

АМЕРІНО ВЕСПУЧЧІ

Флорентійський астроном і мандрівник, набув титул головного лоцмана Іспанії, здійснив дві подорожі до берегів Південної Америки.

1499–1500 рр. Перша подорож Амеріно Веспуччі.

Побував у північно-східній частині Південної Америки.

1501–1502 рр. Друга подорож. Проплив уздовж східного узбережжя Південної Америки. У своїх листах-щоденниках яскраво й захоплено описував мальовничу природу й населення Південної Америки. Був упевнений, що ці землі — невідомий досі материк, а не Індія. Будучи допитливим і спостережливим, він описав нові землі у книзі "Чотири плавання", в якій вперше вмістив карту країн Південної Америки (Венесуели і Бразилії). Цією книгою зачитувалося багато мореплавців і шукачів пригод.

За його ім'ям новий материк дістав назву Америка. Згодом ця назва поширилася й на північний материк.

ІНДІАНСЬКІ НАРОДИ ТА ЇХНЯ ЦИВІЛІЗАЦІЯ

	Майя	Ацтеки	Інки
Де проживали	На півострові Юкатан і прилеглій до нього області у Центральній Америці, що були вкриті густими джунглями.	Мексиканське нагір'я. Назва "Мексика" походить від імені бога війни ацтеків — Мехітлі.	На території сучасних Еквадору, Перу та Болівії, на заході Південної Америки.
Розводили	Індиків, собак, свійських тварин не було.	Гусей, качок, індиків, свійських тварин не було.	Лам, які давали м'ясо, шерсть, шкури.
Правління	1. Існували міста- держави (виникли у І тис. н. е.). 2. Начолі держави — спадковий правитель — "велика людина" (так його називали). 3. Влада належала військовій знаті та жерцям.	1. Існувала держава. 2. Начолі держави — спадковий правитель, влада передавалася старшому синові. 3. Знатні ацтеки обіймали високі посади та одержували за службу платню.	1. Існувала держава — Перу (виникла у XII ст.). 2. Правитель країни — верховний інка з необмеженою владою. Його вважали представником бога Сонця на землі. 3. Очолював управління і військо. 4. Влада передавалася від правителя найбільш здібному сину. 5. Держава була переділена на чотири провінції. 6. Вищі посади в країні: верховний жрець; скарбник; правителі провінцій. Ці посади обіймали родичі правителя і називали себе "синами Сонця".
Суспільний лад	Існували такі верстви населення: 1. Знать. 2. Жерці. 3. Громадівці — "низькі люди". То були селяни й ремісники, які виконували різні повинності: – обробляли поля знаті; – утримували воїнів під час походів; – сплачували податки. 4. Раби з полонених і боржників.	1. Існувала багата і впливова знать. 2. Прості люди — ратаї та ремісники. 3. Безземельні селяни. 4. Були підкорені сусідні племена, які сплачували данину і давали рабів. 5. Під час воєн набиралася велика армія — до 150 тис. чоловік.	1. Верхівка панівного класу — інки. 2. Жерці. 3. Підкорені сусідні племена, які платили данину. 4. Рядові громадівці та ремісники, які: — сплачували податки; — будували греблі й канали; — споруджували шляхи, храми, фортеці.
Рільництво	1. Земля у власності громади. 2. У гірських районах використовували тераси, зрошувальні канали. 3. Знаряддя праці: кам'яні сокири, загострені палиці. 4. Вирощували: картоплю, маїс, помідори, какао, гарбузи, перець, квасолю, тютюн, фрукти.	1. Землі було мало. 2. На вузьких півостровах великого озера та на сплетених із гілок плотах викладали добуті з дна озера водорості та родючий намул. Засівали ці плавучі поля і за рік збирали декілька урожаїв. 3. Будували канали, дамби. 4. Використовували штучне зрошення. 5. Основне знаряддя для обробітку землі — мотика.	1. Земля у власності громад. 2. Розвинене мотичне рільництво. 3. Вміли удобрювати землю. 4. Кожен громадівець отримував наділ. 5. Орну землю переділяли на три частини: — врожай із першої надходив жерцям; — із другої — до верховного інки; — із третьої — громадівцям. 6. Вирощували: кукурудзу, картоплю, бавовник.

Письмо	1. Існувало ієрогліфічне письмо. 2. Знайдено три рукописи майя, прикрашені малюнками. 3. Писали й на стінах храмів, кам'яних плитах. 4. **У 1839 р.** англієць Стефенс знайшов ці рукописи. 5. **У 1951 р.** радянський вчений **Кнорозов** розшифрував письмо майя. 6. Один рукопис зберігається в Парижі, другий — у Мадриді, третій — у Дрездені.	1. Ієрогліфічне письмо. 2. Записували події в книги, які переплітали і збирали у великі бібліотеки.	1. Письмо "кіпу" — вузликове письмо. Це були мотузки з вузликами на них. Колір мотузки, кількість вузликів, їх місця і спосіб зав'язування — все це було певною інформацією.
Школи	Існували школи.	1. Існували звичайні школи для бідняків, де вивчали рільництво, ремесла, військову справу. 2. Школи для знаті. Вивчали письмо, читання, міфологію, історію, релігію, поезію, астрономію, живопис.	1. Існували школи, в яких навчалися впродовж чотирьох років. 2. Вивчали письмо, читання, поезію, музику, мистецтво.
Наука	1. Розвивалася астрономія. 2. Вміли складати календар, який був одним із точних календарів стародавніх народів. 3. Рік переділяли на 18 місяців по 20 днів кожен. До них додавали ще 5 днів, у які нічого не робили, щоб не накликати біди. 4. Були обсерваторії (відомо 18). Вміли передбачати сонячні й місячні затемнення. 5. Розвивалася математика. Вперше застосували "нуль", раніше від індійців.	1. Розвивалася астрономія. 2. Часто знаходять руйновища обсерваторій. 3. Розвивалася геометрія (будували прямі вулиці й канали, піраміди). 4. Розвивалася математика. Вміли робити підрахунки.	Розвивалися такі науки: 1. Медицина. Вміли робити операції на черепі й використовувати засоби обезболювання. 2. Астрономія. У найвищій точці було створено сонячний годинник, за яким жерці-астрономи проводили свої календарні підрахунки. 3. Сонячний рік переділяли на 12 місяців по 30 днів кожен і ще додавали 5 днів, в які веселилися. 4. Математика. Добре знали числа.
Ремесла	1. Виготовляли посуд, але не знали гончарного круга. 2. Вміли гладенько обтісувати кам'яні плити. 3. Виготовляли прекрасні вироби із золота і срібла.	1. Виготовляли різні прикраси, вироби з золота, срібла, мармурову мозаїку. 2. Виготовляли кам'яні сокири. 3. Виготовляли срібний посуд з орнаментом. 4. Ткали тканини. 5. Робили вишивки з прокладками з пташиного пір'я. 6. Ювеліри гранували коштовні камені та виконували різні мозаїчні роботи. 7. Вміли будувати фонтани, користувалися ваннами.	1. Великих успіхів досягли в обробці металів. 2. Добували мідь, олово, золото, срібло, використовували бронзу. 3. Ювеліри виготовляли різноманітні вироби з бронзи, золота, срібла. 4. Жінки були ткалями. 5. Виготовляли чудовий посуд у вигляді людських фігур, тварин і плодів. Використовували глину різних відтінків.

			6. Ювеліри працювали з платиною, смарагдами, коралами і чорним кришталем. 7. Вміли виготовляти різноманітні музичні інструменти з тростини, кості й металів: барабани, бубни, дудки та ін.
Будівництво	1. Споруджували: — білосніжні піраміди; — величаві храми; — палаци у вигляді східчастих пірамід, прикрашених статуями богів; — будинки на високих фундаментах; — площадки для гри у м'яч.	1. Зводили міста з прямими вулицями. 2. Будували палаци. 3. Споруджували греблі, канали, дамби. 4. Будували спадисті піраміди різної висоти зі сходами. 5. Зводили храми з зображенням бога дощу і бога вітру.	1. Вирубували зі скель величезні брили вагою 200 тон і пересували їх на відстань 25 — 30 км гористою місцевістю. 2. Будували висячі мости через провалля. 3. Споруджували прекрасні храми, палаци й фортеці, зрошувальні системи.

Висновки

1. Перед завоюванням народи Америки створили високу, самобутню культуру.
2. Це був гордий, волелюбний довірливий народ, культурний розвиток якого вплинув на розвиток культури подальшого періоду народів Америки.
3. Деякі наукові досягнення цих народів випереджали європейські країни:
   - майя склали найточніший календар серед стародавніх народів;
   - вперше застосували "нуль", раніше від індійців і європейців;
   - інки використовували засоби знеболення під час проведення операцій, чого ще не знали в Європі;
   - вміли робити операції на черепі та ін.

ЗАВОЮВАННЯ МЕКСИКИ

1519 р. Невеликий загін іспанських завойовників (до 400 одчайдухів) на чолі зі збіднілим дворянином **Ернаном Кортесом** висадився на березі Мексики. Загін мав 16 вершників, 10 важких і 3 легкі гармати. Вигляд вершників і вогнепальна зброя викликали в ацтеків панічний страх.

Вважаючи, що це посланці богів, ацтеки дозволили іспанцям увійти до столиці — міста **Теночтитлан** (сучасний Мехіко). Іспанці обманом увійшли до палацу, захопили правителя **Моктесуму** і вбили його.

Ацтеки, побачивши жорстокість завойовників, повстали. Кортес зазнав великих втрат: багато його воїнів загинуло, бо так були навантажені награбованими коштовностями, що не могли швидко йти.

У цей час повстали індіанські племена, підкорені ацтеками.

Кортес поповнив свій загін іспанцями з Куби. З 10-тисячною армією він знову підійшов до столиці ацтеків та оточив її. Припинив постачання місту води, зруйнувавши водогін. Під час облоги міста багато жителів загинуло від голоду і хвороб.

1521 р. Іспанці увійшли до безлюдного і зруйнованого міста. Вони розграбували нагромаджувані впродовж століть скарби ацтеків. Є легенди, що ацтеки заховали багато золота. Захоплений у полон новий вождь **Куаутемок** навіть під тортурами не виказав, де золото ацтеків. Завойовники його стратили. Через багато років вдячна Мексика, яка звільнилася від іспанської колоніальної залежності, поставила у своїй столиці пам'ятник цьому вождю і проголосила його національним героєм.

Згодом було загарбано всю Мексику.

Далі завойовники не пішли, бо там не було багатих на золото і срібло міст і держав. Це були землі, які "не приносять доходу".

Ці події яскраво відобразив художник М.-Г. Ройтер у картині "Вступ Кортеса до Мехіко".

ЗАВОЮВАННЯ ПЕРУ

1531–1532 рр. Невеликий іспанський загін (піший і на конях) на чолі з **Франсиско Пісарро** завоював державу інків — Перу.

Користуючись слабкістю військового союзу інків, Ф. Пісарро напав зненацька і захопив у полон верховного інку.

До нас дійшли відомості про скарби золотого саду у храмі Сонця в столиці інків.

Куско. У цьому саду стебла, листя маїсу були зроблені зі щирого золота.

Тут же перебувала отара з 20 золотих овець з ягнятами, яку "пасли" золоті пастухи.

Відомо, що скарби цього золотого саду були відправлені для уплати Пісарро викупу за життя їхнього правителя, щоб заповнити золотом велику кімнату. Але цей викуп не врятував великому інкові життя. Іспанці віроломно його вбили.

Золото з золотого саду, як і інші награбовані золоті вироби, було відправлено до Іспанії, де перетоплено на золоті зливки.

ПРИЧИНИ ПОРАЗКИ АЦТЕКІВ ТА ІНКІВ

1. Перевага іспанців в озброєнні й тактиці ведення воєн.
2. Відсутність у ацтеків та інків вогнепальної зброї та коней.
3. Внутрішня слабкість держав ацтеків і інків, проти яких виступили підкорені індіанські племена.

МЕТОДИ КОЛОНІАЛЬНОЇ ЕКСПЛУАТАЦІЇ

1. Пограбування індіанських народів.
2. Перетворення індіанців на рабів і кріпаків.
3. Використання примусової праці місцевого населення на золотих і срібних рудниках.
4. Винищення великої кількості місцевого населення за найменших спроб опору як непокірного, свободолюбного.
5. Грабіжницька торгівля.
6. Примусове навертання індіанців у християнство.

Висновки

1. Колоніальні загарбання в Америці супроводжувалися пограбуванням, викорененням, поневоленням і винищенням місцевого населення.
2. Іспанські завойовники принесли з собою в Америку феодальні форми експлуатації. На всіх жителів (індіанців) від 14-річного віку іспанці наклали тяжкі повинності. Чотири рази на рік кожен індіанець мусив приносити чи зливок золота, чи бавовняну тканину. Той, хто не міг сплатити податі, повинен був відробляти її.
3. Вогнем і мечем були знищені держави ацтеків, інків, майя.
4. Нечисленні загони іспанських завойовників спромоглися підкорити народи Мексики, Перу, землі яких називали "багатими на золото", "краями достатку", "жаданими землями", де населення не знає голоду.
5. Непокірні індіанські племена почасти загинули в нерівній боротьбі, почасти були відтручені в малопридатні для життя райони.
6. Було відкрито золоті та срібні копальні в Америці, аборигени гинули тисячами від непідсильної праці.
7. Нестачу робочої сили на ланах і в руднях європейці компенсували неграми, привезеними з Африки до Америки (першу партію чорношкірих привезли 1501 р.). Африку було перетворено в заповідне місце полювання на людей.
8. Основна частина населення Південної Америки на сучасному етапі розмовляє мовами перших колонізаторів — іспанців і португальців: у Бразилії — португальською, в решті держав — іспанською.

ПЕРША НАВКОЛОСВІТНЯ ПОДОРОЖ Ф. МАГЕЛЛАНА ТА ЇЇ ЗНАЧЕННЯ (1519–1522)

Ф. Магеллан (1480–1521) народився в сім'ї збіднілого дворянина в Португалії. Неодноразово простим моряком плавав на Схід, відкриваючи нові землі для португальських колоній. Знаючи про кулястість землі, він замислив організувати експедицію, щоби західним шляхом дістатися до Азії.

Не діставши підтримки в Португалії, він звернувся до іспанського короля.

Ф. Магеллан був хоробрим досвідченим моряком, наполегливим у досягненні мети; він зумів переконати іспанського короля у вигоді для Іспанії від цієї експедиції.

20 вересня 1519 р. експедиція відправилась у плавання на п'яти суднах:

"Сант-Антоніо",

"Консепсьйон",
"Вікторія",
"Сант-Яго",
"Тринідад" з екіпажем 265 моряків.

Флотилія досягла східних берегів Південної Америки і попливла на південь, шукаючи протоку, яка з'єднує два океани.

Великі труднощі були у плаванні. Капітани трьох кораблів збунтувалися, але Ф. Магеллан, виявивши несхитність, велику силу волі, талант військового моряка і командира, взяв гору і змусив їх підкоритися.

Перезимувавши у бухті Сан-Хуліан неподалік Магелланової протоки (так її було названо згодом), флотилія вирушила далі.

29 травня 1520 р. Втрата першого корабля "Сант-Яго", якого штормом викинуло на берег. Круті скелясті береги півдня Південної Америки, сильні припливи, вітри й часті тумани роблять цей регіон небезпечним для мореплавства.

8 листопада 1520 р. Втрата другого корабля "Сант-Антоніо", який їх покинув і поплив у невідомому напрямку, коли вони долали майбутню Магелланову протоку. Численні підводні скелі та мілини, протоки утруднювали плавання.

28 листопада 1520 р. Флотилія згаданою протокою вийшла в океан. Погода була гарною, океан — спокійним і моряки назвали його Тихим. Мореплавці опинились у скрутному становищі:

харчі закінчувалися,
сухарі стали червивими,
вода протухла.

Моряки хворіли й помирали.

Нарешті, моряки дісталися до Філіппінських островів.

27 квітня 1521 р. На одному з Філіппінських островів у сутичці з місцевими жителями Магеллан загинув.

Команда вирішила плисти далі.

4 травня 1521 р. Було вирішено залишити один корабель, що виявився найбільш пошкодженим, бо моряків залишилося тільки 115.

З корабля "Консепсьйон" усе цінне, що могло знадобитись у плаванні, було перенесено на два інші кораблі. Те, що залишилося, було спалено.

8 листопада 1521 р. Кораблі "Вікторія" і "Тринідад" доплили до Молуккських островів.

18 грудня 1521 р. Корабель "Тринідад" через велику тріщину потребував негайного ремонту. На ньому залишився 51 моряк.

Після ремонту вони зробили невдалу спробу повернути назад і загинули.

47 моряків на "Вікторії" попливли далі. Корабель було завантажено продуктами харчування, водою і прянощами (700 центнерів).

Шлях із Європи до Азії вже був розвіданий португальцями, а на узбережжі містилися численні португальські бази з продовольством. Утім, "Вікторія" їх обминала, позаяк моряки дізналися, що португальський король наказав виловити всі судна флотилії Магеллана.

"Вікторія" пропливла весь Індійський океан, навколо Африки, жодного разу не поповнивши запасів провіантом й води.

Знову в команді почався голод, бо м'ясо, яким вони запаслися, було погано просолене, почало псуватися і його викинули за борт.

Після цього їжею їм служили тільки рис і вода, запаси яких закінчувалися.

Знову моряки, як і в Тихому океані, почали хворіти на цингу і вмирати.

Вони спробували висадитися на східному узбережжі Африки, щоби поповнити свої запаси, але в голому, пустельному краї не знайшли ні плодів, ні води.

Нарешті, доплили до мису Доброї Надії, де почалася буря. Було зламано передню щоглу і пошкоджено середню. З великими труднощами ослаблені моряки відремонтували корабель і попливли далі вздовж західного узбережжя Африки. На борту корабля залишилося 18 матросів.

8 вересня 1522 р. Єдиний корабель із флотилії Магеллана "Вікторія" через три роки після відплиття повернувся до Іспанії. Плавання завершив **Елькано.** Це був великий подвиг моряків.

ЗНАЧЕННЯ КРУГОСВІТНЬОЇ ПОДОРОЖІ МАГЕЛЛАНА

1. Перша кругосвітня подорож Магеллана остаточно підтвердила, що Земля має форму кулі.
2. Було обстежено невідомі землі.
3. Почалося освоєння океанських шляхів.
4. Вперше було одержано відомості про розміри землі.

ІМ'ЯМ МАГЕЛЛАНА НАЗВАНО

Вузьку й покручену протоку, яка з'єднує Атлантичний і Тихий океани та відокремлює від материка архіпелаг Вогняна Земля.

Назву острову "Вогняна Земля" дав Магеллан, бо коли вони пливли протокою, то бачили на острові вогні, що їх палили тубільці.

Дві найближчі до нашої галактики дістали назву Магелланові хмари.

НАСЛІДКИ ВЕЛИКИХ ГЕОГРАФІЧНИХ ВІДКРИТТІВ

1. Було відкрито нові землі й материки.
2. Встановилися економічні й торговельні зв'язки між віддаленими материками і країнами.
3. Почала розвиватися світова торгівля.
4. Торгові шляхи перемістились із Середземного моря до океанів.
5. Виникли нові центри світової торгівлі. Антверпен — новий центр світової торгівлі.
6. Сталося здешевлення золота і срібла в Європі, бо їх у величезній кількості привозили з Америки та Індії.
7. Значно зросли ціни на різні товари і продукти харчування ("революція цін").
8. Зросло виробництво товарів у Європі, виникли мануфактури.
9. У країнах Європи значно збагатилися власники майстерень і купці.
10. Все це сприяло розвиткові капіталізму в Європі.
11. Почалися колоніальні загарбання і створення колоніальної системи. Іспанія, Португалія — перші колоніальні імперії. Голландія, Англія, Франція — згодом колоніальні держави.
12. Почалося колоніальне гноблення народів Азії, Африки, Америки.
13. Збагатились європейські країни (особливо Іспанія і Португалія).
14. В Європі з'явилися нові рослини і товари (кукурудза, картопля, тютюн, какао, чай та ін.).
15. Швидко розвивалися наука і техніка.
16. Розширились уявлення європейців про світ.

РЕФОРМАЦІЯ В НІМЕЧЧИНІ

ТАНОВИЩЕ НІМЕЧЧИНИ НА ПОЧАТКУ XVI ст.

Для політичного становища Німеччини початку XVI ст. характерне:

1. Збереження політичної роздробленості країни.
2. Слабкість влади імператора.

"Священна Римська імперія німецької нації" (назва Німеччини) — це слабке об'єднання феодальних князівств на чолі з імператором із династії Габсбургів (правили з 1438 р. по 1806 р.).

Характерні риси

1. Влада імператора над князями слабка.
2. Імператор обирався князями (сім найсильніших князів — три церковні і чотири світські — обирали імператора).
3. Самоправні власники значних територій — князі.
4. Держава не мала:
   - загальних органів управління;
   - єдиного суду і спільних законів (на своїй території судили самі князі);
   - спільної армії (князі мали свої наймані війська);
   - єдиних грошей (князі карбували свої монети);
   - єдиних податків (податки збирали самі князі, вони йшли їм, а не в імператорську скарбницю);
5. Існувало розбійне рицарство (з появою вогнепальної зброї рицарі перестали бути головною силою війська і вдавалися до розбою на дорогах, грабуючи проїжджих купців і селян).
6. Окремі князі ворогували, навіть воювали між собою. Яскраву характеристику князям дав Еразм Роттердамський — німецький гуманіст XVI ст. Князів він називав вершителями долі Німецької держави, які зовсім не обізнані з законами, дбають виняткове про особисті вигоди і менш за все думають про благо держави, ненавидять будь-яку науку, волю і правду.
7. Існували відособлені імперські міста.

Висновки

1. Князі переймалися тільки власними інтересами і вигодами, а не думали про благо держави.
2. Князі були зацікавлені у політичній роздробленості країни.

3. Політична роздробленість перешкоджала розвиткові промисловості, підприємницькій діяльності й торгівлі.
4. Була головною причиною залежності Німеччини від папи римського і засилля католицької церкви.

ДЛЯ ЕКОНОМІЧНОГО СТАНОВИЩА НІМЕЧЧИНИ БУЛО ХАРАКТЕРНИМ ПАНУВАННЯ ФЕОДАЛЬНО-КРІПОСНИЦЬКИХ ВІДНОСИН

Існувало велике феодальне землеволодіння (світських феодалів, церкви і монастирів).

- Феодали захоплювали громадські землі.
- Зростали феодальні повинності (панщина, грошовий оброк).
- Посилювалась особиста залежність селян.
- Відбувалась експлуатація селян міськими лихварями.
- Селяни платили податки: князю, десятину церкві.

Висновки

I. Панували феодально-кріпосницькі порядки, які:

1. Затримували розвиток капіталістичного виробництва.
2. Погіршували становище селян, викликали їх незадоволення.
3. Спонукали селян до активної боротьби.

II. Виникали й поширювалися капіталістичні відносини

Почали виникати мануфактури.

Перші мануфактури з'явились:

- у виробництві тканин;
- у книгодрукуванні;
- у виготовленні скляного посуду;
- у видобутку металів (заліза, срібла, міді).

З видобутку срібла Німеччина посідала перше місце в Європі й видобувала його більше, ніж усі країни Європи разом узяті.

У гірничій справі застосовувалися складні механізми (водяне колесо, залізні клевці для дроблення руди тощо).

— Виникла німецька буржуазія, багатство якої зростало.

— Прикладом служила сім'я Фуггерів із Аугсбурга, яка була найбагатшою в Німеччині.

Ці багаті торговці й банкіри позичали гроші німецькому імператорові, папі римському, багатьом німецьким князям.

Володіли срібними і мідними рудниками в Німеччині, брали участь у спорядженні іспанцями експедицій в Америку, вели торгівлю з колоніями.

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ КАПІТАЛІСТИЧНИХ ВІДНОСИН У НІМЕЧЧИНІ

- Піднесення господарства відбувалося лише в окремих регіонах Німеччини — на півдні й на півночі в містах по берегах Рейну і Дунаю.
- Слабкий розвиток промисловості й торгівлі.
- Капіталістичні відносини розвивалися повільніше, ніж у Франції та Англії.
- Німецька буржуазія тільки-но зароджувалася і ще не повністю відокремилася із заможних городян. Вона була ще надто слабкою.
- Збереження цехових порядків, цехові правила не дозволяли розширювати майстерні, через що суконні мануфактури часто виникали в сільській місцевості.
- Між різними частинами країни торгові зв'язки були слабкими або слаборозвиненими.
- Існували численні митні збори, що їх платили купці, проїжджаючи через різні князівства, а тому внутрішня торгівля була розвинена слабо.

КАТОЛИЦЬКА ЦЕРКВА В НІМЕЧЧИНІ

У XVI ст. католицька церква в Німеччині мала велику владу.

1. Папа римський одержував від Німеччини десяту частину прибутків.
2. Церква мала великі земельні володіння.
3. Церковні посади продавалися за гроші.
4. Існували побори з різних верств населення Німеччини на користь церкви, які постійно зростали.
5. Збільшилась продаж індульгенцій.

Індульгенція — це папська грамота про "відпущення гріхів", яку можна було придбати за гроші.

ПРИЧИНИ ВЕЛИКОГО ВПЛИВУ КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ В НІМЕЧЧИНІ

1. Політична роздробленість Німеччини.
2. Слабкість центральної влади унеможливлювала протидію католицькій церкві.

Висновок

На початку XVI ст. всі верстви населення Німеччини були невдоволені католицькою церквою.

КНЯЗІ ТА МІСТА

1. У XVI ст. в Німеччині зростала кількість міст.
2. Цьому сприяв розвиток торгівлі в Європі завдяки великим географічним відкриттям.
3. Внаслідок політичної роздробленості в країні великі міста більше торгували з іншими країнами, ніж між собою.
4. Найважливішими силами в Німеччині були князі та міста.
5. Міста залежали від князів та були позбавлені активної ролі в об'єднанні країни.
6. Деякі міста належали католицькій церкві.
7. Самоврядування домоглися тільки міста в межах королівських володінь.
8. Жителі міст поділялися на:
   - багатих міщан (патриціат) — найбагатших купців і промисловців;
   - середні верстви населення (бюргерство) — цехові майстри, ремісники, середні торговці;
   - міські низи (плебс) — розорені ремісники, дрібні торговці, чорнороби, наймити, слуги, жебраки.
9. Багаті городяни (купці, промисловці) були зацікавлені в ліквідації роздробленості країни і створенні єдиної централізованої держави.
10. У міському бюргерстві зростав прошарок підприємців, що свідчило про розвиток капіталістичних відносин, які розвивалися повільно.

Висновок

Із зростанням міст посилилася феодальна експлуатація, бо феодали могли продавати в містах продукти сільського господарства і мати великі прибутки.

РЕФОРМАЦІЯ В НІМЕЧЧИНІ

Реформація — це боротьба за реформу (перебудову) церкви — головної опори феодального ладу.

Реформа — перетворення, значні зміни.

Реформація в Німеччині — широкий суспільно-політичний рух буржуазії та народних мас проти феодальних порядків і католицької церкви.

ПРИЧИНИ РЕФОРМАЦІЇ В НІМЕЧЧИНІ

1. Привілейоване становище папи й духовенства, які втручалися в державні та світські справи.
2. Панування католицької церкви, яка володіла великими земельними володіннями.
3. Зростання церковних податків і різноманітних поборів, необмежена торгівля індульгенціями.
4. Церковна служба правилася латиною, що була незрозумілою для народу.
5. Внаслідок політичної роздробленості Німеччини влада імператора була слабкою, а це унеможливлювало протидію католицькій церкві та папі римському.
6. Моральна деградація духовенства.

ВИМОГИ РЕФОРМИ ЦЕРКВИ

1. **Князі.** Хотіли, щоби церква підпорядковувалася не папі римському, а князям у їхніх володіннях.
2. **Феодали.** Прагнули збільшити свої землеволодіння за рахунок земель церкви і монастирів.
3. **Рицарі.** Намірялися захопити земельні володіння церкви й монастирів, бо своєї землі не вистачало або й зовсім не було.
4. **Багаті городяни.** Виступали за:
   - "дешеву церкву";
   - зменшення поборів на утримання церкви.
5. **Селяни і міська біднота.** Сподівалися на звільнення:
   - від сплати церковної "десятини";
   - від феодального гноблення (в тім числі і з боку церковних феодалів).

МАРТІН ЛЮТЕР ТА ЙОГО РЕФОРМАЦІЙНЕ ВЧЕННЯ

1517 р. — початок реформації. Виступ М. Лютера проти продажу індульгенцій.

31 жовтня 1517 р. Напередодні дня Всіх святих М. Лютер пішов на рішучий крок, прибивши на дверях замкової церкви у Вітенбергу список із 95 тез — аргументів проти індульгенцій.

Мартін Лютер (1483–1546) — професор теології у Вітенберзькому університеті, церковний реформатор, поет і композитор.

1520 р. Папа римський, коли дізнався про виступ М. Лютера, надіслав грамоту, в якій прокляв М. Лютера і відлучив його від церкви.

М. Лютер привселюдно спалив папську грамоту про своє відлучення.

Смілива позиція М. Лютера сприяла зростанню його популярності.

1521 р. Німецький імператор Карл V викликав М. Лютера на з'їзд князів, на якому зажадали, щоб він зрікся своїх поглядів. М. Лютер відмовився.

Імператор зробив спробу заарештувати М. Лютера, але 300 рицарів стали на його захист, а один із князів заховав М. Лютера у своєму замку. М. Лютер, переховуючись у замку, переклав Біблію з латини на німецьку мову.

ПОГЛЯДИ МАРТІНА ЛЮТЕРА

1. Вимагав очищення церкви зі збереженням непорушності католицької віри.
2. Хотів внести деякі зміни у християнське віровчення.
3. Справжній християнин мусив бути "істинної віри", а не відкуплятися від гріхів.
4. Не церковнослужителі, а Святе Письмо, Слово Боже є справжнім спасінням для людини.
5. Засуджував торгівлю індульгенціями.
6. Хотів зробити церкву "дешевою".
7. Прагнув знищити владу пап і кардиналів.
8. Пропонував не посилати грошей у Рим і закликав до рішучої боротьби проти папи римського.
9. Виступав за те, щоб дозволити селянам обирати священиків.

Виступав виразником інтересів багатих городян.

РЕФОРМАЦІЙНІ ПОГЛЯДИ ТОМАСА МЮНЦЕРА

Томас Мюнцер — палкий проповідник правди і соціальної справедливості.

На початку реформації Т. Мюнцер підтримував М. Лютера і став проповідувати його вчення в церквах. Згодом Т. Мюнцер порвав із М. Лютером, бо вони по-різному підходили до мети Реформації.

М. Лютер закликав народ коритися властям, князям і феодалам:

- виступав за послаблення феодального гніту;
- закликав "зупинити, утримати простий народ від заколоту";
- написав своє звернення "Проти вбивчих і злодійських селянських орд".

Томас Мюнцер

1. Проповідував ліквідацію будь-якої влади.
2. Вимагав рівності всіх людей не на "тому світі", а на землі.
3. Уважав за необхідне силою встановити царство Боже на землі.
4. Виступав за суспільний лад без бідних і багатих.
5. Захищав інтереси бідноти.
6. Проповідував рівність усіх перед Богом.
7. Уважав, що всю владу треба віддати трудовому народу.
8. Своїми поглядами фактично продовжував боротьбу таборитів.
9. Виступав із гаслом "Геть князівську і дворянську Німеччину".
10. Закликав народ до повстання з метою знищити феодальний лад.

СЕЛЯНСЬКА ВІЙНА В НІМЕЧЧИНІ

Селянська війна — це могутній народний рух, що охопив велику територію, втягнув у боротьбу проти феодального гніту широкі маси населення, виробив програму своєї діяльності, створив повстанську армію, яка розгорнула воєнні дії проти урядових військ.

Характер Селянської війни — антифеодальна боротьба, боротьба за реформу церкви.

Рушійні сили —
селяни,
міська біднота,
дрібні рицарі,
багаті городяни (частково приєдналися до селян, а потім їх зрадили).

Мета Селянської війни — звільнитися від тяжкого гніту феодалів і католицької церкви.

Причини Селянської війни

1. Зростання феодальної експлуатації селян унаслідок:
   — зростання міст;
   — розвитку виробництва товарів і торгівлі.
2. Зростання експлуатації селян з боку католицької церкви.

Літо 1524 р. Початок Селянської війни на півдні країни. Повсталі руйнували і спалювали монастирі і замки феодалів.

Тут діяло 6 повстанських загонів, до яких входило близько 40 тис. одчайдухів.

Про рішучість дій селян свідчить такий факт.

У відповідь на перемир'я і жорстоку розправу з селянами, вчинену феодалами, повстанці взяли штурмом замок родича імператора (графа Гельденштайна) і рицарів, яких захопили у замку, прогнали крізь піки (це вважалося ганебною і принизливою карою).

Повстання перекинулося на Тюрінгію (Центральну Німеччину), яка стала центром революційної боротьби. На чолі повстання в Тюрінгії стояв Томас Мюнцер.

Травень 1525 р. Біля м. Франкенгаузена повстанців було розгромлено.

Велике військо князів, феодалів, багатих городян і дворян спільними силами придушили повстання. Томас Мюнцер був поранений, потрапив у полон. Його жорстоко катували, а перегодом стратили (відрубали голову).

ПРОГРАМИ ПОВСТАЛИХ

Учасники Селянської війни діяли на основі своїх програм.

1. "Статейний лист".

Вимоги:
- повне звільнення народу від гніту панів;
- заклик до об'єднання в боротьбі за свободу;
- діяти рішуче і вести збройну боротьбу за свободу.

Висновок

"Статейний лист" — це **революційна** програма найрішучішої частини селянства, прихильників Мюнцера.

2. "12 статей".

Вимоги:
- скасування особистої залежності та кріпосного стану;
- скасування нових поборів і повинностей;
- повернення селянам відібраних у них громадських земель;
- вільне користування селянами водами, лісами, вільна ловля ними риби і дичини;
- скорочення десятини;
- справедлива панщина і оброк;
- поміщикам заборонялося забирати майно померлого селянина;
- щоби кожне село мало право обирати собі священика.

Висновок

"12 статей" передбачали не знищення, а лише послаблення феодального гніту. Це була **поміркована** програма.

3. "Гейльброннська програма"

Вимоги:
- об'єднання країни;
- єдина система мір та єдина монета;
- скасування митних кордонів і сплати мита всередині країни;
- рівність усіх людей перед законом і свобода пересування;
- селяни повинні викупити свої повинності.

Висновок

"Гейльброннська програма" виражала інтереси заможних городян, бо виконання цієї програми сприяло б створенню необхідних умов для розвитку промисловості.

ПРИЧИНИ ПОРАЗКИ СЕЛЯНСЬКОЇ ВІЙНИ

1. Окремі селянські загони діяли розрізнено, відсутність тісної взаємодії між ними.
2. Відсутність єдиного керівництва.
3. Незнання селянами військової справи.
4. Відсутність належної дисципліни та організованості серед повстанців.
5. Постійна зміна складу загонів.
6. Довірливість селян до своїх ворогів.
7. Відсутність надійних союзників у боротьбі.
8. Зрада багатих городян.
9. Перехід М. Лютера на бік феодалів.

НАСЛІДКИ ПОРАЗКИ СЕЛЯН

1. Було закріплено феодальну роздробленість Німеччини (286 князівств).
2. Розширилася самостійність князів, посилилася їхня влада. Тривали феодальні війни між князями.
3. Налякана Селянською війною німецька буржуазія значно скоротила свої попередні вимоги до реорганізації (перебудови) церкви, залишивши в Реформації лише те, що було вигідним для князів.
4. Поширилося кріпосне право і посилився феодальний гніт.

Висновки
1. Селянська війна в Німеччині була першою в Європі спробою оружно повалити феодальні порядки.
2. Вона була вищим ступенем боротьби, яка почалася в Німеччині 1517 р.

ПОШИРЕННЯ РЕФОРМАЦІЙНИХ ІДЕЙ У ЄВРОПІ

ЛЮТЕРАНСТВО

Протестанти — прихильники реформації.

У Північній Німеччині князі в своїх володіннях провели реформу церкви так, як пропонував М. Лютер.

1. Було закрито монастирі.
2. Церковні та монастирські землеволодіння було ліквідовано, землі захопили князі.
3. Князь ставав зверхником церкви у своєму князівстві.
4. Церква стала "дешевою".
5. Було скасовано пишні обряди, шанування ікон і мощей, численні церковні свята.
6. Замість пишного богослужіння запроваджувалася проповідь.
7. Вважали, що спасіння душі приходить через особисту віру.
8. Єдиним джерелом віри визнавали Святе Письмо.
9. Богослужіння велось рідною мовою.
10. Лютеранська церква, на відміну від католицької, не була централізованою.
11. Князі мали право засновувати церковні організації та призначати церковні адміністрації.
12. М. Лютер приділив велику увагу церковному співу при богослужінні. Виконання музичних творів мало становити необхідну умову єдності всіх вірних. Він сам написав музику до 45-го псалму "Бог для нас — охорона і сила", що став своєрідним гімном лютеранської віри.

Проти лютеранської церкви виступили католицькі князі Німеччини, а також німецький імператор.

1555 р. Було підписано **Аугсбурзький** релігійний мир між протестантськими і католицькими князями Німеччини та німецьким імператором Карлом V.

Згідно з цим миром
1. Влада князя поширювалася і на релігію за правилом "Чия влада, того й віра".
2. Тільки правитель визначав церкву у своїх володіннях.
3. Було підтверджено повну релігійну незалежність князів.
4. Лютеранство було визнано такою ж повноправною релігією, як і католицтво.

Висновки
1. Аугсбурзький релігійний мир на деякий час припинив релігійну ворожнечу між католиками і протестантами в Німеччині.
2. Він фактично підтвердив розпад імперії (Карл V зрікся престолу). Австрійські володіння, Чехія і частина Угорщини перейшли до його брата Фердінанда І. Іспанія, Нідерланди та італійські володіння перейшли до його сина Філіппа II.
3. Лютеранство виражало інтереси багатих городян і князів Північної Німеччини.

ЖАН КАЛЬВІН

Жан Кальвін (1509–1564) — француз, який був змушений покинути Францію через релігійні переслідування. Очолив протестантську церкву в Женеві (Швейцарія). Написав книгу "Напучення в християнській вірі" (1536 р.).

Кальвінізм — це ідеологія і мораль найрішучішої частини буржуазії періоду зародження капіталізму.

Ідеологія — система політичних, правових, моральних, релігійних, філософських поглядів та ідей.

ВЧЕННЯ ЖАНА КАЛЬВІНА

1. Ж. Кальвін учив, що Бог іще до створення світу в своєму абсолютному передбаченні майбутнього призначив одним вічне блаженство, а інших прирік на вічні муки в загробному житті. Ніхто не знає, яке пророцтво належить йому. Тому кожен вірний повинен напружено працювати, аби показати своєю діяльністю, що він призначений до спасіння.
2. У вченні Ж. Кальвіна успіхи в справах вважалися доказом обраності цієї людини Богом. Хто розбагатів, той — обранець Бога.
3. Засуджував усе, що відволікало людину від справ і заважало нагромаджувати багатства:
   — розкіш в одежі та обстанові,
   — театр,
   — танці,
   — розваги.
4. Усі були зобов'язані:
   — звечора гасити світло,

— вставати вдосвіта і братися за роботу,
— не лінуватися, а напружено працювати.
5. Життя кальвіністів повинна супроводжувати постійна праця, побожність, ощадливість.
6. Єдине джерело радості — це щоденне читання Біблії.
7. Кальвіністи повинні постійно молитися.

КАЛЬВІНІСТСЬКА ЦЕРКВА

1. Кальвіністська церква складалася з окремих церковних громад.
2. Ці громади очолювали виборні люди — пресвітери з багатих городян.
3. Службу правили проповідники.
4. Кальвіністська церква трималася на суворій дисципліні, покорі рядових членів.
5. Було скасовано пишні богослужіння і численні церковні свята.
6. Церква стала "дешевою".
7. Із пресвітерів і проповідників (їх називали міністрами, бо це була їхня служба) складалася консисторія, яка відала розглядом справ, пов'язаних з релігійно-моральними вчинками.
8. Усі повинні були відвідувати церковну службу; спеціальні особи ходили по домівках і заганяли в церкву ледащих, а також тих, хто забарився.
9. Кальвіністська церква була нетерпима до інших вчень, як і католицька, тому відступників у Женеві страчували. За це Ж. Кальвін дістав прізвисько "женевський папа". Кальвіністська церква поширювалась у Швейцарії, Нідерландах та інших країнах Європи.

Висновки
1. Кальвіністська церква виражала інтереси передової частини буржуазії.
2. Кальвінізм став теоретичною основою боротьби буржуазії проти феодалізму.

АНГЛІКАНСЬКА ЦЕРКВА

В Англії реформацію здійснили королі за підтримки дворян. Англійський король Генріх VIII, посварившись із папою, заявив, що створює власну церкву.
1. Церква корилася не папі римському, а королю Англії.
2. **1534 р.** Парламент Англії прийняв Акт про зверхність, в якому звільнив церкву Англії від підкорення її Риму.
3. Король — зверхник англіканської церкви.
4. У церков і монастирів було відібрано великі земельні володіння. Значну частину цих земель одержали дворяни.
5. **1571 р.** Парламент Англії прийняв "39 статей", які визначили основи англіканської церкви.
6. Католицькі обряди було збережено.
7. Збереглися посади єпископів, але їх призначав не папа, а король.
8. Залишилися церковні суди, безшлюбність духовенства, десятина та інші побори.
9. Пишний культ у церковній відправі було збережено.
10. Заперечувались індульгенції, вшанування ікон, зменшилася кількість релігійних свят.
11. Богослужіння велось англійською мовою.
12. За правління Єлизавети I було створено "високу комісію", якій доручалося вести боротьбу з єресями.

КОНТРРЕФОРМАЦІЯ

Контрреформація — це реакція католицизму на події, що відбувались у церковно-релігійному житті:
- боротьба проти протестантської Реформації;
- спроба католицької церкви провести свою реформу, щоби протидіяти Реформації.

40-ві рр. XVI ст. — початок Контрреформації. Перехід католицької церкви в наступ проти Реформації став можливим завдяки підтримці католицької церкви з боку:
- імператора,
- католицьких князів Південної Німеччини,
- короля Іспанії,
- короля Польщі.

МЕТОДИ БОРОТЬБИ КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ ПРОТИ РЕФОРМАЦІЇ

1. Було відновлено інквізицію.
2. Папа Павло III заснував у Римі центральний інквізиційний трибунал (**1542 р.**) і поставив на його чолі кардинала **Карафу,** який організовував справу допиту із застосуванням катувань.

3. Папою було складено **"Індекс заборонених книг"**, що їх заборонялося читати вірним **(1559 р.)**. З XVI по XX ст. було видано 32 списки заборонених книг.
4. Заборонені книги спалювали на майданах.
5. Запроваджувалася цензура.
6. З особливою недовірою інквізиція ставилася до вчених, за якими було встановлено суворий нагляд.
7. Католицька церква масово винищувала своїх ворогів. (**"Варфоломіївська ніч"** у Франції **1572** р.).
8. У **1537 р.** папа римський заснував "Раду вдосконалення церкви". Папа Павло VII доручив раді церковних учених розробити програму реформування католицької церкви, щоби зміцнити її позиції.

ТРИДЕНТСЬКИЙ СОБОР (1545–1563)

Обговорював питання реформування католицької церкви задля її зміцнення:

1. Собор закликав піднести моральність служителів католицької церкви і звільнитися від порушників моральних норм.
2. За поведінкою церковнослужителів було встановлено суворий контроль.
3. Церква розпочала велику благодійницьку діяльність.
4. Було затверджено основні догмати католицької церкви:
   - збережено поклоніння "святим місцям" та Богородиці;
   - збережено віру в чистилище;
   - підтверджено, що рішення папи у справах віри є обов'язковими.

Висновки

1. Контрреформація була захистом католицизму як опори феодального ладу і наступом проти реформаційної церкви, що виступала як виразник інтересів прогресивних сил.
2. Феодально-католицька реакція зміцніла в ряді країн Європи — Польщі, Іспанії, Італії, Чехії.
3. Вона мала згубний вплив на подальший розвиток цих країн:
   - Польща, що перетворилася на шляхетську республіку, почала економічно й політично занепадати і в XVIII ст. [illegible]
   - Італія впродовж тривалого часу була дуже слабкою і лишалася політично роздробленою аж до середини XIX ст.;
   - Іспанія, де панувала феодально-католицька реакція, уже в середині XVII ст. перетворилася на слабку європейську державу.
4. Подекуди сили феодальної реакції (наприклад, протестантські князі в Німеччині, дворянські гугеноти у Франції) використали у своїх цілях реформаційні вірочення.
5. В Європі виростали нові сили, які почали успішну боротьбу проти феодальної реакції та католицької церкви.
6. У тих країнах, де перемогла католицька церква, феодальні порядки зберігалися ще довго; там, де перемогла Реформація, швидше розвивалися ринкові відносини.

ОРДЕН ЄЗУЇТІВ

Орден — організація монахів.
Єзуїти — від лат. jesus — "Ісус ".
1534 р. Засновано орден єзуїтів — "Товариство Ісуса".
1540 р. Папа Павло III спеціальною буллою затвердив статут нового ордену, підкресливши, що мета ордену — "повернути заблудлі маси до лона церкви".
Ігнасіо Лойола (1491–1556) — іспанський дворянин, засновник ордену єзуїтів.

1. В ордені було встановлено військову дисципліну.
2. На чолі ордену став генерал із сімома радниками.
3. На відміну від членів звичайних чернечих орденів, єзуїти повинні були жити світським життям, весь час перебувати серед людей, впливати на них в інтересах церкви.
4. Єзуїти використовували будь-які засоби для досягнення мети — покріплення влади папи:
   - вбивства,
   - зраду,
   - шпіонаж та ін.
5. Єзуїти дотримувалися абсолютної покори своїм зверхникам. Лойола казав: "Повна підкора сліпа, сліпота складає мудрість і вдосконалення людини".
6. Мораль єзуїтів базувалася на підлості, віроломстві, обмані.
7. В інтересах церкви єзуїтам дозволялося скоїти будь-який гріх, навіть убивство. І вони вбивали невигідних їм пра-

вителів за допомоги найманих вбивць або релігійних фанатів. Так були вбиті французькі королі Генріх III і Генріх IV, правитель Голландії Вільгельм Оранський.
8. Відкривали свої школи-колегії, в яких виховували молодь у дусі католицизму. **1773 р.** "Товариство Ісуса" було розпущено.

1814 р. Орден відновлено.

Висновки 1. В усій католицькій реакції ордену єзуїтів належала головна роль.
2. Його виникнення і діяльність свідчили про те, що католицька церква перебудовувалася і докладала великих зусиль для зміцнення свого панування.
3. Орден єзуїтів зміцнив папську владу, католицьку церкву і весь час був захисником католицизму.

ВИЗВОЛЬНИЙ РУХ У НІДЕРЛАНДАХ (1566–1609)

НІДЕРЛАНДИ В XVI ст.

Нідерланди на початку XVI ст. були країною, де панував феодалізм, але швидко розвивалися товарно-грошові відносини.

У Нідерландах з'явилися великі майстерні з виготовлення зброї. Існували численні мануфактури з виробництва сукна, легких вовняних, шовкових, бавовняних тканин, килимів, мережива, скляних, металевих, шкіряних виробів. Розвивалися риболовство, будування кораблів, торгівля.

Нідерланди були центром торгової, фінансової та промислової діяльності.

Антверпен перетворився в найголовніший торговельний центр Європи.

Населення Нідерландів на той час становило 3 млн душ, було 6500 сіл і 300 міст.

Проте не всі 17 провінцій Нідерландів економічно були розвинені однаково. За рівнями розвитку їх можна поділити на три групи:

- центральний промисловий район;
- торгово-промисловий район півночі;
- південні сільськогосподарські відсталі провінції, де панували великі феодальні землеволодіння. Селяни за користування землею відбували різноманітні повинності.

У середині XVI ст. Нідерланди перебували під владою Іспанії, яка на той час була феодальною державою. Для Іспанії Нідерланди становили величезну цінність, бо давали їй величезні прибутки, які вчетверо перевищували доходи від іспанських колоній. Нідерланди були також для Іспанії важливим плацдармом для здійснення її планів у Європі.

Величезні податки позбавляли підприємців більшої частини їхніх прибутків. А тому частина власників мануфактур розорялася, закривала свої підприємства.

Опорою влади іспанського короля була католицька церква.

Різні верстви населення були невдоволені, що знайшло вираження, як і в інших країнах Європи, в поширенні реформаційних учень.

Причини визвольного руху

1. Панування відсталої, феодальної Іспанії над економічно розвиненими Нідерландами, що перешкоджало розвиткові мануфактур і торгівлі, збагаченню підприємців.
2. Панування Іспанії підривало господарство Нідерландів:
   - високі податки;
   - заборона торгувати з іспанськими колоніями в Америці;
   - перешкоди надходженню вовни з Англії для суконних мануфактур Нідерландів внаслідок суперництва Іспанії та Англії;
   - високі вивізні та низькі ввізні мита згубно позначалися на місцевій промисловості.
3. Іспанський абсолютизм підтримував у країні відсталі феодальні порядки, що стримувало розвиток ринкових відносин.
4. Невдоволення діями католицької церкви, яка була опорою влади іспанського короля.
5. Дії інквізиції в Нідерландах.

Характер

Буржуазна революція у формі національно-визвольної боротьби нідерландського народу проти іспанського панування.

Рушійні сили:

- селянство,
- ремісники,
- робітники,
- буржуазія.

Завдання:
1. Визволитися з-під влади Іспанії.
2. Знищити феодальні порядки і перешкоди на шляху розвитку капіталізму.
3. Звільнитися з-під впливу католицької церкви — опори іспанського абсолютизму, від дій інквізиції, сприяти поширенню інформаційних ідей.

Революція — це корінний злам існуючого ладу, переворот у суспільному житті людей, якісні зміни, що приводять до заміни одного суспільного ладу іншим.

ПОЧАТОК ВИЗВОЛЬНОГО РУХУ

Становище в Нідерландах погіршилося, коли іспанський престол посів Філіпп II (1555–1598) — жорстокий, обмежений, деспотичний правитель і послідовний захисник католицизму.

1566 р. Почалося народне повстання селян, ремісників, робітників, яке дістало назву **іконоборського.**

Повстання іконоборців — це початок відкритої збройної боротьби народу проти феодальних порядків, панування Іспанії та католицької церкви як її опори.

Великі юрби людей громили внутрішнє оформлення католицьких церков і монастирів, нищили ікони, виганяли церковнослужителів. Ними було розгромлено 5500 церков і монастирів. Повстання охопило 12 провінцій, крім відсталих аграрних.

Літо 1567 р. Філіпп II надіслав до Нідерландів велике військо на чолі з полководцем герцогом **Альбою.**

Альба — жорстокий, нещадний і вірний слуга іспанського абсолютизму.

Серпень 1567 р. Альба вступив зі своєю армією до Брюсселя. Він розмістив свої війська гарнізонами в найважливіших містах і почав будувати в них укріплення.

Альба заснував суд — **"Раду у справах про заколоти"**. То був "надзвичайний суд у справах єресі та державної зради", що його за жорстокість назвали "кривавою радою". Почався терор. Кількість жертв цього терору становила 8 тис. осіб, понад 100 тис. покинули країну.

Терор — боротьба проти противників насильницькими методами. Альба поставив собі мету:
1. Жорстокими репресіями зломити національно-визвольну боротьбу нідерландського народу.
2. З багатої країни — Нідерландів — одержати якомога більше грошей і поповнити іспанську королівську скарбницю.

Втім, жодного з поставлених завдань Альба не виконав:
1. Народні маси у відповідь на терор посилили боротьбу проти іспанського панування.
2. Поповнити іспанську королівську скарбницю він не спромігся.
3. Альба, навпаки, почав вимагати грошей в Іспанії на утримання армії.

ЛІСОВІ ТА МОРСЬКІ ГЕЗИ

Обурені жорстокими розправами герцога Альби селяни, ремісники і робітники йшли в ліси і створювали партизанські загони, стаючи "лісовими гезами" (гези — "голодранці" — так називали народних борців).

На півночі країни матроси, рибалки та бідний портовий люд на своїх кораблях розпочали війну проти іспанців на морі ("морські гези"). Вони топили або захоплювали іспанські кораблі.

Англія надавала їм свої порти, бо намагалася послабити свого ворога — Іспанію.

ПРОДОВЖЕННЯ ВИЗВОЛЬНОЇ БОРОТЬБИ

1572 р. "Морські гези" оволоділи містом **Брилле** (у гирлі Рейну).

Це стало сигналом до загального повстання. Селяни скрізь підтримували "морських гезів", організовували загони самооборони, винищували окремі іспанські загони й гарнізони. Вони громили монастирі й маєтки тих дворян, які перейшли на бік іспанців, захоплювали їхні землі й кинули виконувати всілякі повинності, в тому числі й сплачувати церковну десятину.

Герцог Альба відрядив великі сили на придушення повстання. Іспанці обложили **Лейден,** зайнявши навколишню місцевість. У відповідь на це повсталі зірвали греблі та відкрили шлюзи. Вода затопила великі простори землі.

Кінець 1573 р. Альбу відкликали з Нідерландів.

1576 р. Становище іспанців у Нідерландах стало вкрай тяжким:
- грошей не було,
- війська не одержували платні,
- всі верстви населення їх ненавиділи.

Весна 1576 р. Іспанські найманці підняли бунт, скинули своїх командирів і почали грабувати країну.

На півдні і в центральних провінціях Нідерландів народ повстав.

На півдні країни феодали допомогли іспанцям придушити повстання.

Вони уклали угоду з Філіппом II і визнали його "законним" правителем.

Філіпп II зумів утримати південні провінції Нідерландів під своєю владою.

23 січня 1579 р. 7 північних провінцій уклали між собою союз для боротьби проти Іспанії — **Утрехтську** унію, яка започаткувала самостійне існування незалежної держави — **Сполучених провінцій Нідерландів (Голландської республіки).** Владу захопила велика торгова буржуазія. Купецька верхівка міст півночі Нідерландів проголосила правителем Голландії **Вільгельма Оранського.**

Вільгельм Оранський був освіченою людиною, розумним політиком, знаним дипломатом. За допомоги родинних і політичних зв'язків у Німеччині (протестантських князів) і Франції (гугенотів) намагався знайти союзників і створити військо з нідерландських дворян-утікачів. Філіпп II оголосив Вільгельма Оранського поза законом і організував на нього декілька замахів.

1584 р. Агент Філіппа II єзуїт Жерар пострілом із пістолета вбив Вільгельма Оранського. Голландії довелося ще 30 років боротися проти Іспанії.

ТРУДНОЩІ БОРОТЬБИ ПРОТИ ІСПАНІЇ

1. Іспанія була абсолютистською державою з сильною королівською владою.
2. Мала велику найману армію.
3. Мала сильний флот.
4. Володіла великою кількістю колоній в Америці.
5. В Європі володіннями Іспанії були Нідерланди і Південна Італія.
6. Для зміцнення своєї влади іспанський король використовував католицьку церкву та інквізицію.

1609 р. Іспанія уклала з Голландією перемир'я на 12 років. Згідно з договором:

1. Іспанія визнала незалежність Голландії.
2. Південні провінції Нідерландів залишилися під владою Іспанії.
3. Іспанія дозволила Голландії вести торгівлю зі своїми колоніями.

1621 р. Війна між Іспанією та Голландією відновилася, але не привела до якихось змін.

1648 р. На Вестфальському конгресі Іспанія остаточно визнала незалежність Голландії.

ЗНАЧЕННЯ ВИЗВОЛЬНОЇ БОРОТЬБИ

1. Збройна боротьба нідерландського народу проти феодальної Іспанії та феодальних порядків була буржуазною революцією.
2. Вона першою в Європі здобула перемогу над іспанським абсолютизмом і феодальним ладом.
3. В Європі виникла перша буржуазна держава з республіканською формою правління — Голландія.
4. Перемога революції в Нідерландах створила умови для розвитку капіталізму в цій країні.

ОСОБЛИВОСТІ ВИЗВОЛЬНОЇ ВІЙНИ

1. Визвольна війна виникла в мануфактурний період розвитку капіталізму, коли нові верстви капіталістичного суспільства ще не стали класами.
2. Революційні події в Нідерландах прибрали форму національно-визвольної війни за незалежність.
3. Владу в країні захопила купецька верхівка, бо промислова буржуазія була ще слабкою.
4. Проведені соціальні, економічні й політичні перетворення мали половинчастий характер, бо зберігалися феодальні пережитки.
5. Збройна боротьба нідерландського народу була водночас:
   - визвольною боротьбою проти іспанського панування;
   - буржуазною революцією;
   - реформаційним рухом.

НАСЛІДКИ ВИЗВОЛЬНОЇ ВІЙНИ

1. У Північних Нідерландах утворилася нова незалежна держава — Голландія.
2. Влада перейшла від іспанських феодалів до голландської буржуазії.
3. Південні Нідерланди залишилися під владою Іспанії.

4. Після визволення країни господарство Голландії почало швидко розвиватися:
   - міцніли мануфактури,
   - ширилася торгівля,
   - зростали багатства підприємців (буржуазії).
5. Голландія перетворилася на велику морську державу. Її торговий флот був більший, ніж флот європейських країн разом узятих.
6. Місто Амстердам стало центром світової торгівлі замість Антверпена.
7. Серед населення поширила свій вплив кальвіністська церква.
8. Голландія з часом стала великою колоніальною державою.

РЕФОРМАЦІЯ І ГРОМАДЯНСЬКА ВІЙНА У ФРАНЦІЇ

КОРОЛІВСЬКА ВЛАДА

На початку XVI ст. Франція була великою централізованою державою з чисельністю населення 15 млн душ. Історія Франції за **Карла V (1483–1498),**
Людовика XII (1498–1515),
Франциска I (1515–1547) —
це історія створення абсолютної монархії:
Генеральні Штати перестали скликатися.
Королі мали у своєму розпорядженні велику армію.

Все управління країни зосереджувалось у королівській раді, але найважливіші справи вирішувались у вузькому колі прибічників королів.

Для утримання королівського двору, великого бюрократичного апарату й численного війська потрібні були великі кошти, які надходили з двох джерел:
1. За рахунок зростання податків всередині країни.
2. Внаслідок ведення грабіжницьких воєн. (з/т)

Головна опора королівської влади — середнє і дрібне дворянство.

СТАНИ У ФРАНЦІЇ:

1. Духовенство.
2. Дворянство.
Це — привілейовані стани, які не платили податків.
3. Третій стан — багаті городяни, буржуазія, селяни, ремісники, робітники, міська біднота. Третій стан платив податки.

Стани — це великі групи людей, які мали однакові права та обов'язки, що передавались у спадщину.
Бюрократія — привілейовані чиновники, які мали велику владу.
Громадянська війна — війна всередині країни між різними угрупованнями з метою захоплення державної влади.

ДВОРЯНИ

Французьке дворянство поділялося на дві групи.
1. **Придворні дворяни,** які одержували:
   жалування за службу,
   пенсії,
   подарунки від короля,
   хабарі з населення.
2. **Провінціальне дворянство,** яке служило в королівській армії.

Характеристика дворянства

1. Це — привілейований стан.
2. Служили при дворі короля. Лише дворяни могли служити при королівському дворі.
3. Одержували утримання з королівської скарбниці.
4. Лише дворяни могли бути офіцерами в королівській армії.
5. Були звільнені від усіх податків.
6. Звання дворянина передавалось у спадщину.
7. Зневажали працю, заняття торгівлею і з пихою ставилися до буржуазії.
8. Були головною опорою королівської влади.

ОСОБЛИВОСТІ ФЕОДАЛЬНИХ ВІДНОСИН У ФРАНЦІЇ

У французькому селі панували феодальні відносини.
1. Селяни були особисто вільними.
2. Сплачували феодалам грошовий оброк.
3. Виконували різноманітні повинності.
4. Багато феодалів зовсім відмовилися від землі, поділивши її на наділи, здавали в оренду селянам.
5. Була господарська самостійність поземельно залежного селянина.

6. Зростали податки селян на користь держави.
7. Багато селян потрапляло в кабалу до лихварів за борги (зазнавали гноблення з боку міських багатіїв).

Висновки
1. У Франції права людини в суспільстві визначалися не її багатством чи власними здібностями, а знатністю походження та близькістю до короля.
2. Розорені французькі селяни поповнювали ряди найманих робітників.

МІСТА І ЗАРОДЖЕННЯ БУРЖУАЗІЇ

XVI ст. У Франції почав розвиватися капіталізм.

Але виробництво у Франції аж до другої половини XVIII ст. продовжувало базуватися на ремеслі.

Виникали мануфактури, переважно у **текстильному** виробництві:
суконні,
льняні,
полотняні,
з виробництва предметів розкоші — шовку, бархату, атласу, парчі.

Розвивалися **й інші галузі виробництва:**
фаянсові вироби,
вироби художнього скла,
гірничодобувна,
металургійна промисловість,
друкарська справа,
кораблебудування.

На базі виникнення мануфактур почала складатися спеціалізація окремих областей країни у виробництві певних товарів, що вело до розвитку внутрішньої торгівлі.

РОЗВИТКОВІ МАНУФАКТУР У ФРАНЦІЇ СПРИЯЛИ ТАКІ ЧИННИКИ

1. У багатьох містах Франції не було цехів, тому вони не стояли на перешкоді розвитку мануфактур.
2. Французький абсолютизм допомагав розвиткові капіталістичних мануфактур: запроваджувалися мита на ввіз товарів у Францію і зовсім не було мита на вивіз готових виробів.

3. Королівський уряд сприяв розвиткові внутрішньої торгівлі:
   - за період з 1489 р. по 1515 р. було відкрито близько 400 ярмарків і ринків;
   - зверталася увага на будівництво шляхів;
   - було запроваджено єдину міру — лікоть, якою повинні були користуватися всі торговці;
   - у м. Ліоні було створено банк (1544 р.);
   - Ліон з його ярмарками став у XVI ст. одним із центрів європейської торгівлі;
   - міста Марсель, Бордо стали великими морськими портами.

РОЗВИТКОВІ МАНУФАКТУР ПЕРЕШКОДЖАЛИ ТАКІ ЧИННИКИ

1. Франція була сільськогосподарською країною, де проживало 9/10 населення, зайнятого в сільському господарстві.
2. Міста, за винятком Парижа, де проживало близько 300 тис. жителів, були невеликими. Їхні промисловість і торгівля мали менше значення, ніж сільське господарство.
3. Буржуазія платила значні податки королю, що позбавляло її значної частини прибутків і стримувало розвиток промисловості й торгівлі.
4. Основним методом збагачення французької буржуазії була фінансова і лихварська діяльність — відкупи і позики, а ще — вигідні посади.

Відкупи — коли король давав на відкуп збирання податків в окремих районах країни. Збирали значно більше податків, аніж давали королю.

Позики — часто позичали королю під проценти великі суми грошей.

КУПІВЛЯ ДВОРЯНСЬКИХ ЗВАНЬ

1. Багаті городяни, буржуазія купували у держави судово-адміністративні посади. Разом із посадами ставали дворянами.
2. Буржуазія скуповувала дворянські помістя з титулами і селянські наділи. Але вона не заводила великих господарств, а здавала землю невеликими ділянками в оренду.

Орендувати — брати в тимчасове користування за плату землю або інше майно.

Таким чином виникло **нове дворянство** — **"люди мантії"** (мантія — одежа чиновників).

То були вихідці з буржуазії, які купили дворянські звання. **Старе** феодальне **дворянство — "люди шпаги"**, які були на службі у війську короля.

Висновки

1. Купівля дворянських звань давала можливість буржуазії не сплачувати податків.
2. Французька буржуазія підтримувала королівську владу, яка забезпечувала єдність країни, сприяла розвиткові промисловості й торгівлі.

ПРИЧИНИ ГРОМАДЯНСЬКИХ ВОЄН У ФРАНЦІЇ

1462–1498 рр. — громадянські (релігійні) війни у Франції.

1. Це була боротьба між двома угрупованнями феодалів за владу в державі. Великі феодали намагалися повернути свою колишню могутність і навіть вивищитися над королівською владою.

2. Поширення протестантських ідей у Франції, боротьба між католиками і гугенотами.

Гугеноти — прихильники кальвіністів у Франції.

Виникли два угруповання, між якими почалися війни.

1. На півдні Франції — **кальвіністський** табір на чолі з **Бурбонами**:
   Антуан Бурбонський,
   Генріх Наваррський,
   адмірал де Коліньї.
2. У північно-східній та осередковій частині Франції феодальна знать і дворянство підтримувало **католицький** табір, що його очолювали герцоги **Гізи:** Франсуа Гіз — головнокомандувач королівської армії, Карл Гіз — кардинал Лотаринзький, який мав великий вплив при дворі.

ОБСТАНОВА ПРИ КОРОЛІВСЬКОМУ ДВОРІ

Королем Франції у середині XVI ст. був Карл IX, якому ледве виповнилося 15 років. При дворі точилася запекла боротьба між прихильниками Гізів і прихильниками Бурбонів, які в особі Антуана Бурбона були опікунами малолітнього короля. Двір потерпав од безперервних інтриг, організатором та учасником яких була мати Карла IX Катерина Медичі.

ПЕРІОДИ ГРОМАДЯНСЬКИХ ВОЄН У ФРАНЦІЇ

Перший період (1562–1572 рр.) — від убивств у Вассі до Варфоломіївської ночі.

Другий період (1572–1576 рр.) — від Варфоломіївської ночі до створення Католицької ліги.

Третій період (1576–1594 рр.) — від створення Католицької ліги до вступу в Париж короля Генріха IV.

Закінченням релігійних воєн вважається **1598 р.**(підписання королем Генріхом IV Нантського едикту, яким було врегульовано "релігійне питання").

ПОЧАТОК РЕЛІГІЙНИХ ВОЄН

У березні 1562 р. Франсуа Гіз з своїм загоном солдатів у містечку Вассі напав .на гугенотів, що співали свої релігійні гімни у молитовному домі. Було вбито 23 і поранено близько 100 осіб. Розправи з кальвіністами почались і в інших містах Франції. У відповідь на ці події протестанти почали озброюватися.

Фактично у країні почалася громадянська війна. Від самого початку вона ускладнилася втручанням інших держав.

Гугенотів підтримала Англія і протестантські князі Німеччини, а гізів — король Іспанії.

У першому періоді громадянських воєн було три війни між ворожими сторонами.

Війни закінчилися укладенням **Сен-Жерменського перемир'я,** за яким:

1. Протестантське богослужіння було допущено по всьому королівству.
2. Протестантам було дозволено обіймати державні посади.
3. Протестантам було залишено чотири фортеці.

ВАРФОЛОМІЇВСЬКА НІЧ
(24 серпня 1572 р.)

Було зроблено спробу примирити ворожі сторони через одруження Генріха Бурбона (вождя гугенотів) із сестрою короля-католика Карла IX Маргаритою Валуа.

На весілля до Парижа з'їхалася гугенотська аристократія та багато дворян-гугенотів із південних провінцій.

Будинки гугенотів напередодні потайки позначили білими хрестами. В ніч проти **24 серпня 1572р.**, напередодні свята Варфоломія, вдарили на сполох у дзвони. За цим сигналом почалося винищення гугенотів, яких захоплювали зненацька.

Лише в Парижі було вбито до 2 тис. осіб.

Вбивали не тільки гугенотських дворян, що приїхали на весілля, а й багатьох паризьких буржуа, яких підозрювали у симпатіях до гугенотів. Подібні розправи відбувались і в інших містах. Було вбито понад 30 тис. осіб.

ДРУГИЙ ПЕРІОД ВОЄН
(1572–1576)

Війна після подій Варфоломіївської ночі спалахнула з новою силою. Другий період релігійних воєн відрізнявся від першого такими рисами:

1. Цей рух уже не спрямовувався на те, щоби захопити короля і діяти від його імені.
2. Боротьба велася не тільки проти "підступних Гізів ", а й з наміром змінити династію Валуа.
3. Гугеноти на півдні країни створили свою державу.

1573 р. Гугеноти проголосили про створення на півдні Франції своєї республіки — **Конфедерації** на чолі з **Генріхом Наваррським.**

Це була держава міст і дворян півдня країни з органами влади, фінансами, армією.

Республіка — держава, в якій управління здійснюється людьми, обраними на певний строк.

КАТОЛИЦЬКА ЛІГА
(1574 р.)

1574 р. Помер Карл IX.

Влада перейшла до його брата **Генріха III.** Самозакоханий, легковажний, він швидко втрачав свою владу і королівський авторитет. Генріх III не мав наступників престолу, а тому після його смерті на престол мав зійти його родич Генріх Наваррський.

Цього не хотіли допустити Гізи, які вирішили створити самостійну організацію — **Католицьку лігу.** Через цю організацію Генріх Гіз розраховував добратися до престолу. Але король оголосив себе зверхником Католицької ліги, яку відтоді називали **Королівською лігою.** Це не входило у плани Гізів та їхніх прихильників.

1585 р. Вони створили Паризьку лігу, яка на півночі Франції фактично стала в опозицію до короля.

1588 р. Король вирішив розправитися з Гізами. Братів Гізів було вбито.

У відповідь прихильники Гізів убили короля Генріха III (закололи кинджалом).

Висновки

1. Громадянські війни у Франції призвели до великої розрухи. Розорена грабунками, що їх чинили обидві армії, країна переживала господарський занепад і великий голод.
2. Вище дворянство, багаті вельможі, що обіймали посади губернаторів, почали поводити себе незалежно від центру.
3. Король Іспанії Філіпп II готувався посадити на французький престол свою людину. Його наміри підтримував папа римський.
4. Для дворян, буржуазії Франції стало зрозуміло, що потрібна сильна королівська влада, яка не допустила б іспанської інтервенції, що загрожувала самостійності держави, і змогла б навести лад у країні.

Таким законним наступником престолу був **Генріх Бурбон.**

АБСОЛЮТНА МОНАРХІЯ У ФРАНЦІЇ

ЗАВЕРШЕННЯ ГРОМАДЯНСЬКИХ ВОЄН

Дворяни, "люди мантії", буржуазія погодилися визнати гугенота Генріха IV королем, якщо він повернеться до католицизму. **1594 р.** Генріх IV перейшов у католицизм, коронувався і вступив до Парижа, не зустрівши ніякого опору. Розумний, хитрий, далекоглядний політик насамперед подбав про те, щоби примирити ворожі сторони та досягти миру і спокою у Франції. Здобути прихильність католицьких вельмож він зумів, надаючи їм різні привілеї, високі пенсії, численні подарунки. Водночас король не обминав увагою і своїх колишніх союзників — гугенотів. Така політика Генріха IV сприяла припиненню громадянських воєн у Франції (їх було 8).

НАНТСЬКИЙ ЕДИКТ (УКАЗ) (1598 р.)

Едикт (указ) короля врегульовував "релігійні питання".

1. Католицька релігія визнавалась у Франції панівною.
2. Всюди в країні відновлювалося католицьке богослужіння.
3. Католицькому духовенству поверталися його попередні права і майно.
4. Поряд із католицизмом допускалося сповідування кальвіністської релігії.
5. Протестантська відправа заборонялася в Парижі та деяких інших містах.
6. Протестантам дозволялося користуватися всіма правами та обіймати державні посади нарівні з католиками.
7. Протестанти мали право при королівському дворі мати своїх представників для зносин з королем.
8. Протестантам були залишені їх фортеці на півдні країни.

ГЕНРІХ IV
(1594–1610)

1. Правління Генріха IV було періодом подальшого зміцнення абсолютизму.
2. Король спирався на дворянство, захищаючи його привілеї.
3. Він проводив політику і в інтересах буржуазії, користуючись її підтримкою:
   - було засновано великі казені мануфактури;
   - заохочувалося створення приватних мануфактур;
   - організовувалися роботи з ремонту шляхів, будівництва каналів;
   - засновувалися заморські компанії;
   - заохочувалася колоніальна діяльність французьких підприємців у Північній Америці;
   - підвищувалися тарифи на ввізні товари;
   - було заборонено ввозити з-за кордону матерію та вивозити сировину, щоби сприяти розвиткові своєї промисловості і т. ін.
4. Генріх IV намагався скоротити державні видатки. Економія державних видатків здійснювалася першим міністром Сюллі.
5. За 16 років свого правління Генріх IV жодного разу не скликав Генеральних штатів.
6. Утвердилися бюрократизм і централізація. Чиновники домоглися юридичного закріплення за ними спадкового права на державні посади.
7. На місця призначалися спеціальні чиновники для управління провінціями.
8. У зовнішній політиці король керувався принципом "державного інтересу" і не зважав на релігію. Тому він прагнув до ослаблення Іспанії та австрійських Габсбургів і підтримував німецьких протестантських князів. Був убитий фанатиком-католиком, що було помстою за Нантський едикт і анти іспанську політику.

ЗМІЦНЕННЯ АБСОЛЮТИЗМУ ЗА КАРДИНАЛА РІШЕЛЬЄ (1624–1642)

За Рішельє було закладено основи необмеженої влади короля у Франції, остаточно утвердився королівський абсолютизм. Герцог Рішельє — знатний дворянин, який домігся рангу звання кардинала — вищого звання в католицькій церкві після римського папи та очолив церкву у Франції. Вольовий, рішучий, розумний, наполегливий у досягненні своїх цілей. Став першим міністром короля Людовика XIII.

"Моєю першою метою була велич короля, моєю другою метою була велич королівства".

У своєму "**Політичному** заповіті" Рішельє обрунтував, яку владу повинен мати перший міністр короля

- "Володар мусить мати першого міністра.
- Володар повинен любити свого першого міністра.
- Перший міністр короля має бути беззмінним.
- Володареві слід бути цілком відвертим зі своїм першим міністром.
- Володар повинен надати міністрові вільний доступ до своєї особи та верховну владу".

Від імені короля Рішельє одноосібно управляв країною.

1. Щоб ослабити самостійність місцевих властей, Рішельє посилав до провінцій спеціальних чиновників, які мали великі повноваження.
2. Посади чиновників не продавалися, а призначалися королем, тому чиновники залежали від центральної влади і могли бути відкликані.
3. Жорстоко придушував будь-який виступ вельмож чи принців.
4. Знищив політичну незалежність гугенотів.

Рішельє говорив: "Батіг, який є символом правосуддя, ніколи не повинен залишатися без діла".

5. Наказав зруйнувати замки феодалів, які не хотіли коритися. Багатьох стратив.
6. Заборонив дуелі, бо дворяни повинні проливати кров лише на службі в короля.
7. Збільшив королівські податки.
"Народ — це мул, який, звикнувши до тягаря, псується від тривалого відпочинку більше, ніж від роботи". Але вважав, що "робота мула має відповідати його силі".
8. Зовсім не скликав Генеральних штатів.
9. Сприяв розвиткові промисловості й торгівлі.
10 Чужоземні товари було обкладено високими ввізними митами, щоби захистити французьку промисловість від конкуренції.
11. Тривали колоніальні загарбання:
- було розширено колоніальні володіння Франції в Канаді;
- захоплено деякі острови у Вест-Індії;
- засновано французькі поселення в Західній Африці (Сенегал) та на о. Мадагаскар.
12. Намагався поставити культуру під свій контроль.
У 1641 р. було засновано Французьку академію і уряд за її допомоги стежив за ідеологічним життям країни.
13. У 1631 р. було засновано "Французьку газету", яка виступала провідником політики Рішельє.

Висновки
1. Заходи Рішельє здійснювалися в ім'я величі, могутності і слави держави, її внутрішньої стабільності та зовнішньої могутності в інтересах дворян. "Дворяни — головний нерв держави", — твердив Рішельє.
2. Він діяв в інтересах зміцнення абсолютної монархії, яку вважав великим "суспільним благом".
3. Рішельє подолав анархію, що панувала в країні в XVI — на початку XVII ст.
4. Своєю політикою він зміцнив становище дворян, духовенства та буржуазії.

ЛЮДОВИК XIV
(1643–1715)

За 72-річного правління у Франції Людовика XIV відбувся найвищий розквіт абсолютної монархії.
1. Цей король установив свою необмежену владу. Про державу він висловлювався так: "Держава — це я".
2. Центром держави був королівський двір. Людовик XIV правив зі свого пишного палацу у Версалі, де влаштовувалися бали, балети, концерти, вистави, свята й феєрверки. Від матері-іспанки Людовик XIV успадкував любов до етикету, від кардинала Мазаріні перейняв мистецтво "потаємності і прикидання".
3. Він одноособово видавав закони. Для затвердження нового закону королю потрібно було лише написати: "Така моя воля".
4. Король управляв країною через численних чиновників, яких призначав сам, створивши величезний бюрократичний апарат.
5. Великих аристократів змусив йому служити. "Прав у підлеглих нема — є тільки обов'язки", — казав король.
6. Запровадив ранги і титули, кожен з яких одержував відповідну пенсію.
7. Створив величезну постійну армію (понад 550 тис. військовиків), повністю підпорядковану його наказам.
8. Зовсім не скликав Генеральних штатів.
9. Сам установлював податки.
10. Без ніякого контролю витрачав державні кошти. Часто витрати переважали доходи королівської скарбниці.
11. **1685 р.** Людовик XIV скасував Нантський едикт і всіх французьких гугенотів змусив покинути країну.
12. Зміцнив контроль над церквою.
13. Вів численні війни, завдяки яким територія Франції значно зросла. (Війни велися проти Голландії, Іспанії, Австрії, німецьких князівств).

Висновки
1. За правління Людовика XIV королівська влада у Франції досягла найбільшої могутності.
2. Франція стала однією з найпотужніших держав континентальної Європи.
3. Версаль став столицею європейської політики, культури і моди.
4. За Людовика XIV завершилось об'єднання французьких земель.
5. Утім, пишність королівського двору, багатство держави досягалися тяжкою працею простих людей.
За правління Людовика XIV:
- постійно збільшувалися податки;
- ціни на продукти значно зросли;

- бували голодні роки, коли біднота їла самі лише буряки, кору дерев та ягоди;
- значною була смертність населення;
- часом спалахували селянські бунти, що жорстоко придушувалися.

ПОШИРЕННЯ РИНКОВИХ ВІДНОСИН В АНГЛІЇ

ОСОБЛИВОСТІ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

1. В Англії XVI ст., як і в інших країнах Європи, панував феодальний лад. Але процес розкладу феодальних відносин і розвиток ринкових (капіталістичних) відносин як у місті, так і на селі відбувався значно швидше, ніж в інших країнах Європи.
2. До кінця XVI ст. більшість англійських селян визволилася від особистої залежності, але вони не стали власниками землі.
3. Раннє утворення централізованої держави в Англії сприяло розвиткові промисловості й торгівлі.
4. Основною умовою, яка визначила успіхи розвитку ринкових відносин в Англії, було те, що процес нагромадження багатств підприємців (буржуазії) відбувався швидше, ніж в інших країнах Європи.
5. Ринкові відносини в Англії розвивалися одночасно як у місті, так і на селі.

ДЖЕРЕЛА ЗБАГАЧЕННЯ ПІДПРИЄМЦІВ (БУРЖУАЗІЇ)

1. Використання дешевої робочої сили.
2. Пограбування колоній.
3. Морська торгівля.
4. Піратство.
5. Розвиток торгівлі всередині країни та з іншими країнами.

Формування класу найманих робітників

1. Із селян.
2. Із сільських і міських ремісників.
3. Із підмайстрів.
4. Із міських бідняків.
5. Із колишніх дружинників.
   Генріх VII, щоб ослабити великих феодалів, видав статут про розпуск усіх приватних дружин. Велика кількість людей, що раніше служила у великих феодалів дружинниками, втратила засоби існування. Вони поповнювали ряди найманих робітників.
6. Із рядових ченців, які опинилися на вулиці внаслідок Реформації і поповнили ряди знедолених, бо було ліквідовано близько 3 тис. монастирів і конфісковано їхні землі.

У XVI ст. головною галуззю промисловості Англії стало сукнарство. Цій галузі Англія зобов'язана зростанням свого багатства.

Мішок із вовною, як символ багатства Англії, і досі стоїть у палаті лордів перед королівським троном і використовується для сидіння лордом-канцлером — головою палати лордів Англії.

Вовну англійці називали "найдорогоціннішим продуктом королівства".

Вивіз вовни здавна становив головну статтю англійського експорту.

Та вже у XV — XVI ст. Англія почала більше вивозити вовняних тканин.

1614 р. Вивіз вовни повністю заборонено.

Виробництво вовняних тканин розвинулося на південному заході та сході Англії.

У вовновій промисловості Англії розвивалися й поширювалися мануфактури. Розвивалися в Англії й інші галузі промисловості, де теж виникали мануфактури:

- виробництво шовку,
- виробництво полотна,
- обробка шкур,
- суднобудування.

Зростав видобуток залізної руди, свинцю, міді, олова, кам'яного вугілля.

Проте розвиток металургії в Англії в XVI ст. відставав від розвитку інших галузей виробництва, особливо від сукнарства.

ПЕРЕДУМОВИ ПОЯВИ МАНУФАКТУР В АНГЛІЇ

1. Підвищення попиту на товари (особливо зріс попит на сукно і в самій країні, і за кордоном).
2. Використання нових технічних відкриттів, що вело до виникнення великого виробництва — мануфактур і зростання продуктивності праці.

Способи виникнення мануфактур

1. Із кустарних селянських промислів.
2. Із ремісничих майстерень.

Види мануфактур

1. Розсіяні мануфактури на селі.
2. Централізовані мануфактури у містах.

На селі виникали сукняні мануфактури

Цьому сприяли:

1. Успіхи у розвитку вівчарства в Англії.
2. Наявність на селі дешевої робочої сили внаслідок насильницького обезземелення селян, що здійснювалося від кінця XV і в XVI ст.

В Англії на одного купця-сукняра працювали сотні сільських працівників і ткачів. Він постачав їм сировину, а потім забирав у них готову продукцію. Такі сільські ремісники працювали за платню, яка була мізерною. Окремі ремісники виконували різні роботи у себе вдома:

одні сортували вовну,
другі її чесали,
треті виготовляли прядиво,
четверті ткали,
п'яті фарбували і т. д.

ЩО ПЕРЕШКОДЖАЛО РОЗВИТКОВІ РИНКОВИХ ВІДНОСИН

1. Феодальна власність на землю.
2. Повинності селян.
3. Цехові порядки, що майже унеможливлювали виникнення мануфактур у містах.

ОБГОРОДЖУВАННЯ

Це — насильницький масовий згін селян із землі, що сприяв появі класу найманих робітників і нових дворян.

Старі дворяни — це феодали, які жили за рахунок оброку з селян або за рахунок доходів, що їх давала служба у короля при дворі.

Нові дворяни вели господарство по-новому:

- землю старанно зорювали та удобрювали;
- коли займатися вівчарством зробилося вигіднішим, аніж зернове господарство, вони почали перетворювати орні землі на пасовища для овець, зганяти селян з їхніх наділів;
- їхні господарства були пов'язані з ринком;
- використовували працю найманих.

Із збільшенням попиту на англійську вовну за кордоном і в самій Англії, а також з підвищенням цін на неї вівчарство стало вигіднішим, аніж рільництво.

Заможні люди міста і села почали використовувати свій капітал (гроші) для розведення великої кількості овець. Для цього їм потрібні були великі пасовища.

Селян силою зганяли з землі. Захоплені ділянки землі дворяни обгороджували тином, канавами, живоплотом тощо.

Мета обгородження — потреба виробляти більше вовни внаслідок підвищення попиту і цін на неї, щоб одержати великі прибутки.

Способи обгороджування

1. Багато нових дворян почали перетворювати свої землі на пасовища.
2. Захоплювали громадські землі.
3. Зганяли селян з їхніх наділів і перетворювали ці наділи на свої пасовища або здавали в оренду фермерам-скотарям.

Наслідки обгороджування

1. Значно зросла кількість людей, позбавлених засобів до існування, які поповнювали ряди найманих робітників.
2. Зріс прошарок "нових дворян", які поповнювали ряди підприємців (буржуазії).

НОВІ ДВОРЯНИ ВИНИКАЛИ З ТАКИХ ВЕРСТВ НАСЕЛЕННЯ:

1. Старих дворян, які почали вести господарство по-новому.
2. З розбагатілих селян.
3. З міських багатіїв.
4. Із чиновників.

На селі відбувався процес розшарування селян

1. Заможні селяни часто орендували землі у "старих дворян", самі обгороджували ці землі, використовували працю наймитів.
2. Безземельні селяни ставали наймитами, безробітними, жебраками.

Висновок

Процес насильного обезземелення селян був основним засобом аграрного перевороту в Англії, суть якого полягала в перебудові феодального землеволодіння в буржуазне.

"КРИВАВЕ ЗАКОНОДАВСТВО"

Не всі селяни, яких було зігнано з землі, могли найти собі роботу. З'явилися юрби безробітних, що жебракували. Багато з них коїли злочини, добуваючи собі засоби до існування.

Королі з династії **Тюдорів** (правили з 1485 р. по 1603 р.) видавали жорстокі закони проти жебраків.

За **Генріха VII** (1485–1509) було повішено 72 тис. "великих і малих" злодіїв.

1530 р., 1536 р. Видано закони **Генріха VIII** (1509–1547), за якими дозволялося збирати милостиню тільки старим і хворим, а тих, хто міг працювати, за збирання милостині слід було шмагати батогами. Якщо покараний після цього не кине жебракувати, то бити його вдруге і відрізати половину вуха. Якщо буде схоплений втретє, то стратити.

Едуард VI (1547–1553) видав закони, за якими жебракові давали місяць, щоби він підшукав собі роботу, а після того його віддавали в рабство тому, хто на нього доніс властям. Якщо такий раб тікав од господаря, то його таврували, а після третьої втечі страчували.

Єлизавета I (1558–1603) видала закони про робітників, які ще більше посилили ці жорстокості.

МЕТА "КРИВАВОГО ЗАКОНОДАВСТВА"

1. Забезпечити приплив дешевої робочої сили у промисловість, примусити селян, що розорилися, найматися на роботу за мізерну платню.
2. Перетворити колишніх самостійних селян і ремісників у покірних робітників.
3. Захистити інтереси заможних класів.

ПОВСТАННЯ СЕЛЯН ПРОТИ ОБГОРОДЖУВАННЯ

У відповідь на зганяння з землі селяни неодноразово повставали.

1549 р. Вибухнуло велике повстання під проводом **Роберта Кета,** що охопило райони Південно-Східної та Східної Англії. До повсталих селян приєдналися безробітні ткачі, розорені ремісники, жебраки. Повсталі виробили свої вимоги — "29 статей" — і надіслали їх королю. Програма селян була досить поміркованою. Вони вимагали:

- припинити обгороджування;
- щоби великі землевласники не користувалися громадськими пасовиськами;
- зниження оброку.

Проти повсталих було кинуто значні військові сили. Заворушення було придушено. Над повстанцями вчинили криваву розправу, Р. Кета стратили.

ПРИЧИНИ ПОРАЗКИ СЕЛЯНСЬКОГО ПОВСТАННЯ

1. Стихійність виступів.
2. Недостатня свідомість і організованість повсталих.
3. Повстання мало місцевий характер.
4. Воно охопило невелику територію країни.
5. Не було вироблено чіткої програми дій.
6. Повстанці були кепсько озброєні, не мали військового вишколу.

ПРИЧИНИ РЕФОРМАЦІЇ В АНГЛІЇ

1. Прагнення англійських дворян заволодіти церковними та монастирськими землями.
2. Намір короля підпорядкувати церкву собі з метою зміцнення абсолютизму Тюдорів.
3. Прагнення короля збільшити свої доходи за рахунок церкви.

Привід до проведення Реформації — відмова папи римського затвердити розлучення Генріха VIII з його дружиною Катериною Арагонською. Король використав це для розриву з Римом.

СТВОРЕННЯ АНГЛІКАНСЬКОЇ ЦЕРКВИ

1. **1534 р.** Парламент проголосив короля зверхником англійської церкви.
2. Англійський парламент у низці документів, виданих у 1534–1536 рр., заборонив платежі англійського духовенства на користь Риму.

3. Нова церква, створена в Англії, дістала назву англіканської.
4. Було закрито 3 тис. монастирів з конфіскацією їхніх земель і майна, що стали власністю короля.
5. Церковна служба правилась англійською мовою.
6. Від католицької церкви було збережено:
   - єпископат;
   - пишний культ у церковній відправі;
   - церковні суди;
   - безшлюбність духовенства;
   - десятину тощо.
7. Єпископів призначав не папа римський, а король.
8. За правління Єлизавети I (1558–1603 рр.) було остаточно визначено основи англіканської церкви.
9. **1571 р.** Було прийнято "39 статей", які регламентували англіканську відправу.

ВИНИКНЕННЯ БУРЖУАЗНОЇ ОПОЗИЦІЇ АНГЛІЙСЬКОМУ АБСОЛЮТИЗМУ

Опозиція — протидія, протистояння, опір.

Опозиція буржуазії та нового дворянства проявилася в поширенні кальвінізму, бо англіканська церква їх не задовольняла. Опозиція називалася **пуританами** (від латинського слова "чистий").

Опозиція прагнула:

1. Очистити англіканську церкву від залишків католицизму.
2. "Дешевої" церкви.
3. Скасувати підлеглість церкви королю.
4. Щоби церковні організації були незалежними самоврядними громадами вірних.
5. Щоби втілювалися в життя ідеали бережливості й збагачення.
6. Щоб засуджувалися всякі розваги, розкіш, веселі свята, ігри, танці і т. ін.

КАТОЛИЦЬКА РЕАКЦІЯ В АНГЛІЇ

Католицька реакція в Англії почалася за правління **Марії Тодор** (1553–1558 рр.), дочки Генріха VIII, яка дотримувалася католицької віри.

1. Було відновлено католицьку церкву.
2. Почалося переслідування діячів Реформації, за що вони прозвали її "кривавою".
3. Але церкві й монастирям їхнє майно не повернули.
4. Марія спробувала підпорядкувати свою політику суперникові Англії — Іспанії, що потягло англіканську опозицію та низку дворянських змов проти королеви, бо вони побачили загрозу своїй власності, розвиткові промисловості, торгівлі та національній незалежності Англії.

1558 р. Марія померла і на англійський престол зійшла друга дочка Генріха VIII — **Єлизавета,** яка відновила англіканську церкву.

Висновки

1. Процес розкладу феодальних відносин і виникнення ринкових відносин в Англії, як і в інших країнах, супроводився утворенням абсолютної монархії. Королі з династії Тюдорів, що правили державою з 1485 р. по 1603 р., значно зміцнили свою владу, зробили її необмеженою.
2. Особливістю англійського абсолютизму було те, що посилення королівської влади не привело до ліквідації парламенту.
3. Англійський абсолютизм успішно вів боротьбу проти знаті, заохочував розвиток торгівлі й промисловості, здійснював колоніальні загарбання, а тому дістав підтримку з боку буржуазії та нового дворянства, що допомогло йому провести королівську реформацію церкви і значно зміцнити англійську державу.

ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА АНГЛІЇ

ПРАВЛІННЯ ЄЛИЗАВЕТИ I (1558–1603)

Єлизавета I — друга дочка Генріха VIII Тюдора, яку підтримували прихильники протестантської церкви та антиіспанської політики.

Єлизавета I, доступившись до влади, порвала з Римом та Іспанією, яка захищала католицизм. Для відновлення англіканської церкви створила "високу комісію", яка мала виробити остаточну редакцію англіканської церкви і повністю її відновити.

Розумна, підступна, хитра, постійно дбала про зміцнення абсолютної монархії, вела рішучу боротьбу проти своїх противників. Одержала право призначати єпископів.

Єлизавета I сприяла розвиткові морської торгівлі, заохочувала створення торгових компаній, бо англійська королівська скарбниця значно поповнювалася великими платежами купців.

За Єлизавети I проводилась активна зовнішня політика, що сприяло перетворенню Англії в одну з найсильніших і наймогутніших держав у Європі, яка запанувала на морях і океанах, перетворюючись на велику колоніальну державу.

РОЗВИТОК АНГЛІЙСЬКОЇ ТОРГІВЛІ

XVI ст. В Англії значно зросла внутрішня і зовнішня торгівля.

Причини пожвавлення й розширення морської торгівлі

1. Ріст мануфактур і збільшення виробництва товарів.
2. Переміщення торгових шляхів після великих географічних відкриттів.

Лондон перетворився в міжнародний центр торгівлі. Цьому сприяв і розгром Антверпена в 1576 р. іспанцями. В місті з'явилося багато банків, купецьких контор.

У XVI ст. всю зовнішню торгівлю Англії перебрали великі торгові компанії англійських купців, створені в Лондоні. Вони дістали низку привілеїв від уряду.

Компанії — це торгові спілки (союзи) купців.

В Англії виникли такі торгові компанії:

1. **Левантська компанія (1581 р.).** В її руках була вся торгівля з країнами Близького Сходу.
2. **Східна компанія (1579 р.).** В її руках була вся торгівля з країнами Балтійського моря.
3. **Московська компанія (1554 р.).** Була зосереджена на торгівлі з Московською державою та середньоазійськими країнами.
4. **Гвінейська компанія (1558 р.).** Зосередила в своїх руках работоргівлю, вивозила негрів-рабів із Африки.
5. **Ост-Індська компанія (1600 р.).** Започаткувала англійське панування в Індії. Торгувала з країнами на узбережжях Індійського і Тихого океанів.

Основні напрями зовнішньої політики Англії

1. Перетворити Англію на велику морську державу.
2. Стати центром розвитку морської торгівлі, панувати на морях, захопити важливі торгові шляхи.
3. Створити велику колоніальну імперію.
4. Приєднати до Англії Шотландію та Ірландію.
5. Подолати основного суперника на морях і океанах — Іспанію.

Основну увагу Англії було спрямовано на створення сильного флоту, який забезпечував би:

— захист Англії з моря;
— її колоніальну політику;
— її торгівлю.

АНГЛО-ШОТЛАНДСЬКІ ВІДНОСИНИ

XVI ст. Шотландія була самостійним королівством, в якому з 1371 р. правила династія **Стюартів.**

За правління Єлизавети I в Англії католицькі агенти Іспанії організували кілька змов. Іспанський король Філіпп II, папа римський виношували плани організувати вбивство Єлизавети I і посадити на англійський престол Марію Стюарт, яка була віддана католицькій вірі.

1568 р. Внаслідок повстання кальвіністів у Шотландії Марія Стюарт (1542 — 1587 рр.), колишня королева Шотландії, була змушена тікати з країни. Вона знайшла притулок у Єлизавети I, яка була її родичкою. Єлизавета I ув'язнила Марію в замку.

1587 р. Англія викрила велику змову католиків, організовану Іспанією та папою римським проти Єлизавети I, в якій брала участь і Марія Стюарт, що дало юридичні підстави для її страти Єлизаветою I.

1603 р. Неодружена та бездітна Єлизавета I уклала союз із сином Марії Стюарт Яковом VI, який погодився на особисту унію Шотландії та Англії, бо Тюдори залишалися без нащадків. Згідно з цією угодою після смерті Єлизавети I королем Англії мав стати Яків VI.

1603 р. Єлизавета I померла і королем Англії таки став Яків VI під іменем Яків I. Англія і Шотландія об'єдналися в єдину державу.

ПІДКОРЕННЯ ІРЛАНДІЇ

Ірландія — перша англійська колонія.

XII ст. Початок завоювання Ірландії.

Початок XVI ст. Більша частина Ірландії ще не була завойована Англією.

1541 р. Генріх VIII присвоїв собі титул короля Ірландії. Він змусив ірландських феодалів принести присягу вірності. У період Реформації було захоплено монастирські землі, що передавалися англійським колоністам.

За правління Марії Тодор почалась перша масова конфіскація земель у ірландців, що передавалися англійській знаті.

За Єлизавети I конфіскація земель ірландців і передання їх англійським колоністам тривали.

1592–1603 рр. Велике повстання проти англійського панування.

Повсталі вимагали:

— свободи віросповідання для католиків;

— припинення конфіскації земель;

— повернення ірландцям раніше відібраних земель;

— призначення чиновників з ірландців;

— свободи торгівлі. Повстання було підготовлено заздалегідь.

Повстанці створили велику армію (до 16 тис. вояків). Армія повсталих завдала декількох поразок англійцям. Але повстання було жорстоко придушено.

НАСЛІДКИ ПРИДУШЕННЯ ПОВСТАННЯ

1. Великі земельні володіння Ірландії роздавалися англійській знаті.
2. В Ірландії швидшими темпами почало створюватись англійське землеволодіння.
3. Ірландців насильно позбавляли землі та перетворювали їх у держателів земель на правах оренди.
4. Відбувався процес масового обезземелення і грабування ірландців.
5. Ірландія перетворилася в англійську колонію.

БОРОТЬБА ПРОТИ ІСПАНІЇ ЗА ПАНУВАННЯ НА МОРЯХ

XVI ст. Найбільший флот і великі колонії були в Іспанії. Іспанський король заборонив чужоземним купцям торгувати з колоніями в Америці.

Друга половина XVI ст. Основною формою боротьби Англії проти Іспанії стали:

— контрабандна (недозволена) торгівля з іспанськими колоніями;

— піратське грабування іспанських портів і суден, що перевозили золото і срібло з Америки.

Пірат **Френсіс Дрейк (1540–1596)** прославився й розбагатів на грабунках іспанських колоній в Америці. Він проплив Магеллановою протокою, пограбував іспанські міста на узбережжі Перу та Чилі, де захопив багато золота і срібла, наготованих для відправлення до Європи, а потім маршрутом кругосвітньої подорожі Магеллана повернувся з великими багатствами в Англію. У такий спосіб Ф. Дрейк здійснив другу кругосвітню подорож. Пірата Ф. Дрейка підтримувала сама королева Єлизавета I, яка особисто відвідала його корабель, взяла участь у банкеті на палубі корабля, влаштованому на її честь, надала йому рицарське звання, а діамантом, що його подарував їй Ф. Дрейк, прикрасила свою корону.

Іспанія почала готуватися до війни проти Англії.

1588 р. Величезний іспанський флот — 134 кораблі, на яких було 20 тис. солдатів, — рушив до англійських берегів. Іспанці були настільки впевнені в перемозі, що назвали свій флот Непереможною армадою.

1588 р. Англійські кораблі (їх було 160) атакували іспанський флот у протоці Ла-Манш. Англійський флот складався з легких швидкоплавних кораблів із кращою аніж в іспанців, артилерією. Англійські екіпажі було сформовано з досвідчених моряків, які доти плавали на торгових суднах і піратських кораблях. Морські бої тривали два тижні.

Важкі, неповороткі іспанські кораблі мали менше гармат, аніж англійські. Іспанський флот відплив у Північне море, втративши велику кількість кораблів. Армада намагалася обійти Англію з півночі, але час почалася велика буря, що розкидала кораблі іспанців і довершила розгром Армади. Багато кораблів потонуло, деякі розбились об скелі коло берегів Англії. Лише 43 кораблі повернулися до Іспанії.

ПРИЧИНИ ПЕРЕМОГИ АНГЛІЙСЬКОГО ФЛОТУ НАД ІСПАНСЬКИМ

1. Кораблі англійців були більш швидкоплавними і краще озброєними, ніж іспанські.
2. Англійські екіпажі мали більший досвід.
3. Англійці виробили виграшну тактику ведення морських битв — уникати генеральної морської битви, але активно атакувати окремі кораблі та дрібні з'єднання на флангах і в тилу армади, використовуючи швидкоплавність своїх кораблів і далекобійність гармат.
4. Англійці вміло організували розвідку.

НАСЛІДКИ ПЕРЕМОГИ АНГЛІЙСЬКОГО ФЛОТУ НАД ІСПАНСЬКИМ

1. Із загибеллю армади Іспанія втратила свою морську могутність.
2. Панування на морях почало переходити до Англії та Голландії.
3. Англія перетворилася на сильну морську державу.
4. Англія та Голландія дістали великі можливості колоніальних загарбань.

ТРИДЦЯТИЛІТНЯ ВІЙНА (1618–1648)

МІЖНАРОДНЕ СТАНОВИЩЕ В ЄВРОПІ В XVI ст.

У XVI ст. в Європі загострилися суперечності:
1. Між Францією та габсбурзькими монархіями (австро-німецькою та іспанською) за панування на континенті.
2. Між протестантськими країнами Данією, Швецією, Голландією та Габсбургами за північні морські шляхи.
3. Між країнами Північної Європи та Московією за панування на Балтійському морі.
4. В Європі поширювалася Реформація, що викликало протидію католицьких держав і римських пап.

ПРИЧИНИ ВІЙНИ

1. Загострення протиріч у Німеччині між імператором та іншими німецькими князями.
2. Загострення суперечностей між Габсбургами та іншими державами за панування в Європі.
3. Боротьба між католиками і протестантами в Європі.

Це була загальноєвропейська війна.

Завдання у війні

1. Національні держави Європи не хотіли допустити панування в Європі імперії Габсбургів.
2. Кожна з країн, що воювали, мала певні територіальні претензії.
3. Це було продовження міжнародних релігійних воєн за послаблення впливу папи римського і католицької церкви в Європі.

Війна в Європі велася між двома коаліціями держав.

Коаліція — це союз держав для узгодження і ведення спільних бойових дій.

1. Габсбурзька коаліція:
- Австро-німецькі Габсбурги;
- Іспанські Габсбурги;
- Річ Посполита;
- католицькі князі Німеччини.

2. Антигабсбурзька коаліція:
— Франція;
— Швеція;
— Данія;
— протестантські князі Німеччини.

Союзниками цих держав виступали Англія, Голландія та ін.

СТАНОВИЩЕ НІМЕЧЧИНИ НА ПОЧАТКУ XVII ст. І ПОЛІТИКА ГАБСБУРГІВ

1. Для Німеччини цього періоду характерні такі особливості:
   - Німеччина залишалася феодально роздробленою державою;
   - у самій Німеччині точилися постійні внутрішні чвари з приводу того, кого визнати імператором;
   - постійне втручання в німецькі справи інших держав і римських пап;
   - існування дворянської опозиції проти князівської влади, яка набирала релігійного забарвлення, виступаючи під прапором лютеранства або кальвінізму;

- після смерті імператора Фердинанда (1564 р.) імперію було поділено між трьома його синами, що сприяло занепаду імператорської влади в Німеччині;
- у другій половині XVI ст. зросла роль князів, які брали участь у виборі імператорів;
- в Німеччині загострилася боротьба між католицькими і протестантськими князями.

2. На початку XVII ст., міжнародна феодально-католицька реакція, яку очолювала Іспанія, відкрито втрутилась у внутрішні князівські усобиці в Німеччині на боці католиків.
3. Протестантські князі в Німеччині сподівалися на допомогу французького короля Генріха IV, який готувався до війни проти коаліції іспанських та австро-німецьких Габсбургів.
4. **1608 р.** Протестантські князі Південної та Західної Німеччини заснували **Євангелічну лігу** — воєнно-політичний союз, який мав спільну військову касу і створював об'єднані збройні сили.
5. **1609 р.** На противагу цьому союзу оформився воєнний союз католицьких князів Німеччини — **Католицька ліга,** яка мала в своєму розпорядженні великі кошти.
6. Французький король відкрито підтримував Євангелічну лігу — Союз протестантів у Німеччині, а Іспанія — Католицьку лігу.
7. У Чехії, що була у складі імперії Габсбургів, посилилася дворянська опозиція Габсбургам. Боячись втратити Чехію, німецький імператор видав "Грамоту величності" (1609 р.), де зазначалося:
   - про віротерпимість у Чехії;
   - про те, що протестанти Чехії можуть будувати церкви і мати свої організації;
   - що протестантам дозволяється навчатись у Празькому університеті. Але вище католицьке німецьке духовенство перешкоджало проведенню в життя "Грамоти величності", що викликало національно-визвольний рух у Чехії.

ПРИВІД ДО ВІЙНИ

Політика Габсбургів у Чехії щодо протестантів, їх переслідування. У 1617 р. королем Чехії став прибічник Габсбургів. Він видав наказ про позбавлення протестантів посад і про кримінальну відповідальність усіх, хто протестуватиме проти цього наказу. Це викликало загальне обурення в країні.

ПЕРІОДИ ВІЙНИ

I. Чеський період війни (1618–1624 рр.)

Початок війни — події в Чехії.

23 травня 1618 р. Делегація чеських дворян-протестантів увійшла до Празького замку і викинула у вікно габсбурзьких управителів. Дворяни протестували проти:
- нападів на протестантські церкви;
- ставленика Габсбургів Фердинанда, який без виборів посів чеський престол;
- наказів Фердинанда, що дискримінували протестантів;
- порушення імператорського указу про віротерпимість та ін. Ці події послужили приводом до початку повстання, яке охопило всю Чехію.

Характер повстання — антигабсбурзький, національно-визвольний.

1619 р. Дії повстанців були успішними. Чеська армія завдала декількох поразок імператорським військам і зайняла передмістя Відня. Німецький імператор Фердинанд II (1619–1638 рр.) заручився підтримкою римського папи, польського та іспанського королів, які допомогли йому грошима й військовими загонами, а також допомогою католицьких князів Німеччини.

8 листопада 1620 р. Велика битва на **Білій горі** поблизу Праги. Імперська армія розгромила чеське військо. В Чехії почався терор. Багатьох учасників повстання було страчено.

21 червня 1621 р. На площі у Празі відбулася страта 27 керівників повстання.

Серед страчених було:
3 пани,
7 рицарів,
17 городян.

Майно страчених, а також тих повстанців, які втекли з Чехії, було конфісковано, їхні землі передавалися католикам. **Перший період війни закінчився перемогою Габсбургів.**

II. Датський період війни (1624–1629 рр.)

Датський король Християн IV, одержавши фінансову підтримку від Англії, Франції, Голландії, з великою армією, яка чисельно переважала збройні сили Католицької ліги Німеччини, рушив на допомогу протестантським князям

Німеччини. Полководець Католицької ліги звернувся по гроші до німецького імператора, але йому відмовили. Імператор не мав коштів, щоб утримувати армію найманців і не хотів посилення військ Католицької ліги, які не корилися імператору.

Фердинанд II (німецький імператор) знайшов вихід у тому, що згодився на план набору армії, запропонований Альбрехтом Валленштейном.

За короткий строк армія Валленштейна зайняла всю Північну Німеччину. Датчани зазнали кількох поразок. Загроза вторгнення армії Валленштейна на територію Данії змусила її піти на підписання миру.

1629 р. Любекський мир, за яким:
- відновлювалося довоєнне становище Данії;
- Данія відмовлялася від подальшого втручання у справи Німеччини.

Другий період війни також закінчився перемогою Габсбургів.

АЛЬБРЕХТ ВАЛЛЕНШТЕЙН
(1583–1634)

Валленштейн належав до великих землевласників Чехії. Свої земельні володіння він значно збільшив за рахунок конфіскованих земель чеських дворян.

Він запропонував імператорові спосіб, як можна створити і утримувати величезну армію, не витрачаючи великих державних коштів.

Армія, за його пропозицією, мала утримуватися за рахунок населення країни, що віддавалося солдатам на пограбування.

Для створення такої армії йому виділили декілька округів Чехії.

Пограбування населення досягало великих розмірів. Значно збагатився і сам Валленштейн. Після свого сформування армія Валленштейна просувалася на північ Німеччини, поповнюючись бандами найманців різних віросповідань.

У Північній Німеччині Валленштейн підкорив ряд міст, розгромив військо датчан, пограбував маєтки протестантських князів і міст, проголосив себе "генералісимусом Балтійського моря та океану".

Політика Валленштейна, спрямована проти князів задля посилення імператорської влади, викликала занепокоєння у католицьких князів.

1630 р. Німецькі князі зажадали від імператора, щоби він звільнив Валленштейна. Імператор погодився і розпустив його армію. Але, коли виникла нова загроза з боку шведів, імператор був змушений знову покликати Валленштейна. Незалежна політика Валленштейна, який мав уже 100-тисячну армію, викликала занепокоєння німецького імператора, який усунув його з посади головнокомандувача.

1634 р. Валленштейна вбили змовники, підкуплені німецьким імператором.

III. Шведський період війни (1630–1634 рр.)

Для Швеції участь у Тридцятилітній війні була одним із етапів її боротьби за панування на Балтійському морі. Шведський король Густав II Адольф мав добре озброєну і дисципліновану армію.

Шведські війська висадились у Померанії.

17 вересня 1631 р. Під Лейпцигом шведи розгромили армію Католицької ліги.

1632 р. Шведські війська захопили Мюнхен, Аугсбург і загрожували Відню. Німецький імператор знову доручив Валленштейнові набрати війська і наділив його необмеженою владою як головнокомандуючого.

1632 р. У Саксонії в битві під **Лютценом** загинув шведський король **Густав II Адольф.**

Валленштейн почав вести таємні переговори з Францією та Швецією; відтак німецький імператор усунув Валленштейна від командування, запідозривши його у зраді.

1634 р. Об'єднані імперські та іспанські війська під **Нердлінгеном** завдали поразки шведській армії. Німецькі протестантські князі, зрадивши свого союзника, почали шукати примирення з Габсбургами.

Становище змінилося на користь Габсбургів.

IV. Франко-шведський період війни (1635–1648 рр.)

Франція побоювалася можливого об'єднання німецьких князів під владою імператора, щоби поруч не виникла сильна Німецька держава.

1635 р. Франція почала воєнні дії в Іспанії, Італії, Німеччині. Союзники Франції: Швеція, Голландія. Головна арена воєнних дій — територія Німеччини.

1642 р. Поблизу Лейпцига шведи завдали поразки імператорським військам, захопивши всю артилерію та обоз.

Армії грабували і винищували населення.

Габзбурзький табір опинився перед загрозою цілковитої поразки і погодився на тяжкі умови миру.

ВЕСТФАЛЬСЬКИЙ МИР
(24 жовтня 1648 р.)

Значно змінив політичні кордони Західної Європи.

1. **Швеція** одержала:
   - Західну Померанію та м. Штеттін із частиною Східної Померанії;
   - під контролем Швеції опинилися всі гирла судноплавних річок у Північній Німеччині;
   - Швеція ввійшла до гурту великих європейських держав.
2. **Франція** одержала частину Ельзасу та підтвердження її прав на єпископства й міста Мец, Туль і Верден.
3. **Голландія і Швейцарський союз** дістали міжнародне визнання як самостійні держави.
4. Поклав край релігійним суперечкам в Німеччині, надавши рівних прав протестантам і католикам.
5. Закріпив роздробленість Німеччини. За німецькими князями визнавалося право:
   - укладати союзи між собою;
   - укладати союзи з іншими державами,
   - вести самостійну зовнішню політику з застереженнями, що вона не повинна бути спрямована проти імперії.

НАСЛІДКИ ВІЙНИ

1. Німеччина була сильно зруйнованою, спустошеною. Цілі міста і села лежали в руїнах (наприклад, м. Магдебург було зруйноване повністю).
2. Кількість населення зменшилася з 21 млн до 13 млн душ.
3. Третина населення вимерла від голоду та епідемій.
4. Ремесла занепали, торгівля практично припинилася, сільське господарство було розорене.
5. Упродовж трьох десятиліть сторони, що ворогували, толочили поля, руйнували й палили села і міста, знищували матеріальні та культурні цінності.
6. Цілі райони Німеччини перетворилися на пустку.
7. У країні запанував хаос.
8. Стратегічна позиція Німеччини значно ослабла.

Висновки

1. Вестфальський мир визначив міжнародний порядок у Центральній Європі на наступне сторіччя.
2. Він завдав значного удару австро-німецьким та іспанським Габсбургам.
3. Війна закінчилася перемогою протестантської Швеції та союзної з нею католицької Франції.
4. Іспанія втратила надію відновити своє панування над Голландією.

МОСКОВСЬКА ДЕРЖАВА ЗА ІВАНА IV

Етапи розвитку Московської держави

Встановлення абсолютизму
(за Петра I)
↑
Встановлення самодержавства
(за Івана IV)
↑
Утворення станово-представницької монархії
(середина XVI ст.)
↑
Утворення централізованої держави
(За Івана III і Василя III)
↑
Феодальна роздробленість

Централізована держава — це держава, яка управляється з одного центру.

Станово-представницька монархія — коли влада монарха спирається на зібрання представників станів.

Самодержавство — необмежена влада царя.

Абсолютизм — вся повнота влади в руках царя, наділеного необмеженою владою.

Завершення процесу об'єднання земель навколо Москви в централізовану державу відбулося за роки правління Івана III (1462–1505 рр.) і Василя III (1505–1533 рр.).

Утворилася велика держава, яка була феодально-кріпосницькою. Московська держава у своєму розвитку відстава-

ла від передових держав Європи, де почали розвиватися капіталістичні відносини.

Після смерті Василя III посилилась боротьба за владу. Формально князем став трирічний Іван IV (1533–1584 рр.), а фактично правила його мати — колишня литовська княжна Олена Глинська, яка 1538 р. раптово померла (можливо її отруїли). При владі опинилися боярські угруповання князів Бєльських, Шуйських, Глинських. Боярське правління привело до ослаблення центральної влади.

ДЕРЖАВА І ЦЕРКВА

1547 р. Іван IV офіційно "вінчався на царство". Обряд набуття царського титулу відбувався в Успенському соборі Кремля. Із рук московського митрополита Макарія Іван IV прийняв регалії царської влади. Церква начеб утверджувала божисте походження царської влади, а водночас і посилювала свій авторитет.

Церква була зацікавлена у створенні сильної держави.

Ще за Івана III і Василя III постало питання про церковне землеволодіння. Деякі церковники виступали за відмову церкви від землеволодінь і за обмеження своєї діяльності винятково сферою духовного життя.

Їхні противники вважали, що тільки багата церква може виконати свій обов'язок зі зміцнення могутності держави.

1551 р. Було скликано церковний собор, що дістав назву "Стоглавий", бо його рішення було сформульовано у 100 главах.

1. Собор підтримав заходи за зміцнення держави.
2. Було вирішено скласти єдиний список святих для вшановування всією країною (доти існувало багато місцевих святих).
3. Упорядковувалась обрядність по всій території країни.
4. Собор визначився з церковним землеволодінням:
   - було вирішено всі землі, отримані церквою раніше, залишити їй;
   - у подальшому церковники могли одержувати землю або купувати її тільки з дозволу царя;
   - монастирські володіння обмежувалися, над ними встановлювався контроль з боку царя.

РЕФОРМИ ІВАНА IV

Реформи — перетворення, зміни, нововведення.

I. Скликання Земського собору (1549 р., засідав до 1550 р.).

Цей станово-представницький орган, який складався з різних соціальних верств (духовенства, дворянства, бояр, заможної міської верхівки населення):
1. Засудив самовладдя бояр.
2. Сформував програму реформ середини XVI ст.
3. Прийняв "Судебник" (1550 р.) — новий збірник законів.

Висновки
1. На земських соборах вирішувалися важливі питання внутрішньої та зовнішньої політики.
2. Скликання земського собору свідчило про те, що в Московській державі укріпилася станово-представницька монархія.
3. З 1550 р. по 1653 р. собори скликалися 16 разів. Останній земський собор було скликано 1653 р., відтак самодержавство у Московській державі утвердилось остаточно.

II. Реформа управління центральних органів влади
1. Створено прикази — установи, які відали галузями державного управління.

Розрядний приказ — воєнними справами,
Пушкарський — артилерією,
Посольський — зовнішньою політикою,
Помісний — державними землями, що їх роздавали дворянам,
Розбійний — справами повстань, виступів, розбоїв тощо,
Великої казни — фінансами держави,
Стрілецький — управляв Сибіром та ін.

На чолі приказів стояли великі державні чиновники, яких призначав цар. Прикази відали управлінням, збором податків і судом.

III. Реформи місцевого управління
1. Було скасовано боярські кормління.
2. На місцях запроваджувалася посада "губних старост" (губа — округ), яких обирали з місцевих дворян (у сільській місцевості) та багатих городян у містах.

Кормління — побори з місцевого населення на користь намісників.

IV. Реформа суду

1550 р. прийнято новий збірник законів "Судебник", згідно з яким:
1. Обмежено владу намісників.
2. Дворяни не підлягали суду бояр-намісників, а їх судив сам цар або його судді.
3. Частково було обмежено місництво.
4. Підтверджено й закріплено відпускати селян лише один раз на рік — на Юр'їв день.
5. Було збільшено плату за збитки феодалові у зв'язку з втратою робочих рук.

Місництво — порядок призначення на державні посади за родовитістю, знатністю походження.

Скасування місництва відкрило дворянству доступ до відповідальних посад.

V. Податкова реформа
1. Все населення країни було зобов'язане нести "тягло" — різні натуральні та ґрошові повинності.
2. Для всієї держави запроваджувалась єдина одиниця обкладання податками — соха. Соха складала 400–600 га залежно від родючості ґрунту і того, хто саме нею володів.

VI. Військові реформи
1. Було створено "вибрану тисячу" (1070 осіб), яка мала сприяти зміцненню влади царя.
2. Було складено "Порядок про службу":
   - дворянин міг починати службу з 15 років;
   - зі 150 десятин землі як бояри, так і дворяни повинні були виставляти одного воїна та з'являтися на воєнні збори зі зброєю і на конях;
   - виставлення додаткових воїнів заохочувалося додатковим грошовим жалуванням або землею.
3. Було створено постійне стрілецьке військо з вогнепальною зброєю:
   - спочатку стрільців було 3 тис.;
   - крім того, в армію почали наймати чужоземців;
   - було посилено артилерію;
   - для прикордонної служби використовувались і козаки.
4. У командному складі війська зростала роль дворян.

Висновки

Реформи 50-х рр. XVI ст.:
1. Зміцнили владу царя.
2. Посилили роль дворянства.
3. Привели до деякої реорганізації (перебудови) місцевого і центрального управління.
4. Посилили військову потугу країни.
5. Створили передумови для вирішення зовнішньополітичних завдань, які стояли перед Московською державою.

ОПРИЧНИНА
(1565–1572)

Це — система заходів, спрямованих на зміцнення влади царя і подолання залишків феодальної роздробленості.

Опричнина — це роки жорстокого терору і насильства.

Термін "опричнина" походив од слова "опроч" — окрім. У Московській державі в XVI ст. були залишки феодальної роздробленості.

Нащадки колишніх удільних князів ще користувалися певними привілеями:
- мали свої військa;
- у своїх володіннях роздавали землі своїм васалам;
- називали себе "государями";
- домагалися рівності з царем;
- здійснювали суд над місцевим населенням;
- не рахувалися з центральною владою і часто не виконували її розпоряджень.

МЕТОДИ ОПРИЧНИНИ

1. Іван IV виокремив значну частину держави в особливе особисте володіння — **опричнину**. На цих землях:
   - володіння бояр відбиралися "на государеве ім'я";
   - поселилися дворяни зі складу війська опричників;
   - бояри-княжата переселилися з їхніх вотчин на нові території. **Бояри-княжата** — нащадки колишніх удільних князів. До опричнини ввійшли найважливіші землі:
   - поморські міста;
   - міста, важливі у стратегічному плані;
   - найбільш розвинені економічно райони.
2. Інша частина країни становила **земщину** — територію бояр. Вони мусили:

- утримувати військо опричників;
- сплачувати великі податки на облаштування опричнини.

3. Було створено особливе **опричне** військо у складі: 1 тис. царських поплічників.
   Зовнішній вигляд опричників:
   - чорна одежа;
   - до сідла приторочені собача голова й мітла.
4. Чинилася розправа з усіма, хто протидіяв зміцненню влади царя, був невдоволений його політикою. Карали й невинних людей.
5. Терор, грабунки, страти і заслання — методи боротьби царя.

Вотчина — земельне володіння, яке передавалося у спадщину.
Помістя — земельні володіння дворян, що надавалися їм за службу царю.
Дворяни — слуги царя, які за службу одержували в користування помістя.
Бояри — феодали, які мали спадкові володіння (вотчини).

НАСЛІДКИ ОПРИЧНИНИ

1. Опричнина остаточно не знищила боярсько-князівських землеволодінь, але сильно послабила їхню могутність.
2. Було підірвано політичну роль боярської аристократії в державі, яка виступала проти централізації.
3. Опричнина дуже підірвала господарство країни, розоривши десятки міст, окремі райони.
4. Розгром найбагатших територій країни в роки опричнини став причиною соціально-політичної кризи, в якій опинилося Московське царство на зламі XVI–XVII ст.
5. Набіг кримського війська на Москву в 1571 р. показав нездатність опричників боротися проти зовнішніх ворогів.

ІВАН IV

Іван IV Грозний — визначний державний діяч, наділений усіма рисами середньовічного деспота.

Це була вольова, розумна людина зі здібностями та якостями монарха. А водночас — жорстокий, неврівноважений, підозрілий тиран із ознаками психічної хвороби.

Рано залишився без батьків. Виховували його боярські родини, які самі вели боротьбу за владу. Галасливі ігрища, полювання, неодноразове вбивство тварин із дитинства виховували в ньому жорстокість. Улюблена його забавка — перегони вулицями, під час яких чавив жінок, дітей, старих, — усіх, хто потрапляв під кінські копита. Весело було йому від їхніх криків, стогонів.

Всі ці риси характеру проявилися в період його царювання. В особі Івана IV поєднувалися зовнішня побожність із диким розгулом жорстокості. Вбивав сам і вбивали за його розпорядженнями. Убитих записував у спеціальну книгу, а потім молився за "спокій їхніх душ" і замолював свої гріхи.

Влаштовував прилюдні страти: людей вішали, кололи, рубали, жінок убитих бояр топили в річці. Гнів тирана падав на цілі сім'ї: страчував не тільки дітей разом із батьками, а й усіх родичів.

Жорстокість його не знала меж. Щоби повеселитися, на натовпи людей випускав голодних ведмедів: втеча людей, їх паніка, крики тих, кого роздирали звірі, підносили йому настрій і давали втіху. Сам особисто їздив у тюрми, щоби мучити людей. Це приносило йому насолоду.

Сімейне життя Івана Грозного — також частина історії трагічної та повчальної. Був одружений 7 разів, близько тисячі дівчат і жінок зґвалтував. Декількох своїх дружин звів у могилу, одну втопив, двох заслав до монастиря.

У стані дикого гніву вдарив посохом старшого сина у висок, від чого той помер.

Складний і суперечливий образ Івана Грозного знайшов відображення

1. У творах істориків:
   М. Карамзіна "Історія держави російської";
   С. Соловйова "Історія Росії від стародавніх часів";
   М. Костомарова "Цар Іван Васильович Грозний".
2. У фольклорі.
3. У творах письменників М. Лермонтова, О. Толстого та ін.
4. До зображення його особи, складного внутрішнього світу і почуттів зверталися:
   - художники І. Рєпін, В. Васнецов;
   - скульптор М. Антокольський;
   - у кіно — С. Ейзенштейн;
   - у музиці — С. Прокоф'єв.

ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА ІВАНА IV

ОСНОВНІ ЗАВДАННЯ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ

1. **На заході** — домогтися виходу до Балтійського моря.
2. **На південному сході і сході** — боротьба з Казанським і Астраханським ханствами, початок освоєння Сибіру.
3. **На півдні** — необхідність захистити країну від набігів кримського хана.

Мета зовнішньої політики:

1. Збільшити територію Московської держави за рахунок земель сусідів.
2. Захопити важливі стратегічні позиції:
   - Волзький торговий шлях;
   - вихід до Балтійського моря для ведення торгівлі з Західною Європою.

ПРИЄДНАННЯ ДО МОСКОВСЬКОЇ ДЕРЖАВИ КАЗАНСЬКОГО ТА АСТРАХАНСЬКОГО ХАНСТВ

Казанське та Астраханське ханства утворилися внаслідок розпаду Золотої Орди. Вони контролювали Волзький торговий шлях. Це були райони родючих земель.

1552 р. 150-тисячне військо Івана IV оточило Казань.

Внаслідок вибуху 48 бочок із порохом, закладених у зроблений підкоп, було зруйновано частину муру Казанського кремля.

Крізь проломину в мурі московське військо вдерлось у місто і захопило його. Казанське ханство було загарбане Московською державою.

1556 р. Загарбано і приєднано Астраханське ханство.

ПРИЄДНАННЯ ЗАХІДНОГО СИБІРУ

Приєднання Казанського та Астраханського ханств відкрило для Московської держави можливості просування до Сибіру. Багаті купці-промисловці Строганови одержали від Івана IV грамоти на володіння землями вздовж річки Тобол. Власним коштом вони організували загін із 840 вільних козаків на чолі з Єрмаком Тимофійовичем.

1581 р. Єрмак зі своїм військом проникнув на територію Сибірського ханства.

1582 р. Єрмак розгромив війська хана Кучума і захопив його столицю Кашлик. Згодом Єрмак загинув (1585 р.).

По деякім часі Кучумові було завдано остаточної поразки. Почалося:

- освоєння шляху в Сибір,
- загарбання Західного Сибіру,
- розширення східних володінь Московської держави.

УКРІПЛЕННЯ ПІВДЕННИХ КОРДОНІВ МОСКОВСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

Для зміцнення південних кордонів Московської держави від набігів кримського хана було збудовано оборонні лінії:

1. **Тульську** (в середині XVI ст.).
2. **Білгородську** (у 30–40-х рр. XVII ст.).

ЛІВОНСЬКА ВІЙНА (1558–1583)

Причини війни

1. Прагнення Московської держави встановити тісні зв'язки з Західною Європою та домогтися виходу до Балтійського моря.
2. Прагнення загарбати родючі землі в Прибалтиці та розширити володіння Московської держави.

Привід до війни

1. Затримка Лівонією 123 західних спеціалістів, запрошених на московську службу.
2. Несплата Лівонією данини за м. Юр'єв і прилеглі до нього території за останні 50 років.

ЕТАПИ ВІЙНИ

Перший етап (1558–1564 рр.)

Для цього етапу характерні:

1. Успішний наступ московських військ, які взяли **Нарву та Юр'єв.** Усього було захоплено 20 міст.
2. **1560 р.** Війська Лівонського ордену було розгромлено, а його магістр потрапив у полон.
3. **1561 р.** Стався розпад Лівонського ордену, землі якого перейшли під владу Польщі, Данії та Швеції.

Другий етап (1564–1583 рр.)

Після розгрому Лівонії проти Московської держави виступили **Литва, Польща, Данія, Швеція.**

1. **1564 р.** Московські війська зазнали поразки під **Полоцьком,** а перегодом — під **Оршею.**
2. **1569 р.** Об'єднанням Польщі й Литви було утворено Річ Посполиту, що значно посилило сили коаліції проти Московської держави.
3. Війська Речі Посполитої та Швеції вели успішні воєнні дії проти Московії.
4. **1579 р.** Шведи вторглись у Новгородську землю.
5. Новий польський король Стефан Баторій узяв Полоцьк, а 1581 р. оточив Псков.

1582 р. Невдала облога Пскова змусила Стефана Баторія укласти перемир'я з Московською державою.

1583 р. Було укладено перемир'я між Швецією та Московією.

НАСЛІДКИ ВІЙНИ

1. У перебігу війни було остаточно розгромлено Лівонський орден.
2. Московська держава не домоглася виходу до Балтійського моря.
3. Міста Нарва, Ям, Копор'є, Івангород відійшли до Швеції.
4. Московська держава була розорена, спустошена, ослаблена війною.

МОСКОВСЬКА ДЕРЖАВА У XVII ст.

"СМУТНІ ЧАСИ"
(1598–1613)

(Після смерті Федора Івановича до початку правління династії Романових).

1584 р. Помер Іван IV Грозний.

1584–1598 рр. Царювання Федора Івановича. (Це — середній син Івана IV Грозного; старшого — Івана цар убив у нападі гніву в 1581 р., меншому — Дмитрію було тільки 2 роки). Федір Іванович був слабким на розум, м'якої вдачі, нездатний до управління державою. Фактичним правителем став його регент **Борис Годунов** (опричник Івана IV).

Регент — тимчасовий правитель при офіційно оголошеному царі.

1591 р. За невияснених обставин загинув менший син Дмитрій — останній із прямих наслідників престолу. Є версії, що до його смерті був причетний Борис Годунов.

1598 р. Помер Федір Іванович.

1598–1605 рр. Царювання Бориса Годунова, який виражав інтереси дворян.

1604 р. Похід Лжедмитрія I на Москву. Лжедмитрій I — це монах Григорій Отреп'єв, що проголосив себе царевичем Дмитрієм, який нібито залишився живим. Заручився підтримкою польського короля, магнатів і шляхти, з невеликим загоном (3 тис. одчайдухів) рушив на Московську державу. Вміло скористався із загального невдоволення політикою Бориса Годунова з боку панівних верств, так і народних мас.

1605 р. Смерть Бориса Годунова.

1605 р. Вступ Лжедмитрія I до Москви. Лжедмитрія I було короновано в Успенському соборі. Поляки в Москві поводили себе як завойовники.

1606 р. Повстання в Москві проти Лжедмитрія I. Лжедмитрій I був убитий, труп спалений, прах заложений у гармату, з якої вистрелили в той бік, звідки він прийшов.

1606–1610 рр. Царювання Василія Шуйського.

1606–1607 рр. Перша селянська війна під проводом Івана Болотникова.

1607–1610 рр. Похід Лжедмитрія II на Москву.

Літо 1608 рр. Лжедмитрій II підійшов до Москви, взяти Москву не зміг і отаборився під Москвою в містечку Тушино. Згодом загинув.

1609 р. Василій Шуйський прикликав на допомогу Швецію, уклавши з нею союз. Шведські війська почали захоплювати північно-західні міста Московської держави.

1609 р. Річ Посполита почала відкриту інтервенцію проти Московської держави.

Інтервенція — це втручання однієї або кількох держав у справи іншої держави з метою загарбання її території.

1610 р. Повалення з престолу Василія Шуйського.

1610 р. Початок "Семибоярщини". Після скинення Василія Шуйського з престолу група бояр на чолі з князем Ф. Мстиславським захопила владу. Вони уклали з поль-

ським королем Сигізмундом III договір про визнання на московському престолі його сина Владислава і впустили поляків до Москви.

1612 р. Похід народного ополчення під керівництвом Кузьми Мініна і Дмитрія Пожарського на Москву. Москва була визволена народним ополченням.

1613 р. Скликання земського собору. Обрання царем Михайла Романова.

ПОСИЛЕННЯ ФЕОДАЛЬНОЇ ЗАЛЕЖНОСТІ СЕЛЯН

1497 р. Судебник Івана III

Початок юридичного оформлення кріпосного права. Юр'їв день. Селяни могли переходити від одного поміщика до іншого один раз на рік — за тиждень до Юр'євого дня і тиждень після нього.

1550 р. Судебник Івана IV Підтверджено Юр'їв день після сплати "пожилого", що мало відшкодувати "збитки" феодалові у зв'язку з втратою робочих рук.

1581 р. "Заповідні роки" — заборона переходу на Юр'їв день. Остаточне закріпачення селян.

1597 р. "Урочні роки" — встановлення строків розшуку збіглих селян-кріпаків, яких можна розшукувати і насильно повертати протягом п'яти років.

1649 р. Соборне уложення — збірник законів, який остаточно закріпачував селян, що жили на землі феодала. Переходи селян від одного власника до іншого було заборонено. Розшук і повернення втікачів не обмежувалися ніякими строками. Соборне уложення завершило процес оформлення кріпосного права в Московській державі.

Кріпосне право — система феодальної експлуатації, яка виникла в процесі селянського закріпачення, коли низкою законів було встановлено необмежену владу феодалів над селянами.

СЕЛЯНСЬКА ВІЙНА ПІД ПРОВОДОМ ІВАНА БОЛОТНИКОВА (1606–1607)

Це — перша селянська війна в Московській державі.

Причини селянської війни

1. Ріст великого феодального землеволодіння, феодальної експлуатації та подальше закріпачення селян.
2. Розорення країни внаслідок зовнішньо- і внутрішньополітичних акцій (опричнина) уряду Івана IV Грозного.
3. Занепад економіки країни у зв'язку з довготривалою і тяжкою Лівонською війною.
4. Зростання державних податків і повинностей.
5. Неврожай, голод, епідемії початку XVII ст.

1601 р. Упродовж двох місяців лили неперервні дощі, а в середині серпня почалися морози. Пропав весь урожай.

1602 р. Морози знову почалися рано. Знову загинув весь урожай.

1602–1603 рр. Ціни на хліб зросли в 100 разів і більше. У країні почався голод, епідемії. Люди поїли свійську худобу, їли котів і собак, кору дерев, масово помирали. Загинула третина населення країни.

Характер селянської війни — антифеодальний.

Рушійні сили:

1. Селяни-кріпаки.
2. Міська біднота.
3. Козаки.
4. Дворяни (хотіли скористатися невдоволенням селян і міської бідноти у боротьбі проти бояр та їхнього царя Василія Шуйського).

Іван Болотников був холопом князя Телятевського. Втік до донських козаків. Був захоплений у полон кримськими татарами і проданий в рабство на турецьку галеру. Після розгрому турецького флоту німцями І. Болотников опинився у Венеції, звідки через Польщу потрапив до Путивля, де очолив один із козачих загонів і вирушив проти царських військ. Невеликий загін невдовзі перетворився на могутню грізну силу. І. Болотников виробив вимоги повсталих, що були викладені у "звабливих листах".

1606 р. Повстанська армія І. Болотникова оточила Москву; облога тривала два місяці. У вирішальний момент дворянські загони перейшли на бік В. Шуйського. І. Болотников був змушений відступити до Тули, де його оточили царські війська. В. Шуйський обіцяв тим, хто добровільно здасться, зберегти життя. Повсталі повірили цим обіцянкам і відчинили брами Тули.

1607 р. Василій Шуйський не дотримав слова, а вчинив жорстоку розправу з повсталими. І. Болотникова осліпили, а потім утопили в ополонці. Селянська війна під проводом І. Болотникова зазнала поразки.

ПОЧАТОК ПРАВЛІННЯ ДИНАСТІЇ РОМАНОВИХ (1613 р.)

Січень 1613 р. Скликано Земський собор для виборів нового царя. Собор засідав в Успенському соборі Кремля, на якому було 700 осіб — представників бояр, вищого духовенства, дворян, багатих городян, козацтва.

Царем було обрано Михайла Федоровича Романова, якому на той час виповнилося 16 років (1613–1645 рр.). У Московській державі почалося правління династії Романових, яка була при владі до 1917 р.

Головною людиною в період царювання Михайла Романова став його батько — патріарх Філарет.

1617 р. Підписано мирний договір зі Швецією.

Умови

1. Швеція повернула Московській державі Новгород.
2. Міста Ям, Копор'є, Івангород залишилися за Швецією.
3. Московська держава повинна була сплатити Швеції 20 тис. карбованців сріблом.

1618 р. Підписано Деулінське перемир'я з Річчю Посполитою. Згідно з перемир'ям за Річчю Посполитою залишилися Смоленщина і Чернігівщина.

Висновки

1. За правління Михайла Романова територіальну єдність Московської держави було в основному відновлено, хоча частина земель відійшла до Речі Посполитої та Швеції.
2. У внутрішньополітичному житті Московської держави зросла роль дворянства.

ПОВСТАННЯ ПІД ПРОВОДОМ СТЕПАНА РАЗІНА (ДРУГА СЕЛЯНСЬКА ВІЙНА У МОСКОВСЬКІЙ ДЕРЖАВІ)

Причини повстання

1. Посилення феодально-кріпосницького гніту:
   - збільшення поміщиками панщини та оброку;
   - у 1649 р. було прийнято збірник законів "Соборне уложення", де містилися статті про остаточне закріпачення селян.
2. Зростання державних поборів і податків (податок на сіль зріс учетверо).
3. Невдоволення міської бідноти великими податками, випуском в обіг мідних грошей, що прирівнювалися до срібних і розоряли бідноту.

Характер повстання — антифеодальна боротьба.

Рушійні сили:

1. Козаки.
2. Селяни.
3. Робітні люди.
4. Міська біднота.

Головна мета — ліквідація тяжкого феодально-кріпосницького гніту.

Територія повстання — від Дону, Північного Кавказу, Північного Прикаспію до Підмосков'я і Заволжя.

ЕТАПИ СЕЛЯНСЬКОЇ ВІЙНИ

Перший етап — 1667 р. — кінець 1669 р.

Похід Степана Разіна на Волгу та узбережжя Каспійського моря.

1. Захопив караван суден, що належали цареві та багатим купцям.
2. Розгромив царські військові загони.
3. Захопив Яїцький городок.
4. Розгромив флот іранського шаха.
5. Звільняв полонених на узбережжі Каспійського моря.
6. Розправлявся з місцевими воєводами.

Другий етап — 1670–1671 рр.

1. Повсталі захопили Царицин.
2. Оволоділи Астраханню.
3. Майже без бою захопили міста Саратов і Самару.
4. Вересень 1670 р. Облога Симбірська.
5. Степан Разін розсилав "звабливі листи", закликаючи народ до боротьби.
6. Проти повсталих було кинуто великі сили.
7. Під Симбірськом повсталі зазнали поразки.
8. Залишки повстанського війська повернулися на Дон. Козацька старшина видала Степана Разіна, якого було страчено в Москві.

ПРИЧИНИ ПОРАЗОК ПЕРШОЇ ТА ДРУГОЇ СЕЛЯНСЬКИХ ВОЄН

1. Повсталі не мали чіткої програми дій.
2. Наївна віра повсталих у "доброго царя".
3. Не було визначено чіткої мети і методів боротьби.
4. Стихійність і розрізненість виступів.

5. Відсутність організованості й дисципліни.
6. Відсутність чіткої узгодженості між козаками й селянами.
7. Кепська озброєність повстанців.
8. Локальний (місцевий) характер виступів селян.
9. Довірливість повсталих та їхніх вождів.
10. Зрада дворян, які приєдналися до повстання Івана Болотникова, а потім перейшли на бік Васи́лія Шуйського, а також зрада козачої старшини, яка видала Степана Разіна царським військам.

НАСЛІДКИ ПОРАЗОК СЕЛЯНСЬКИХ ВОЄН

1. Кріпосники зміцнили свою феодальну власність на землю.
2. Після поразки другої селянської війни кріпосницьке господарство поширилося на південні окраїни держави.
3. Селянські війни змусили царський уряд шукати способи зміцнення політичного ладу:
   • було посилено владу воєвод на місцях;
   • проведено податкову реформу (з 1679 р. почав збиратися подвірний податок).

Значення селянських воєн

1. Під час селянських воєн народні маси здобували досвід боротьби за землю і волю.
2. Виступи народних мас завдавали сильних ударів по феодально-кріпосницькому ладу.
3. Селяни, які тікали на південь та Урал, освоювали нові землі на окраїнах Московської держави, сприяли їх господарському розвиткові.
4. Селяни, які тікали від своїх поміщиків, поповнювали ряди козаків на Дону, Волзі, Яїку.

РЕФОРМИ НИКОНА

Никон (1605–1681) — з 1652 р. патріарх (глава) Московської церкви.

Мета реформ Никона
1. Зберегти роль і авторитет церкви в державі.
2. Посилити владу церкви.
3. Централізувати церкву.
4. Поставити її в незалежне від світської влади становище.
5. Послабити державний контроль над нею.

Що запропонував Никон
1. Привести московські релігійні книги у відповідність із грецькими книгами:
   • почали виправляти тексти богослужебних книг;
   • почали швидко друкувати нові церковні книги.
2. Привести обряди московської церкви у відповідність із грецькими:
   • відтоді слід було хреститися трьома пальцями, а не двома;
   • ікони невізантійського характеру вилучали з ужитку;
   • змінювався порядок хресного ходу;
   • скорочувався обряд хрещення;
   • запроваджувалася однакова церковна служба в усій державі і т. д.

Середина XVII ст. Виник церковний розкол. Частина духовенства не підкорилася Никону і вирішила дотримуватися старих правил та обрядів. Згодом до розкольників приєдналися тисячі селян і міщан. Вони цілими сім'ями, навіть селами тікали в ліси, степи Поволжя, на Урал, до Сибіру, в далеке Помор'я. Їх називали старообрядцями.

Старообрядці — це фанатики, які виступали проти церковної реформи Никона і трималися "старої віри".

Фанатизм — сліпа відданість своїм віруванням, поєднана з нетерпимістю до людей інших переконань.

Вождь розколу — протопоп **Авакум**, який проповідував "християнське братство", закликав до втечі від "мирського життя".

1676 р. Розкольників стало більше 100 тис.

Висновки
1. Розкол у церкві — одна з форм протесту проти офіційної церкви та чинної влади.
2. Переслідування розкольників духовними і світськими властями посилювали народний протест.
3. Фанатизм розкольників, їхні крайні засоби протесту — спалювання себе і своїх близьких були виявом шкідливості цих поглядів, їхньої ненависті до всяких нововведень.
4. Розкол був ворожий світській культурі й знанням.

ПОЛЬЩА В XVI — ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XVII ст.

ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК

XV–XVI ст. Польща — одна з великих і сильних держав Центральної та Східної Європи.

Для економічного становища Польщі в XVI — на початку XVII ст. були характерними такі риси:

1. Зростали міста.
2. Розвивалися товарно-грошові відносини.
3. Виникали фільварки — господарства, що базувалися на панщинній праці селян і виробляли зерно на продаж.
4. Створення фільварків відбувалося за рахунок:
   - захоплення громадських земель;
   - загарбання та різкого скорочення селянських наділів.
5. Найшвидше фільваркове господарство розвивалося:
   - на родючих рівнинах;
   - у районах, тісно зв'язаних з великими міськими центрами;
   - районах, розташованих поблизу водних шляхів.
6. Найпізніше процес створення фільваркових господарств відбувався:
   - в гористій місцевості;
   - на заболоченій території;
   - на землях, далеких від торгових шляхів.
7. У XVI ст. зросла зовнішня торгівля хлібом. Збільшення вивозу хліба з Польщі до країн Західної Європи сприяло:
   - завоювання виходу до Балтійського моря;
   - 1466 р. За Торунським миром Польща повернула собі Східне Помор'я;
   - у польському хлібі були зацікавлені Англія, Нідерланди, Іспанія;
   - "Революція цін", що створювала розрив у цінах на продукти сільського господарства в країнах Східної та Західної Європи і забезпечувала високі прибутки польським феодалам, які вивозили хліб.

Висновок

Розвиток товарного виробництва в Польщі не привів до розвитку капіталістичних відносин, а сприяв зміцненню феодальних відносин і посиленню такої форми феодальної експлуатації селян, як панщина.

СТАНОВИЩЕ СЕЛЯН

1. Внаслідок утворення фільварків для основної маси селян настало безземелля або малоземелля.
2. Зростала панщина:
   — за Статутом 1520 р. селяни повинні були з кожного лану (один лан — близько 16 га) один день на тиждень працювати на панському полі;
   - згодом панщина зросла до 3–4 днів на тиждень.
3. Держава обмежувала права селян:
   - Статути 1496 і 1501рр. заборонили розглядати справи селян у гродських (старостинських) судах;
   - у подальшому селянам було заборонено скаржитися на своїх панів;
   - на польському сеймі було прийнято низку законів про ліквідацію переходу селян від одного пана до іншого (постанови 1505, 1510, 1511, 1519, 1520, 1543 рр.);
   - ці постанови дозволяли шляхті переслідувати збіглих селян.
4. Польські феодали вели наступ на міста:
   - домагалися обмеження прав міського населення;
   - було видано закони, які створювали труднощі для переходу з міського стану в шляхетський;
   - жителям міст забороняли купувати шляхетські землі.

Висновки

1. Наступ феодалів на міста, які економічно були слабкими і не витримували конкуренції з промисловістю Західної Європи, приводив до їх занепаду.
2. Своєрідністю господарського розвитку Польщі було те, що перехід до фільварково-панщинної системи ведення господарства загальмував процес розвитку внутрішнього загальнопольського ринку, бо були відсутні:
   - економічні зв'язки міст із господарствами феодалів;
   - міста не стали посередниками між Польщею і Західною Європою;
   - власна міська промисловість занепадала.
3. Польща XVI — початку XVII ст. перетворилася на аграрний і сировинний придаток країн Західної Європи.

ПОЛІТИЧНИЙ РОЗВИТОК ПОЛЬЩІ

У другій половині XVI — на початку XVII ст. в Польщі відбувався процес оформлення станової монархії.

Форма правління у Польщі — станово-представницька монархія.

Фактично Польща — шляхетська республіка.

Шляхетська республіка — коли король обирався всією шляхтою та магнатами, у своїх діях був повністю обмежений дворянським сеймом, бо не мав права без його згоди ухвалювати важливі рішення. Король не мав постійної армії, а залежав від шляхетського ополчення.

Особливості станової монархії у Польщі

1. Економічно і політично посилилася шляхта (дрібні та середні феодали).
2. Від участі в найвищому законодавчому органі — сеймі — повністю було усунено не лише селянство, а й міське населення.
3. Загострилися суперечності між магнатами, шляхтою і духовними феодалами.

ОРГАНИ УПРАВЛІННЯ

Король
глава держави, але його роль обмежена рішеннями вального сейму, без згоди якого король не міг видати жодного нового закону

Вальний сейм —
найвищий орган законодавчої влади в країні

Верхня палата.
Королівська рада — сенат,
що складалася з представників вищого духовенства і вищих службових осіб держави

Нижня палата.
Посольська палата,
де засідали представники шляхти (посли від окремих сеймиків)

Земські з'їзди (сеймики),
які збирались у кожній землі

Оскільки король у фінансовому аспекті залежав від шляхти, то ці сеймики відігравали велику роль.

XVI ст. У Польщі посилилася боротьба між магнатами, великими духовними феодалами і шляхтою.

Шляхта сформулювала політичну програму **"Екзекуції прав"**, яка декілька разів обговорювалася на сеймі. Шляхта домагалася:

1. Щоб духовенство зі своїх земельних володінь виставляло певну кількість воїнів.
2. Щоб судові справи церкви були обмежені.
3. Щоб королівські маєтки, що були під заставою у магнатів, були повернені королю.
4. Звільнення шляхти від торгового мита.
5. Заборони не шляхтичам володіти землею.
6. Заборонити королю без згоди сенату і посольської палати роздавати посади та ін.

Висновок

Суперечності між світськими й духовними феодалами створили сприятливі умови для поширення серед польського панівного класу реформаційних ідей.

РЕФОРМАЦІЯ У ПОЛЬЩІ

ОСОБЛИВОСТІ ПОЛЬСЬКОЇ РЕФОРМАЦІЇ

1. Вона охоплювала лише вузьке коло світських феодалів і невеликий прошарок міського населення.
2. Реформація у Польщі поширилась у формі різних течій: лютеранства, кальвінізму, аріанства та ін.
3. Наявність багатьох реформаційних течій та відсутність єдності їхніх дій заважали боротьбі проти католицької церкви.
4. Лютеранство поширювалося серед німецького населення польських міст, особливо Гданська. На польську шляхту воно мало незначний вплив.
5. Серед шляхти поширювались ідеї створення польської церкви:
   - щоби церковні відправи велися польською мовою;
   - скасувати безшлюбність духовенства.

Висновки

1. Реформаційний рух не набрав значного поширення в Польщі.

2. Він мало торкався міщан і селян, які дотримувалися католицької віри.
3. Світські феодали дещо зміцнили свої позиції за рахунок церкви і зразу ж почали відходити від Реформації та повертатися до католицизму.
4. Католицька церква зберегла в Польщі сильні економічні позиції.

КОНТРРЕФОРМАЦІЯ

Особливо посилилася за Сигізмунда III (1587–1632 рр.).

1. Активну діяльність почали єзуїти.
2. Єзуїти перебрали шкільне виховання молоді.
3. Знищувалася реформаційна література.
4. Почалося переслідування протестантів і православних.
5. 1596 р. Створено уніатську церкву завдяки унії (союзу) католицької та православної церков.
   Уніатська церква:
   - визнавала зверхність римського папи;
   - було збережено православний обряд;
   - збережено церковно-слов'янську мову відправи.
6. Річ Посполита силою накидала унію:
   - переслідувала православну церкву;
   - жорстоко утискувала культуру українського народу.

ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ

1569 р. Люблінська унія Польщі й Литви та утворення Речі Посполитої.

Територія Речі Посполитої охоплювала 990 тис. кв. км з населенням понад 6 млн душ. Наслідком утворення цієї держави були такі події.

1. Загарбання українських земель Великого князівства Литовського. Польські феодали встановили в Україні жорстокий кріпосницький та національний гніт.
2. Річ Посполита розпочала збройну боротьбу проти Московської держави:
   - підтримала Лжедмитрія I і Лжедмитрія II в боротьбі за московський престол;
   - 1609 р. Почала відкриту війну проти Московської держави. Польські війська вступили в Москву, а частина бояр визнала московським царем сина Сигізмунда III — Владислава.
   - 1612 р. Вигнання поляків із Москви.
   - 1618 р. Деулінське перемир'я між Річчю Посполитою та Московією.
   - 1632–1634 рр. Нова війна Речі Посполитої проти Московської держави.
3. За мирним договором, укладеним у Полянові, Річ Посполита одержала Смоленськ. Але польський король був змушений офіційно відмовитися від своїх претензій на московський престол.
4. Польща вела воєнні дії проти Туреччини (1620–1621 рр.). Від турецької навали Польща була врятована завдяки героїчній боротьбі українського козацтва.
5. Існували суперечності Речі Посполитої з Швецією.

Невдала війна проти Швеції закінчилася підписанням у 1635 р. перемир'я, за яким у руках шведів залишалася вся Лівонія.

Висновки

1. Численні загарбницькі війни Речі Посполитої проти Московського царства, Швеції, Туреччини привели до значного її ослаблення і занепаду.
2. Занепад Польщі тривав до кінця XVIII ст., поки вона як самостійна держава перестала існувати: її територію внаслідок трьох поділів анексували Росія, Австрія та Пруссія.

МИСТЕЦТВО ВІДРОДЖЕННЯ В ЄВРОПІ

Відродження (французькою мовою **Ренесанс**).

Відродження — це період культурного розвитку країн Західної та Центральної Європи, перехідний від культури середньовіччя до культури нового часу, для якого характерне звернення до культурної спадщини античності, начеб її відродження (звідси й назва — Епоха Відродження).

Періоди Відродження (Ренесансу):

1. Раннє Відродження (новаторський Ренесанс) — XIV—XV ст.
2. Високе Відродження (Ренесанс гармонії) — початок і середина XVI ст.
3. Пізнє Відродження (наслідувальний Ренесанс) — кінець XVI — початок XVII ст.

ПЕРЕДУМОВИ ВІДРОДЖЕННЯ

1. Розвиток міст і торгівлі, зародження нових капіталістичних (ринкових відносин), становлення буржуазії, її зацікавленість у розвитку науки, техніки, архітектури, мистецтва.
2. Роздробленість Італії, її слабкість, що стало причиною її загарбання іншими державами — Іспанією, Францією. Потрібне було прославлення величі людського духу, його незламності й непоборності, що мало б допомогти Італії перебороти численних ворогів.

ОСОБЛИВОСТІ МИСТЕЦТВА ВІДРОДЖЕННЯ

1. Глибокий гуманізм — визнання цінності людини як особистості, її права на вільний розвиток і прояв її здібностей. Гуманісти:
   - у центр творчості ставили людину, її унікальність і вартість, повагу до неї, віру у величезні можливості її волі, розуму, сили й хоробрості;
   - оспівували красу тіла людини і неповторність її обличчя, гармонійне поєднання краси з багатим внутрішнім світом;
   - обстоювали право кожної людини на почуття і мислення, глибоко проникали у світ її думок і глибоких переживань.
2. Реалістично відображали дійсність.
3. Зверталися до культурної спадщини античності (Стародавньої Греції та Риму), відроджували її.
4. Усталювали ідеали красоти і гармонії дійсності, інтерес до природи.
5. Утверджували значення досвіду як способу пізнання дійсності.
6. Використовували новаторські засоби в мистецтві (світлотінь, зображення об'ємності, простору, дотримання пропорцій, пейзажний і портретний жанри).
7. Розвивали мистецтво Відродження на народній основі.
8. Критично ставилися до феодальних порядків і католицької церкви.

ЛЕОНАРДО ДА ВІНЧІ
(1452–1519)

Леонардо да Вінчі — італійський художник, скульптор, архітектор, інженер, учений, великий знавець мови, автор латино-італійського словника.

До нас дійшло 7 тис. аркушів паперу його креслень, рисунків і рукописів, які свідчать про його різнобічні знання, інтереси й величезне обдарування генія. На основі своїх нотаток Леонардо да Вінчі написав "Трактат про живопис", в якому розробив теорію світлотіні. Зробив креслення:
- літальної машини;
- парашута;
- землечерпалки;
- токарного верстата;
- друкарського верстата;
- машини для стрижки овець;
- дерев'яного моста на двох опорах;
- підводного човна;
- кулемета;
- гелікоптера тощо.

Син флорентійського правника (нотаріуса) і сільської дівчини. Коли йому виповнилося 14 років, його віддали в майстерню флорентійського скульптора, живописця і майстра золотих виробів, в якій він навчався 10 років.

Після навчання Леонардо почав самостійно виконувати замовлення. Йому доводилося працювати у Флоренції, Мілані, Венеції, Франції.

Збереглося небагато його картин, деякі з них не закінчено. Над кожною своєю картиною працював довго і старанно, прагнучи досягти найвищої досконалості. І тому серед його картин є шедеври живопису.

Шедевр — ідеальний твір, найвище досягнення мистецтва, майстерності. Відомими його картинами є:

1. **"Мона Ліза" ("Джоконда")**, перебуває в паризькому музеї Луврі. Художник намалював молоду жінку з великим відкритим чолом, примруженими очима, гладенько причесаним волоссям, що спадає на плечі. Майстерно проникнув у її внутрішній світ, показавши її спокій, упевненість і щирість. Загадкою є її неповторна, ледве помітна усмішка, що так приваблює і зачаровує багатьох упродовж століть.

   Постать жінки зображено на тлі гірського пейзажу. Вдало підібрані кольори у зображенні як самої жінки, так і пейзажу демонструють об'ємність, перспективу і простір.

2. **“Таємна вечеря”** намальована на стіні міланського монастиря. Картина на релігійну тему про останню вечерю Ісуса Христа з його учнями перед стратою. Ісус Христос повідомив їх про те, що один із них — зрадник. Художник майстерно показав почуття людей, які почули цю звістку.
3. **“Мадонна з квіткою”** зберігається у музеї Ермітажі Санкт-Петербурга. Це — ранній твір Леонардо да Вінчі. На картині зображено щасливу молоду маму з сином. Вона простягнула сину квітку, яку хлопчик намагається впіймати.

Для всіх картин Леонардо да Вінчі характерні такі особливості:
- новаторські способи великого майстра;
- знання анатомії, що дало можливість відобразити правильність ліній людських постатей і обличчя;
- використання світлотіні, що надає об’ємності його зображенням;
- показ внутрішнього світу людини, людських почуттів.

МІКЕЛАНДЖЕЛО БУОНАРРОТІ
(1475–1564)

Мікеланджело — італійський скульптор, художник, архітектор, поет. Прожив майже 90 років, 75 із яких присвятив мистецтву. З великою силою показав глибоко людські, повні героїчного ідеалу образи епохи Високого Відродження. Народився у Флоренції в сім’ї митного чиновника. Для його творчості були характерними:
- звеличення людської краси,
- монументальність,
- пластичність,
- драматизм образів,
- втілення мужності й сили людини.

Створив могутню статую (5,5 м заввишки) флорентійського Давида (1504 р.). Скульптор для створення свого твору використав легенду про боротьбу юнака-пастуха Давида з могутнім велетнем Голіафом.

Виразно й переконливо показав сміливість, рішучість і відвагу юнака, готового на жертву і небувалий подвиг.

Статую “Давида” було встановлено на головній площі Флоренції як символ захисника міста.

Мікеланджело розписував баню Сикстинської каплиці у Ватикані (1508–1512 рр.). Він змалював фізичну і духовну силу своїх героїв, їхні велич і красу.

З 1546 р. керував будівництвом собору св. Петра, одного з найкращих взірців архітектури Відродження. Для собору св. Петра характерні:
- сувора пропорційність всіх частин споруди;
- наявність бані;
- використання деталей античних споруд (фронтонів, портиків, колон).

Фронтони — це трикутники, утворені двосхилими дахами храмів разом із карнизами.

Портики — це накриття, підтримувані стовпами, які захищали від проміння пекучого південного сонця.

Поезія Мікеланджело вирізнялася високим трагізмом і глибиною думки. Творчість Мікеланджело — це героїчний гімн возвеличення людини.

РАФАЕЛЬ САНТІ
(1483–1520)

Рафаель — італійський художник і архітектор, представник Високого Відродження. Його називали “неперевершеним гігантом” показу гармонії духовних і фізичних сил людини. Розписував фресками палаци багатіїв. Знамениті його фрески палацу “князя римських банкірів”, великого багатія Агостіно Кіджі.

Значне місце в його творчості посідають портрети сучасників та зображення мадонни з дитиною.

Рафаелеві мадонни — це окремий духовний світ, який не має нічого спільного з середньовічними іконами. Вони втілюють образ жінки-матері та є виразом земної материнської любові й відданості.

Уславилася його “Сикстинська мадонна” (1515–1519 рр.). Художник створив прекрасний образ матері, яка з великою ніжністю і любов’ю несе свого сина людям заради їхнього щастя. Показав велич і красу материнського подвигу.

ТИЦІАН
(1477–1576)

Тиціан — італійський живописець епохи Високого Відродження, славетний майстер венеціанської школи.

Сюжети його полотен мали релігійний характер. У формі біблійних сюжетів і персонажів реалістично відобразив людські почуття. У картинах “Любов земна і небесна”

(1515–1516 рр.), "Даная"(1554 р.) створив образи, повні життєвої краси. У картині "Оплакування Христа" (1573–1576 рр.) показав велич і силу духу своїх героїв.

Яскраво, реалістично зображував палаци, портрети монархів (французького короля Франциска I, імператора Карла V Габсбурга та ін.), урочисті церемонії, розкіш і багатство, жіночу вроду, внутрішній світ людини, бурхливі почуття, різні риси характеру людини.

Висновки

1. Епоха Відродження — прогресивний переворот в історії культури, час бурхливого розвитку науки, техніки, мистецтва.
2. Світська культура Відродження була відмінною від церковної феодальної культури середньовіччя.
3. Епоха Відродження створила образ вольової людини, сповненої віри в свої сили і можливості, творця своєї долі, яка здатна захищати свою особисту гідність і гідність своєї вітчизни.
4. Своїми творами майстри Високого Відродження закликали до рішучості в боротьбі проти ворогів Італії.
5. Вони дійшли до розуміння краси й гармонії дійсності та навколишньої природи.
6. Леонардо да Вінчі, Мікеланджело, Рафаель, Тиціан — титани Відродження, чиїми творіннями і досі захоплюється людство.

ПОШИРЕННЯ МИСТЕЦТВА БАРОКО В ЄВРОПІ

ПОШИРЕННЯ МИСТЕЦТВА ВІДРОДЖЕННЯ В ЗАХІДНІЙ ЄВРОПІ

Бароко — основний напрямок у мистецтві Європи (кінця XVI — середини XVII ст.), в якому відображено контрастність, напруженість, динамізм образів, намагання досягти ефектів, величі, пишності, парадності й декоративності.

XVI ст. було періодом поширення і розквіту гуманізму й Відродження в Європі, які відображали інтереси міського бюргерства та буржуазії, що народжувалася. Геніальні творіння великих майстрів італійського Відродження, їхні ідеї й технічні засоби були втілені у творчості знаних майстрів Європи.

РЕМБРАНДТ ВАН РЕЙН (1606–1669)

В історії голландського мистецтва початку XVII ст. Рембрандтові належить одне зі славних місць. Весь свій талант, всю свою майстерність, всі свої почуття і думки художник направляв на створення видатних взірців реалістичного мистецтва. Для його творчості були характерними:

- виразність,
- життєвість образів,
- глибоке проникнення у внутрішній світ людини,
- використання світлотіні,
- широка просторова глибина,
- розкриття психології людини,
- показ людського характеру.

Народився у сім'ї лейденського мірошника. Навчався в університеті в Лейдені, але покинув його для занять улюбленою справою — живописом. До нього прийшла слава.

У прекрасну пору молодості доля щедро подарувала йому:

- визнання співвітчизників,
- багатство,
- радість розділеної любові,
- сімейне щастя.

У той час він одержував багато замовлень знатних бюргерів. Але згодом колесо фортуни принесло йому:

- бідність (кредитори описали майно);
- забуття;
- нерозуміння;
- ворожість.

Художнику вистачило сил на подвиг в ім'я мистецтва, в ім'я втілення в кольорах правди життя. Він створив картини такої сили і правди, що й через століття вони відкривають людям свої нові глибини.

Найвідоміші його твори:

"Даная" (1636 р.),
"Нічний дозір" (1642 р.),
"Святе сімейство" (1645 р.),
"Повернення блудного сина" (1668–1669), серія портретів.

Одного разу в художній галереї Строганових у Москві 16-річний Лермонтов побачив картину Рембрандта, що зображувала юнака в одежі монаха, з нахиленою головою, блідим чолом, особливо виразними очима.

Це полотно справило величезний вплив на молодого поета і він написав вірш "На картину Рембрандта", в якому героя рембрандтівського пензля назвав "мрачным гением", який заволодів ним. Цей випадок — яскравий приклад значущості творчого доробку великого митця.

Незрозумілим, відторгненим, "блудним сином" прожив останні роки свого життя великий майстер.

Його ім'я шанують у світі в числі перших великих імен, з якими пов'язана людська уява про вершину людського духу, людського генія, про творчу безсмертність людини.

ПЕТЕР-ПАУЛЬ РУБЕНС
(1577–1640)

Рубенса називають "королем фламандських живописців". Працював в Антверпені, а в 1600–1608 рр. — в Італії. Представник стилю бароко. Виконував замовлення аристократичних кіл. Намалював велику кількість картин. Для його творчості характерна:
- яскравість барв;
- краса й неповторність образів;
- поєднання витонченості й царської величі;
- продумана композиція;
- впевнена, вільна манера виконання;
- виразна пластичність людського тіла;
- чудесна гама кольорів.

Все це надає картинам урочисто піднесеного настрою. Малював картини на релігійні та міфологічні сюжети:
"Зняття з хреста" (1611–1614 рр.),
"Персей і Андромеда" (1620–1621 рр.).

Малював картини на історичні теми (цикл "Історія Марії Медичі", 1622–1625 рр.). Прекрасні його парадні портрети, зображення пейзажу і селянського життя ("Повернення жниць", 1635–1640 рр.).

Його ім'я ввійшло до скарбниці світової культури.

АЛЬБРЕХТ ДЮРЕР
(1471–1528)

Видатний живописець і графік, основоположник мистецтва німецького Відродження. Його творчість характеризувалася яскраво вираженою самобутністю. Створив прекрасні твори живопису і графіки, виконані на дереві або міді. Його твори вирізнялися:
- яскравістю кольорів;
- сміливістю колористичних поєднань;
- пластичністю форм;
- вмінням неоднозначно трактувати образ особистості;
- прагненням проникнути у світ особистих переживань;
- переданням гармонійної цілісності образу людини.

Створив серію гравюр "Апокаліпсис" (1498 р.), картини "Портрет молодої дівчини" (1521 р.), "Чотири апостоли" (1626 р.).

У фантастичних образах утілив чекання змін, перетворень у суспільстві. Володів художніми засобами передання складного внутрішнього світу людини, настрою, переживань. Написав "Чотири книги про пропорції людини" (1528 р.), пропагуючи теорію мистецтва.

ДІЄГО ДЕ СІЛЬВА ВЕЛАСКЕС
(1559–1660)

Іспанський художник, придворний живописець Філіпа IV з 1623 р. Цей митець умів проникнути у внутрішній світ людини, її характер, знайти гармонію між людиною і природою. Його творчість — взірець іспанського Відродження в живопису. Їй притаманні:
- відчуття гармонії й тонкості;
- реалізм;
- виразність;
- парадність;
- життєвість;
- емоційність.

Веласкес — прекрасний портретист, пейзажист. Малював:
- картини на міфологічні теми ("Вакх", 1630 р.);
- сцени з народного життя ("Сніданок", 1617 р.);
- портрети ("Інокентій X", 1656 р.);
- сцени праці ("Пряли", 1657 р.);
- сцени придворних клоунів;
- кінні портрети іспанських королів та ін.

Досконало володів композицією і кольором.

Його картини сяють світлими, оксамитово-чорними, лимонними кольорами, що милують око. Картини Веласкеса приваблюють нас сьогодні як взірець гармонійної цілісності в зображенні людини, її почуттів, у розкритті образу людини з багатим внутрішнім світом і зовнішньою красою.

ШЕДЕВРИ ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКОЇ АРХІТЕКТУРИ

У XV–XVI ст. у Західній Європі будувалися прекрасні храми, палаци, монастирі. Майстри Флоренції, Венеції, Рима, Франції, Іспанії досягли високої досконалості в архітектурі.

ПЕРЕДУМОВИ ЗНАЧНОГО БУДІВНИЦТВА В ЄВРОПІ

1. Успіхи в розвиткові науки, ремесла, будівельній техніці.
2. Зародження ринкових відносин, з'ява буржуазії, що сприяло розвиткові науки, техніки, архітектури.
3. Намагання католицької церкви повернути собі колишні владу і могутність через зведення розкішних храмів.
4. На основі точних розрахунків споруджувалися величні споруди, канали, фортеці, порти.

Прекрасні зразки архітектури епохи Відродження

1. Палац дожів у Венеції, побудований у 1310–1438 рр. Дож стояв на чолі Венеціанської республіки та обирався з купецької верхівки. Цей палац відповідає стилю італійської готики: відзначається легкістю, має два ряди колон, великі вікна, крізь які до зали засідань проникало багато світла. Для оздоблення використано біло-рожевий мармур.
2. Видатним архітектором епохи Відродження був Філіппо Брунеллескі (1379–1446), який збудував прекрасний собор Санта-Марія у Флоренції. Він виміряв баню римського Пантеону, щоби створити ще грандіознішу баню собору у Флоренції.
3. Палац Медичі в Римі (XVI ст.).

Медичі — нащадки відомих флорентійських банкірів, які впродовж деякого часу відігравали видну роль у Римі.

На околиці Рима Медичі побудували прекрасний палац-віллу (італійський архітектор Аннібале Ліппі). Палац — триповерховий, у стилі бароко.

Бароко — архітектурний стиль, характерний для періоду пізнього Відродження. Йому притаманні такі ознаки:

- просторовий розмах;
- пишність;
- парадність;
- велика кількість скульптурних прикрас;
- динаміка форм;
- перспективні та світові ефекти.

Палац — із вежами, скульптурами, барельєфами, ліпними поясами з чудовими прикрасами. Біля нього — прекрасний парк з фонтанами, статуями, підстриженими вічнозеленими кущами.

4. Прикладом архітектури XVI ст. є палац Уффіці у Флоренції. Тепер це картинна галерея Флоренції. У 1506 р. розпочалося будівництво храму св. Петра в Римі [архітектор Д. Браманте (1444–1514)]. Добудовував цей храм Мікеланджело.
5. У XVII ст. під час оформлення ансамблю площі перед собором св. Петра архітектор Берніні (1598–1680) прибудував до собору колонаду.
6. Знаменитим архітектором епохи Відродження в Італії був Андре Палладіо (1508–1580), який проектував прекрасні вілли знаті. Написав "Чотири книги про архітектуру" (1570 р.), що були опубліковані у Венеції.
7. В Європі у стилі бароко було збудовано численні міські ратуші — в Амстердамі (Голландія), Аугсбурзі (Німеччина), Лейпцигу (Німеччина), а також бюргерські дома в Німеччині, Голландії.
8. Для архітектури XVII ст. був характерним класицизм.

Класицизм — стиль в архітектурі XVII — початку XIX ст., для якого характерні чіткість і правильні геометричні форми, логічність планування, завершеність, раціоналізм, вишуканість, урочистість.

Прикладом класицизму в архітектурі є Версальський палац епохи абсолютизму у Франції, що вирізняється симетричним, правильним і геометрично точним плануванням, розкішним оформленням.

Версаль — видатна пам'ятка паркової архітектури зі складною системою фонтанів (1400), великою кількістю статуй і ваз (2 тис.).

Версаль — символ величі та розуму людини.

Висновок

Епоха Відродження — це період дальшого розвитку мистецтва, архітектури в країнах Західної Європи, створення шедеврів, які й сьогодні для нас є взірцями витонченості й великої майстерності.

ЛІТЕРАТУРА ВІДРОДЖЕННЯ В ЄВРОПІ

Літературі епохи Відродження були притаманні такі самі гуманістичні риси, як і мистецтву:

- прославлення людини, її величі й краси;
- розкриття глибоких почуттів людини;
- прославлення гідності людини, яку вбачали в особистих чеснотах людини, її освіченості й діяльності;
- засудження неуцтва, зла й несправедливості;
- поява численних творів, написаних живими, розмовними мовами.

Письменники нової епохи показували у своїх творах радість і красу земного життя, внутрішнє багатство особистості, реальний навколишній світ.

ТОМАС МОР
(1478–1535)

Томас Мор — мислитель-гуманіст, політичний діяч, один із засновників утопічного соціалізму.

Народився в сім'ї лондонського адвоката, навчався в Оксфордському університеті.

Король Англії Генріх VIII наблизив його до себе, зваживши на його глибокі різнобічні знання, високу освіченість. Томас Мор був призначений головою палати громад, а потім лордом-канцлером. Послідовно дотримуючись своїх поглядів, Т. Мор відмовився присягати королю як главі англіканської церкви, через що потрапив, у немилість, був оголошений державним злочинцем і страчений.

У 1516 р. написав "Золоту книгу про найкращий устрій держави і про новий острів Утопія", в якій змалював прекрасне суспільство рівності та братерства, в якому відсутня приватна власність і всі члени суспільства працюють (Утопія в перекладі з давньогрецької — неіснуюче місце).

У 1935 р. Томас Мор був канонізований католицькою церквою за його незгоду з Реформацією в Англії та за мученицьку смерть.

ВІЛЬЯМ ШЕКСПІР
(1564–1616)

Вільям Шекспір — геній англійського народу, драматург із світовим іменем, який писав п'єси для лондонського театру "Глобус" (був заснований 1599 р.). Зібрання його п'єс і віршів — захоплива енциклопедія, в якій відобразилася людина в усій її красі.

Предки Шекспіра були фермерами, але його батько переселився до м. Страфорда і розбагатів на торгівлі. Майбутній драматург навчався в місцевій школі, але з 16-річного віку мусив сам заробляти собі на життя, бо батько збанкрутував. У 1585 р. Шекспір переїхав до Лондона, де почав працювати в театрі й писати п'єси. Написав 37 п'єс, кілька поем і циклів віршів, 154 сонети.

У своїх комедіях і трагедіях відобразив думки, внутрішній світ і почуття людей. Відомими його п'єсами є:

- "Багато галасу з нічого";
- "Дванадцята ніч";
- "Приборкання норовливої";
- "Сон літньої ночі";
- "Гамлет";
- "Отелло",
- "Король Лір",
- "Ромео і Джульєтта",
- "Венеціанський купець" та ін.

В його п'єсах — захватне відображення людських пристрастей та різноманітних характерів. Він прославляв сильних, мудрих і відважних героїв, їхні прекрасні вчинки і високі почуття, вірність, відповідальність і мужність.

Герої Шекспіра страждають і радіють, борються з обставинами долі. Шекспір засуджував користолюбство, жадобу наживи, владу грошей, брехню, зло, лицемірство. Його творам властиві глибокий ліризм і поетична образність, народність, багатогранність.

У театрі Шекспіра було написано "Весь світ — театр, весь світ — актори". Письменник зумів показати в своїх п'єсах весь світ. Світ пізнав себе в його творчості й не перестає захоплюватися геніальним поетом і драматургом уже майже півтисячі років. Шекспірівський голос піднявся на недосяжну висоту. І сьогодні він звучить актуально, правдиво, емоційно.

Твори Шекспіра були опубліковані двома акторами шекспірівського театру. Збірник відкривався віршем Б. Дісонсона, який відзначив, що "Шекспір поет не століття, а на всі століття". Твори геніального Шекспіра перекладали і українські письменники — Михайло Старицький, Пантелеймон Куліш, Панас Мирний, Леся Українка, Дмитро Павличко та ін. П'єси Шекспіра з великим успіхом ставлять на сценах українських театрів.

Творчість Шекспіра — важливий внесок у розвиток світової культури.

МІГЕЛЬ ДЕ СЕРВАНТЕС СААВЕДРА
(1547–1616)

Геніальний іспанський письменник, виходець із збіднілої дворянської сім'ї. Здобув добру освіту. П'ять років прожив в Італії, де познайомився з культурою Відродження. Деякий час був найманим солдатом іспанської армії, в морській битві зазнав тяжкого поранення (втратив руку). П'ять років пробув у полоні піратів, які захопили його, коли він повертався додому з Італії. Пірати вимагали великого викупу; врешті-решт, сім'я його викупила, але зовсім розорилася.

Щоби допомогти сім'ї, працював збирачем податків, але безневинно потрапив у тюрму. Написав прекрасний твір "Хитромудрий ідальго Дон Кіхот Ламанчський", широко відомий як "Дон Кіхот", перший том якого вийшов 1605 р.

У центрі твору образ Дон Кіхота — захисника всіх бідних і знедолених. Він — справжній лицар, благородна, справедлива, мужня і чесна людина, готовий на подвиги, щоби викоренити зло і несправедливість.

У своєму творі Сервантес дав реалістичну картину життя Іспанії, майстерно проникнув у внутрішній світ людини.

Книга Сервантеса "Дон Кіхот" стала улюбленою книгою людей у різних країнах світу.

Образ Дон Кіхота засвідчив наявність неперервного конфлікту між благородством намірів і неможливістю їхнього втілення. Це — "вічний образ", який ніколи не втратить своєї значущості, бо люди ніколи не кинуть шукати сенсу життя і свого місця в ньому.

ФРАНСУА РАБЛЕ
(1494–1553)

Видатний французький письменник, гуманіст, просвітитель, філософ, справжній син свого часу — епохи Відродження. Народився в сім'ї адвоката, навчавсь у монастирській школі, а потім в університеті, де вивчав медицину, юридичні науки.

З 1532 р. жив у Ліоні, працював лікарем. Коли виникла загроза переслідування з боку інквізиції, виїхав до Італії.

Згодом повернувся до Франції, захистив учений ступінь доктора медицини, читав лекції в університеті.

З 1532 р. працював над романом "Гаргантюа і Пантагрюель", яким здобув собі світову славу. З великою майстерністю й сатирою показав сучасне йому суспільство. Засудив:

- феодальні війни;
- королів-завойовників;
- суд і чиновників;
- закони феодальної держави;
- зло й несправедливість.

Висміяв:

- феодальне суспільство;
- папу римського;
- католицьку церкву;
- церковне навчання і виховання;
- дворян та їхню обмеженість.

Сатиричний роман Ф. Рабле "Гаргантюа і Пантагрюель" перекладено багатьма мовами світу. Ф. Рабле справив величезний вплив на всю світову літературу і культуру. Сатира Рабле до цього часу жива, його сміх звучить і понині. Велетні Гаргантюа і Пантагрюель стали супутниками людства. Ось уже 450 років вони допомагають людям боротися за справедливість, проти зла, нечесності, лицемірства.

Висновки

1. Епоха Відродження в Європі — золотий вік західноєвропейської культури, коли творилася література гуманізму і реалістичного зображення дійсності.
2. Література нової епохи прославляла людину, багатство її внутрішнього світу, її великі почуття, устремління і красу.
3. Літературні твори епохи Відродження показують нам, як голос правди, розуму чимраз частіше проривався крізь феодальні догмати, звучав упевнено, правдиво, сміливо.
4. Передові письменники Відродження відкрили людству прекрасний світ античності, звеличили людину, її прекрасні людські якості.
5. Герої письменників-гуманістів діяли відповідно до своїх прагнень, перебираючи всю повноту відповідальності за свої вчинки. Вони ставали на захист справедливості, честі, гідності. Їм доводилося боротися за утвердження ідеалів добра, долати всілякі труднощі, перепони.
6. Твори Т. Мора, В. Шекспіра, Сервантеса, Ф. Рабле увійшли до скарбниці світової культури. Їхній геній пережив століття, а їхні твори й сьогодні знані в багатьох країнах світу.

НАУКА В XVI – XVII ст.

ОСВІТА

Розвиток міст, зростання мануфактур, торгівлі, мореплавання вимагали великої кількості освічених людей. У містах Європи поряд із церковними школами виникали приватні школи або школи, що були на утриманні міських рад. У цих школах навчали письма, арифметики, давали відомості з природознавства. Але освіченість і писемність у багатьох країнах Європи були привілеєм дворянства, духовенства, міської верхівки та підприємців.

Університети (вищі навчальні заклади) в Європі почали відкриватися ще в XII–XIII ст., але в них вивчалося головним чином богослов'я.

У 1348 р. було засновано Празький університет, у 1364 р.— Краківський, в яких вивчали медицину, право та ін. Відомими університетами в Європі були університети Парижа, Болоньї (в Італії), Оксфорда (в Англії) та ін.

У XVст. В Європі було вже 65 університетів. У XVI ст. виникали нові університети в Голландії (1575 р. в Лейдені, перегодом у Гронінгені, Утрехті та ін.).

Епоха Відродження висунула нові вимоги до освіти. У XVI ст. великого поширення в Європі набула гуманістична освіта. У міських школах запроваджувалося викладання грецької мови, античної літератури.

КНИГОДРУКУВАННЯ

У поширенні освіченості й писемності значну роль відіграло книгодрукування.

XIV ст. В Європі поширилося виготовлення паперу.

Середина XV ст. Німець Йоганн Гутенберг винайшов книгодрукування і друкарський верстат. Відтоді книгодрукування поширилося в Європі.

На початку XVI ст. в Європі вже працювало 1100 друкарень. Книги стали дешевшими і доступнішими.

XVI ст. Значного поширення набула книжкова ілюстрація (Італія, Франція, Словаччина та ін.), що було пов'язане з розвитком друкарської справи.

РОЗВИТОК МЕДИЦИНИ

Розвиток сільського господарства, торгівлі, мануфактур, інтерес до людини сприяли зміні уявлень про світ і нагромадженню істинних знань про людину. Визначними вченими цього періоду були:

Мігель Сервета (1511–1553) — іспанський гуманіст, анатом і медик. Першим у Європі прийшов до відкриття малого кола кровообігу. Зазнав переслідування з боку як католиків, так і кальвіністів. Кальвіністами був спалений на вогнищі.

Вільям Гарвей (1578–1657) — англійський лікар, який висунув ідею про існування великого і малого кіл кровообігу. Заклав підмурок нового розділу людського знання — фізіології людини.

Парацельс (1493–1541) — швейцарський учений-хімік, біолог, лікар. Висловив чимало цікавих думок про природу людського організму, про хвороби і методи їх лікування, почав широко використовувати ліки неорганічного походження.

А. Везалій (1514–1564). Народився в Брюсселі, але основні свої відкриття зробив в Італії, де викладав у Падуанському університеті. Започаткував сучасну анатомію. На основі анатомічних розтинів написав книгу "Про будову людського тіла".

Левенгук (1632–1723) — голландський вчений, який відкрив мікроорганізми. Почав вивчати за допомоги мікроскопа будову живої тканини.

РОЗВИТОК МАТЕМАТИКИ

Розвиток природничих наук потребував досконаліших методів математичного дослідження, що сприяло розвиткові математики.

Лефевр д'Етапль (1450–1536) — французький гуманіст, математик, педагог. Написав трактат з арифметики і космографії.

Кардано (1501–1576) — італійський математик, який розробив спосіб розв'язування рівнянь третього ступеня (формула Кардано).

Віст (1540–1603) — французький математик, який запровадив буквенні позначення для алгебраїчних величин, що уможливило розв'язування алгебраїчних задач. Розробив майже всю елементарну алгебру.

МИКОЛАЙ КОПЕРНИК
(1473–1543)

Польський лікар і юрист за освітою, клопотався адміністративними справами, фінансами, математикою. Але улюбленою справою була астрономія, якій присвятив усе своє життя.

Народився в м. Торуні. Рано втратив батьків. Його виховував дядько з боку матері. З дитинства у Коперника була велика жадоба до знань, прагнення вчитися. Навчався у Краківському університеті, а потім в Італії. Вивчав філософію, право, медицину, астрономію, живопис, стародавні мови.

Після навчання в Італії повернувся до Польщі. Хоч би що робив, але знаходив час, щоби з вежі монастиря спостерігати за нічним небом.

Після 30 років наполегливої праці, довгих спостережень неба і складних математичних розрахунків він довів, що Земля — одна з планет, що всі планети рухаються навколо Сонця і що Сонце є центром нашого Всесвіту. Свою теорію докладно обґрунтував і пояснив у праці "Про обертання небесних сфер".

Теорія Коперника стала загальновизнаною через 100 років. Його вчення відкрило широку дорогу до наукового пізнання явищ природи.

І після смерті великого вченого католицька церква переслідувала його вчення. У 1616 р. вчення Коперника було визнано неправильним і шкідливим, а його працю було занесено до" Індексу заборонених книг". Заборону зняли аж через 250 років.

ДЖОРДАНО БРУНО
(1548–1600)

Італійський вчений, філософ, поет, письменник і талановитий оратор.

Народився на півдні Італії поблизу Неаполя в релігійній сім'ї. Ще змолоду батьки віддали його до монастиря. Але в молодого Дж. Бруно була велика жадоба знань; він дуже багато читав, познайомився з твором М. Коперника і став його палким прихильником. Згодом покинув монастир і виїхав з Італії. Жив у Швейцарії, Франції, Англії, Німеччині. Скрізь читав лекції, видавав свої книжки, організовував дискусії з прихильниками Птоломея, які вважали, що в центрі Всесвіту — Земля, доводив правильність поглядів Коперника. Він уважав, що:

- Сонце — одна з зірок, яких безліч у Всесвіті;
- Всесвіт безконечний;
- Сонце і зорі обертаються навколо своїх осей;
- існує багато світів;
- Земля — лише невелике небесне тіло поряд із безліччю інших небесних тіл;
- можливе існування інших планет, де є життя;
- комети — особливий вид планет.

Своїми поглядами Дж. Бруно випереджав час на цілі століття. У 1592 р. був заарештований. Понад сім років провів у тюремних катівнях, але не зрікся своїх поглядів. Згідно з вироком суду інквізиції всі книги Дж. Бруно були заборонені, а його самого в 1600 р. спалили на вогнищі на одній із площ у Римі.

ГАЛІЛЕО ГАЛІЛЕЙ
(1564–1642)

Видатний італійський математик, механік, винахідник телескопа, продовжувач справи і поглядів М. Коперника, мужній борець за справжні наукові знання.

Народився в м. Тізі. Більшу частину юнацьких років провів у Флоренції, звідки був родом батько Галілея.

У 1589 р. Галілей став професором математики Пізанського університету, згодом — Падуанського. У 1610 р. знову повернувся до рідної Флоренції, де одержав посаду "першого філософа і математика" при дворі герцога Тосканського.

З допомогою телескопа вивчав зоряне небо, бо вважав, що природу можна пізнати завдяки спостереженням і досвідові. Він зробив низку відкриттів:

- відкрив чотири супутники Юпітера;
- упевнився що Сонце обертається навколо своєї осі;
- підтвердив здогадки Д. Бруно, що Всесвіт безмежний, безконечний і невичерпний;
- припустив, що місячна поверхня схожа на земну, а Земля є однією з планет.

Своїми винаходами він потвердив правильність теорії М. Коперника, прихильником якої був змолоду, і доніс її до широких мас. Написав книгу "Діалог про дві найго-

ловніші системи світу, Птоломеєву і Коперникову", яку з великими труднощами видав 1632 р.

Спеціальним указом папи римського його книгу було заборонено, а самого автора викликали на суд інквізиції. Хворий Галілей був змушений на колінах прочитати текст зречення своїх поглядів.

Останні роки життя жив під домашнім арештом, осліп. Помер 1642 р. У 1732 р. його прах було перенесено до Флоренції в церкву Санта-Кроче, де він сусідує з прахом Мікеланджело.

Висновки

1. У XVI — середині XVII ст. було досягнуто значних успіхів у розвитку природознавства, створено нові методи вивчення явищ природи, засновані на досліді й математичній обробці даних досліду.
2. У зв'язку з винайденням мікроскопа від середини XVII ст. почалося вивчення будови живої тканини і процесу зародження живих організмів, було відкрито мікроорганізми.
3. Вивчення математикою змінних величин і залежності між ними привело до вироблення нових методів математичного аналізу в природі, що збагачувало знання людини про природу.
4. Вирішальний злам у розвиткові механіки, що стався на початку XVII ст., був пов'язаний із діяльністю Галілео Галілея, головна заслуга якого полягала в застосуванні експерименту і точних математичних методів для аналізу та узагальнення даних досліджень, а це започаткувало бурхливий розвиток фізики трохи згодом.
5. Великі успіхи були в розвитку астрономії. Праці астрономів (Коперника, Джордано Бруно, Галілея) підготували грунт для появи нових відкриттів у подальший період.
6. Поширення знань про закони природи стали одним із засобів ідеологічної боротьби передових сил суспільства проти ідеології віджилого феодалізму.

КРАЇНИ СХОДУ В XVI – XVIII ст.

ОСОБЛИВОСТІ ІСТОРИЧНОГО РОЗВИТКУ СХОДУ В ЕПОХУ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

Країни Сходу — це країни Азії та Північної Африки, в яких ще в давнину існували цивілізації, де було закладено основи майбутнього розвитку світової культури.

В епоху середньовіччя на Сході було кілька великих держав:

1. Османська імперія.
2. Імперії Мін і Цін у Китаї.
3. Імперія Великих Моголів в Індії.
4. Японія.

Країни Сходу — це територія розвитку східних цивілізацій:

1. Близькосхідної мусульманської.
2. Південноазійської індійської.
3. Далекосхідних китайської та японської.

У XVI–XVII ст. країни Сходу розвивалися повільніше, ніж країни Європи.

Причини

1. Багаторазові вторгнення кочівників-скотарів, які багато разів спустошували рільницькі держави Азії.
2. Численні завойовницькі війни значно послаблювали держави.
3. Роз'єднаність країн Азії.
4. Слабкий розвиток мореплавства.
5. Труднощі суходільного сполучення через гори й пустелі, що ускладнювало розвиток торгівлі та значно уповільнювало розвиток ремесла.

У XVI–XVIII ст. європейські держави випередили країни Сходу:

1. У розвитку мануфактур.
2. В обробці заліза і сталі.
3. У виготовленні металевих інструментів.
4. У будівництві кораблів.
5. У мореплавстві.
6. У виготовленні вогнепальної зброї — гармат і мушкетів.
7. У будівництві фортець і веденні бойових дій.
8. У розвитку математики, механіки, астрономії, складанні географічних карт, потрібних для мореплавства.

СПІЛЬНІ РИСИ ДЛЯ ВСІХ СХІДНИХ ЦИВІЛІЗАЦІЙ

1. Особливості побудови державної влади, коли держава — верховний власник, і засилля державної бюрократії.
2. На чолі держав стояли правителі, влада яких була необмежена та освячена релігією.
   Це — **східна деспотія** як форма самодержавної необмеженої влади (Османська імперія, Китай).
3. Численний апарат чиновників, що мав великі привілеї та владу.
4. Було збережено сільські громади, що були фундаментом суспільно-державної організації.
5. Суспільства поділялися на стани. Найбільш привілейованими з них були стани, зайняті в державному управлінні (правителі, воїни, жерці та ін.).
6. Соціальні відмінності підтримувалися релігією, мораллю, проявлялись у побутових умовах, в якості й формі одягу, в розмірах помешкань і суворо контролювалися.
7. Багато країн Сходу були осередками стародавньої та високорозвиненої культури, славилися майстерним художнім ремеслом і природними багатствами — великою кількістю золота, коштовного каміння, прянощів, цінних порід дерев тощо.

МІСТА СХОДУ

1. Для країн Сходу характерний ранній розвиток міст.
2. У містах, оточених високими мурами, жили правителі, чиновники, розміщувалися війська.
3. Делі — найбільше місто XVI ст. у світі.
4. Міста Сходу, навіть значні, не були центрами розвитку промисловості, як у Європі.
5. Споконвічна ремісничка промисловість країн Сходу занепадала, особливо після колоніальних загарбань, не витримуючи конкуренції з дешевшими європейськими товарами.

РОЛЬ РЕЛІГІЇ ТА ІДЕОЛОГІЇ НА СХОДІ

1. Релігії — це панівні форми ідеологій феодальних держав Сходу, які мали значний вплив на розвиток світогляду людей.

Світогляд — це система поглядів і вірувань людей на навколишню дійсність, на цілісну картину світу.

2. Для країн Сходу характерні ізоляціонізм і замкненість у своїх релігійних культурних засадах.
3. Всі релігії країн Сходу освячували владу правителів, звеличували її як священну й недоторканну.
4. Релігії сприяли обожненню правителів, прославляючи їх як "синів неба", "подібних до сонця" і т. д.
5. Сприяли об'єднанню держав.
6. Культура країн Сходу протягом тисячоліть формувалася в тісному взаємозв'язку з релігійними уявленнями народів. Тому багато дослідників визначають культуру країн Сходу як культуру їх релігій.
7. Релігії формували особливості кожного народу.

ОСМАНСЬКА ІМПЕРІЯ

ПОЛІТИЧНЕ СТАНОВИЩЕ ДЕРЖАВИ

Османська імперія — багатонаціональна військово-феодальна деспотична держава, одна з наймогутніших держав Сходу.

Османи — династія турецьких султанів, яка правила з 1299 р. по 1922 р. Засновник династії — Осман І. Володіння Османської імперії були в трьох частинах світу — Азії, Африці, Європі. Османська імперія склалась у XVI–XVI ст. завдяки турецьким завоюванням.

Кінець XVI — початок XVII ст. — найбільша могутність Османської імперії.

До складу Османської імперії входили:

- весь Балканський півострів;
- вся Північна Африка;
- Месопотамія;
- Вірменія;
- західна частина Грузії;
- частина Дагестану і Курдистану;
- Сирія;
- Східна і Західна Аравія;
- Мала Азія;
- Близький Схід;
- Крим.

Найбільшої могутності Османська імперія досягла за **Селіма І Грізного** (1512–1520 рр.) та **Сулеймана І Пишного**

(1520–1566 рр.). Правитель держави — султан, влада якого була необмеженою. Був одночасно зверхником мусульман — халіфом.

Всю державу було переділено на провінції та округи, начальники яких виконували цивільні та військові функції.

Турецький уряд у Європі називали Портою. Назва виникла від східного звичаю розглядати громадські справи на площі біля міської брами.

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО СТАНОВИЩА ОСМАНСЬКОЇ ІМПЕРІЇ

1. Всі землі в Османській імперії вважалися власністю держави.
2. Землі релігійних установ не вважалися власністю держави і не оподатковувалися.
3. Турецькі султани передавали значні земельні володіння в користування турецьким феодалам.
4. Розміри земельних володінь турецьких феодалів залежали від обійманих ними посад:
   - вищі чиновники одержували великі земельні володіння;
   - військові службовці (дрібні й середні феодали) — наділи менших розмірів.

   За цю землю слід було нести військову службу у феодальному ополченні та відповідно до прибутків споряджати й посилати на військову службу певне число воїнів-вершників.
5. Усі не мусульмани:
   - платили великий подушний податок (з кожного чоловіка, незалежно від віку);
   - повинні були працювати на будівництві доріг, фортець, мостів, мечетей.
6. Мусульмани податків не платили. Османська імперія заохочувала в такий спосіб, щоби підкорені народи приймали іслам.

ВІЙНИ ОСМАНСЬКОЇ ІМПЕРІЇ

Османська імперія вела численні війни.

1411 р. Волощина визнала васальну залежність від Туреччини, сплачувала їй данину.

Середина XV ст. Васальну залежність від Туреччини визнала **Молдавія,** сплачуючи їй данину.

Кінець XV ст. Туреччина підкорила своїй владі всі населені греками континентальні області — **Фракію, Фессалію, Епір.**

Початок XVI ст. Війна Османської імперії проти Ірану, в перебігу якої було завойовано частину Закавказзя — **Азербайджан,** частини **Вірменії, Грузії, Дагестану, Курдистану.**

1526 р. Турецька армія розгромила армію угорського короля і завоювала **Угорщину.**

1529 р. Сулейман І повів свої війська на столицю Австрії — **Відень,** але зазнав поразки.

Середина XVI ст. Кордони Османської імперії в Європі сягали **Австрії та Польщі.**

1593 р. Почалася війна **Австрії** проти Османської імперії.

Кінець XVI — початок XVII ст. Війна між Османською імперією та Венецією за грецькі острови Егейського та Іонічного морів, які один по одному перейшли до Туреччини.

Кінець XVI — початок XVII ст. Османська імперія воювала проти **Австрії, Польщі, Ірану.**

СТАНОВИЩЕ ПІДКОРЕНИХ НАРОДІВ

1. Населення потрапляло у феодальну залежність від турецьких феодалів.
2. Феодально залежні селяни називалися "райя"(арабське слово, що означає "стадо").
3. Феодально залежні селяни:
   - сплачували численні натуральні та грошові податки;
   - на користь держави сплачували поземельний податок;
   - здійснювали певні відробітки на користь держави (лагодили мости, охороняли шляхи від розбійників тощо);
   - сплачували податок за худобу, птицю тощо.
4. Селяни були прикріплені до землі та не могли без дозволу поміщиків піти з села.
5. Сулейман І Пишний (середина XVI ст.) видав закони про 15-річний термін розшуку збіглих селян.
6. У XVII ст. строки розшуку збіглих селян досягали 30 років.
7. Найбільшого пригноблення зазнавало не мусульманське населення. Йому не дозволялось:
   - одягатися як турки;
   - споруджувати будинки, вищі й красивіші від турецьких;

- носити зброю;
- виступати свідками в суді.

8. Здійснювалося масове переселення турків-селян на родючі землі Балканського півострова і країн Дунаю.
9. Проводилася колонізація великих міст.
10. Існував страшний "податок кров'ю", коли силою забирали хлопчиків і згодом формували з них військо яничарів.

Кінець XVI ст. Османська імперія почала занепадати.

Причини занепаду Османської імперії

1. Тимчасові володіння феодалів поступово ставали їхньою власністю і вони вже не хотіли брати участі у воєнних походах.
2. Через це ослабла військова потуга імперії.
3. Посилився сепаратизм великих феодальних володарів, які не хотіли коритися центральній владі.

Сепаратизм — прагнення до відокремлення, відособлення.

4. Держава зіткнулася з великими фінансовими труднощами, бо скоротилися прибутки від загарбницьких воєн.
5. Посилився рух опору підкорених народів.

Висновки

1. Заклопотана винятково загарбницькими війнами Туреччина дедалі більше відставала в розвитку від європейських держав.
2. Коли в Європі покріплювалися ринкові відносини, Османська імперія залишалася відсталою середньовічною військово-феодальною державою.
3. Політика гноблення підкорених народів, яку проводив турецький уряд, не створювала сприятливих умов для розвитку товарно-грошових відносин, ремесла й торгівлі, які були розвинені слабо.

РОЗВИТОК КУЛЬТУРИ

Розвиток культури Османської імперії був тісно пов'язаний з мусульманською релігією.

Освіта

1. Школи в основному відкривалися при мечетях.
2. Основним змістом освіти було вивчення Корану — священної книги мусульман.
3. Іслам проповідував знання як один із видів прояву всемогутності Аллаха.

Література

1. Література цього періоду славилася розвитком поезії, основні мотиви якої були релігійними.
2. Оспівувалися легендарні герої, прославлялися султани та їхні походи, почуття й переживання людини (Мояла Махмуд, Ахмед Недім, Хамді Челебі та ін.).

Мистецтво

1. Культура Османської імперії не мала пластичного мистецтва — живопису, скульптури у традиційному європейському чи античному розумінні, бо мусульманська релігія забороняла зображувати людей і тварин.
2. Ці види мистецтва представлені орнаментальними та абстрактними мотивами.
3. В оздобленні культових споруд значного поширення набув геометричний орнамент.
4. В оздобленні палаців широко використовувались і рослинні мотиви.
5. У XIV — XVI ст. сягнуло вершин мистецтво книжкової мініатюри, де переважали мотиви народів Середнього Сходу. В мініатюрах відтворювалися різні споруди, пейзажі, предмети побуту. Часто зустрічалися зображення прекрасного казкового саду.

Архітектура

1. Значного розвитку в Туреччині сягнула архітектура.
2. Будувалися прекрасні палаци султанів із величезною кількістю фонтанів.
3. Особливо багато споруджувалося мечетей, які були чотирикутної форми, що вміщували тисячі вірних. Зверху мечетей зводилися бані. Будували квадратний двір мечеті, оточений галереями на стовпах або колонах.
4. Поряд із мечеттю зводилися мінарети, які служили місцем скликання правовірних на молитву. Мінарети будувалися дуже високими, багатогранними й багатоярусними.
5. Було створено різноманітні форми арок — стрілчастих, підковоподібних та ін.
6. Було винайдено особливі системи склепінчастого перекриття. Будівлі зводилися з глини, цегли й каменю, були прикрашені різбленням по каменю.

Висновки
1. Іслам — одне з досягнень людства, а тому заслуговує на повагу й розуміння.
2. Мусульманська культура зробила значний внесок до скарбниці світової культури.

КИТАЙ У XVI — XVIII ст.

ПОЛІТИЧНЕ СТАНОВИЩЕ КИТАЮ

Китай — країна багатої і древньої культури, що розташувалася на території Центральної та Східної Азії.

VI ст. Відбулося об'єднання Китаю.

960–1279 рр. Правління династії **Сун.**

1280–1368 рр. Правління монгольської династії **Юань.** У суспільстві найвище становище посідали монголи й чужоземці, а корінне населення — китайці стояли на нижчому щаблі, не мали права обіймати державні посади та обкладалися великими податками.

1368–1644 рр. Правління династії **Мін.** Доступилася до влади внаслідок повстання "Червоних пов'язок", яке перетворилося на визвольну війну, що тривала близько 20 років і закінчилася вигнанням загарбників із Китаю.

1644–1911 рр. Маньчжурська династія **Цін.**

Отож у Китаї впродовж усього середньовіччя зберігалася єдина держава, очолювана імператором, який мав необмежену владу. Влада імператорів звеличувалась як священна й недоторканна.

Імператор спирався на численних чиновників, які мали значні привілеї. Виконавча влада здійснювалася шістьма традиційними відомствами:
- робіт,
- чинів,
- податків,
- обрядів,
- військовим,
- судовим.

Заміщення чиновницьких посад здійснювалося через складання іспитів, що вело до розквіту хабарництва, протекціонізму.

XVI ст. Португальські купці з'явилися біля південних берегів Китаю. Згодом сюди почали проникати англійські та французькі купці.

Але Китай залишався самостійною і сильною феодальною державою, яка сама вела загарбницьку політику щодо сусідніх країн.

ПОВАЛЕННЯ ДИНАСТІЇ МІН І ПОЧАТОК ПРАВЛІННЯ ДИНАСТІЇ ЦІН

Для пізнього періоду династії Мін було характерним:
1. Зростання впливу великих феодалів.
2. Правителі династії Мін потрапили під їхній вплив.
3. Велася виснажлива війна проти маньчжурів.
4. **1628–1645 рр.** сталося велике повстання народу, знесиленого феодальним пануванням, загальним зубожінням сіл і міст, стихійними лихами, масовим голодом.
   Повсталі, захопивши Пекін:
   - звільнили городян від традиційних податків і повинностей;
   - відправили у відставку все столичне чиновництво;
   - наклали контрибуцію на представників панівного класу і багатих купців;
   - під загрозою смерті повстанцям, розквартированим у місті, заборонялося вбивати й грабувати;
   - утримування армії здійснювали сім'ї городян — по п'ятеро на кожного;
   - було взято на облік запаси в державних коморах із метою налагодження централізованого постачання;
   - конфісковано золоті запаси державної скарбниці й палаців,
   - повстанські вожді пропагували суворий і скромний спосіб життя, якого дотримувалися самі.

   Китайські феодали були страшенно налякані значним розмахом повстання.
5. **1644 р.** Китайські феодали запросили на допомогу маньчжурських правителів, які й встановили своє панування в Китаї, започаткувавши династію Цін.

Маньчжури встановили жорстокі порядки.
1. Будь-яка непокора жорстоко каралася.
2. Страти здійснювалися без суду і слідства.
3. Всі чоловіки на знак покори мусили носити певну зачіску:

- брити півголови;
- заплітати решту волосся в косу. Тих, хто відмовлявся від такої зачіски, страчували.

4. Всі високі посади в країні обіймали маньчжури.
5. Маньчжури захопили найкращі землі та зробилися великими феодалами.
6. У країні було запроваджено численні заборони:
   - без дозволу селянин не мав права зарізати свою скотину;
   - було заборонено будувати кораблі;
   - китайці не мали права носити одяг жовтого кольору;
   - висота житла залежала від посади.

ЕКОНОМІЧНЕ СТАНОВИЩЕ КИТАЮ

За правління династії Мін:

1. Розвивалися феодальні відносини.
2. Селян прикріплювали до землі і вони повинні були:
   - сплачувати податки державі;
   - виконувати феодальні повинності.
3. Згідно з імператорським указом селяни мусили:
   - вирощувати шовковицю;
   - сіяти бавовник;
   - обробляти занедбані поля;
   - підіймати цілину.
4. Городяни приписувалися до місця проживання і відбували тяжкі трудові повинності.
5. Для сприяння господарському розвиткові країни династія Мін передала більшість казених земель у вічне користування селянам, яких зобов'язала:
   - обробляти поля;
   - виконувати повинності на користь держави й феодалів.

Купцям дозволялося пересуватися країною та вести торгівлю.

Ремісники могли виготовляти й збувати свої вироби, що сприяло розвиткові ремесел.

Замість знецінених паперових грошей було введено бронзові монети і вагове срібло.

НАСЛІДКИ

Попри тяжкі умови життя, за правління династії Мін

1. Розвивалося рільництво:
   - використовували іригаційні споруди, зокрема водопіднімальні транспортери;
   - знали спосіб добору насіння та його яровизації;
   - знали методи сівозміни, терміни пересаджування й поливу рослин;
   - знали особливості обробітку різних грунтів;
   - враховували сумісність рослин;
   - вміли зберігати вологу.
2. Значного поширення набуло бавовноткацтво й використання селянами бавовняних тканин власного виробництва.
3. Значно розвинулося ремесло:
   - визначилася виробнича спеціалізація окремих міст, районів та областей;
   - удосконалювалися верстати для виготовлення шовку;
   - існували імператорські та приватні майстерні з виготовлення фарфору;
   - діяло управління, яке збирало податки фарфором, що цінувався за межами країни (у **XV ст.** китайський фарфор був відомий в **Туреччині** та **Ірані, XVII ст. — в Європі).**

За правління династії Цін:

1. Становище народних мас погіршилося.
2. Селяни:
   - фактично були прикріплені до землі, хоча формально кріпацтва не було;
   - сплачували численні податки державі;
   - віддавали поміщикам понад половини врожаю;
   - виконували різноманітні повинності.
3. Маньчжур запровадили систему поголовного поліцейського нагляду:
   - ім'я кожного городянина заносили до спеціальної книги, приписували його до вулиці й кварталу;
   - міські жителі двічі на місяць були зобов'язані відмічатися в управі;
   - жителям міст не дозволялося пересуватися вулицями вночі та влаштовувати багатолюдні зборища;
   - монахів зобов'язували писати доноси на ремісників.
4. Прості люди не мали права носити шовковий одяг та будь-які прикраси, їм не дозволялося зводити високі будинки.

Висновки

Під час правління китайських династій Мін та Цін були характерні:

1. Жорстока експлуатація трудящих.
2. Їхнє безправне становище.
3. Злиденність народних мас.
4. Розкошування китайських і маньчжурських феодалів.
5. Найгірші умови життя були за династії Цін.

КУЛЬТУРНИЙ РОЗВИТОК КИТАЮ

Освіта

1. У великих містах існували школи, в яких навчалися діти феодалів і чиновників.
2. Основна маса населення була неписьменною.
3. Система освіти спиралася на товчіння.

Наука

1. Розвивалися **суспільні** науки (історія, філософія). Передові вчені шукали ідеальну модель суспільства.
2. **Хуан Цзунсі в "Записках у чеканні ідеального правителя"** (1663 р.) стверджував, що правителі повинні бути слугами народу.
3. **Тан Чжень** у праці **"Таємна книга"** всіх правителів із династії Цін назвав розбійниками. Такі книги жорстоко переслідувалися.
   - Авторів книг страчували. Страчували і тих, хто читав такі книги.
   - Жорстокі покарання поширювалися навіть на мертвих, яких викидали з могил і відтинали їм голови.
   - Було започатковано "літературну інквізицію". Так, за наказом імператора Цяньлуна було публічно спалено 13 862 книги, а близько 2 тис. повністю або частково заборонено.
4. Видатним математиком, фізиком, астрономом і географом цього періоду був **Фан Чжі,** який розробив матеріалістичну теорію походження світу.

Література

1. Поширилися такі жанри літератури, як міська новела, роман, драма, вислови, життєписи, листи, нотатки, трактати.
2. Відомим поетом був **Ван Шичжень** (1634–1711), який підкреслював, що поезія — це незбагненна духовна гармонія.
3. У **Цзінцзи** (1701–1754) написав сатиричний твір **"Неофіційна теорія конфуціанців"**, де героями виступали звичайні люди, котрі, заробляючи на життя власною працею, зберігали гідність, цінували свою незалежність і моральну чистоту, складаючи шану прекрасному.
4. **Цао Сюцинь** (1724–1764) написав роман **"Сон у червоному платті"**, який неодноразово фігурував у списку заборонених книг. Письменник прекрасно змалював душевний стан своїх героїв, їхні особисті переживання. Майстерно показав звичаї китайського суспільства.
5. Розвивалась і драматургія. Прозаїк і драматург **Лі Лівен** створив теорію театрального мистецтва, закликав звільнити його від традиційних трафаретів.

Розвиток ремесел

1. Удосконалювалося виробництво шовку. Кількість кольорів в одній тканині доходила до 20.
2. Поширилася ручна вишивка. Виготовляли великі декоративні панно сюжетного характеру, з'єднуючи пласку гладь і тонкий вузликовий шов.
3. Значного поширення набуло фарфорове виробництво, центром якого був **Цзіндечжень,** де зосередились імператорські та приватні майстерні.
4. Були характерні способи розпису фарфору трьох кольорів лазурі: небесно-блакитного, червоного, полум'яного.
5. Прикрашався посуд і синім кобальтом різних відтінків, до якого згодом почали додавати глазурні фарби — зелену, червону й жовту.
6. Поширилися вироби з перегородчастої емалі, запозиченої через посередництво арабів із Візантії.
7. Широко розвивалося лакове виробництво. Лаком покривалися імператорські трони, шафи, столи та інші меблі.
8. Вміли виготовляти прекрасні дорогі меблі з дорогоцінними інкрустаціями.
9. Нових успіхів досягло мистецтво різьблення по дереву, каменю, слоновій кістці.
10. Розвивалася видавнича справа. В епоху династії Цін тільки в Пекіні діяло 11 книгодрукарень.

Архітектура

1. Зводилася Велика Китайська стіна, будувалися міські укріплення, прекрасні палаци і храми.
2. Загнуті догори дахи та широкі карнизи створювали враження легкості й спрямованості вгору.

3. Для будівництва дедалі частіше почали використовувати камінь і цеглу.
4. Багато будівель оздоблювалося майстерним різьбленням.
5. Було видано спеціальні закони й трактати “Правила й методи будівництва”.
6. Розбивалося зведення парків, зокрема було створено прекрасний імператорський парк поблизу Пекіна.
7. Будувалися меморіальні споруди в комплексі поховань імператорів. Прикладом є поховання імператорів династії Мін біля Пекіна. Вхід до поховань прикрашений п'ятипрогінною мармуровою аркою, вежою з ворітьми й “дорогою духів”, на якій встановлено 24 фігури тварин і 12 фігур воїнів, які стережуть спокій померлих. Тут розміщено 13 поховань. Для кожного з них збудовано підземні палаци, гробниці, храми.

Живопис

1. Величезної популярності набув жанр “квіти — птахи”. Найулюбленішим образом стала дика слива; китайці вважали, що квіти дикої сливи символізують благородну чистоту, незалежну стійкість, оскільки живі соки зберігаються в дереві навіть у морози.
2. Поширився розпис фарфору. Виготовлялися прекрасні вази, прикрашені рельєфними зображеннями квітів, міфічних персонажів.

Висновки

1. У XIV–XVIII ст. китайський народ досяг великих успіхів у розвиткові науки, літератури, мистецтва.
2. Досягнення китайської культури увійшли до скарбниці світової культури.

ІНДІЯ В XVI – XVII ст.

ПОЛІТИЧНЕ СТАНОВИЩЕ ІНДІЇ

VI ст. Встановлення феодального ладу.

VII ст. Початок феодальної роздробленості.

Початок XIII ст. Утворення **Делійського** султанату. Його правителі — султани (мусульманські феодали з території сучасних Ірану та Афганістану) підкорили своїй владі більшу частину Індії та утворили державу зі столицею Делі — **Делійський** султанат.

XIV ст. Початок розпаду **Делійського** султанату.

XIV–XVI ст. Феодальна роздробленість країни.

XVI ст. Індія — типова феодально — роздроблена держава, в якій панувало кількасот великих і дрібних феодальних князівств, між якими впродовж століть точилися війни.

Висновки

Для політичного розвитку Індії були характерними:
- Слабкість центральної влади.
- Постійні міжусобні війни.
- Часті вторгнення кочівників.

ІМПЕРІЯ ВЕЛИКИХ МОГОЛІВ

Бабур — засновник династії **Великих Моголів.** Походив із Середньої Азії (був правителем Фергани), уважав себе нащадком засновника Монгольської держави **Чингізхана** (з боку матері). Тому європейці і назвали створену ним державу **імперією Великих Моголів.**

1526 р. Бабур завоював більшу частину Індії та прийняв титул **падишаха** (імператора). Час правління **Акбара** — період найбільшого розквіту імперії Моголів.

XVIII ст. Імперія Великих Моголів розпалася.

Під її владою залишилися лише Делі та його околиці, але Великі Моголи ще називалися імператорами Індії.

Падіння імперії Великих Моголів призвело до анархії та масового зубожіння.

Північна Індія стала ареною пограбувань і кровопролиття.

Анархія — заперечення всякої влади, будь-якої дисципліни та організованості, проповідування необмеженої свободи.

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНЕ СТАНОВИЩЕ

1. В Індії вся земля вважалася володіннями імператора або місцевих князів.
2. Селяни платили великий земельний податок (феодальну ренту) натурою і грошима.
3. Основними представниками класу феодалів були воєначальники, які перебували на державній службі.
4. До класу феодалів належали також і відкупники земельного податку.

5. Частина землі передавалася васальним феодалам (джагірдарам), які мали право збирати податок на свою користь, а за це зобов'язувалися нести військову службу й утримувати загони найманих воїнів.
6. Представники феодального класу не вели свого господарства, а обмежувалися збором податків.
7. Основним об'єктом експлуатації була сільська громада. Кожен селянин користувався окремою ділянкою землі, пасовиська були спільними. Селяни гуртом відбували державні повинності.
8. Головною повинністю індійських селян був оброк. Селяни віддавали більшу половину свого врожаю. Крім того, виконували різноманітні повинності; зокрема ремонтували і прокладали:
   - шляхи,
   - канали,
   - фортеці,
   - храми,
   - зрошувальні системи.

КАСТИ В ІНДІЇ

В Індії була надзвичайно живучою кастова система. Навіть у сучасній Індії зберігаються традиції кастового устрою, хоч і не такі всеохопні, як в епоху середньовіччя, але досить впливові в суспільстві.

В сучасній Індії налічується близько 3000 каст. Не менше їх було і в епоху середньовіччя.

Касти — замкнені групи людей, які посідають чітко визначене місце в суспільстві, назавжди переділені непереходними бар'єрами. Належність до касти зумовлюється народженням і передається в спадок.

Члени касти пов'язані традиційними заняттями, спільністю культу, правилами спілкування. Вищими кастами були брахмани (жерці) і кшатрії (воїни).

В епоху середньовіччя було остаточно визначено правила взаємовідносин між станами й соціальними групами, яких дотримувалися всі індійці. Спілкування між людьми вищих і нижчих каст обмежувалося, шлюби заборонялися. Місце людини в суспільстві, її професія визначалися кастою і заняттям її батьків.

РЕЛІГІЙНЕ ЖИТТЯ

Упродовж історичного розвитку Індії виникали різні релігійні системи.

1. Першою релігійною системою індійської культури був **брахманізм.**

Брахманізм — релігійна система поглядів, ритуальних правил і соціальних норм, що освячувала поділ людей на касти.

2. **Буддизм** (засновник Гаутама, який на шляху пошуку духовної істини став "просвітленим" — Буддою). Виник у VII ст. до н. е. У III ст. до н. е. за царювання Ашока буддизм було затверджено державною релігією.
3. **Індуїзм** виник у VI–IV ст. до н.е.; як релігійна система існував аж до середньовіччя. Релігія ґрунтується на вшановуванні численних богів, серед яких є головний. Вона освячувала поділ на касти.
4. **Іслам**, що його принесли араби, утвердився в період панування Великих Моголів.

Тоді в Індії паралельно існували іслам та індуїзм, що вело до їх взаємозбагачення.

Імперія правління Великих Моголів вирізнялася релігійною терпимістю. Всі утиски та обмеження на релігійній основі було заборонено. До політичного й культурного життя залучалися індійські верхи без навернення їх до ісламу.

АНГЛІЙСЬКЕ ЗАВОЮВАННЯ ІНДІЇ

XVI ст. Феодальна роздробленість країни, в якій налічувалося кількасот великих і дрібних феодальних князівств, створювало умови для загарбання Індії.

1498 р. Першими прибули до Індії португальці з експедиції Васко да Гами.

Початок XVI ст. Португальці захопили декілька портів на західному узбережжі.

XVII ст. Слідом за португальцями сюди ринули голландці, французи, англійці. Вони створювали опорні пункти на берегах Індостану. Англійці загарбали Бомбей, Мадрас, Калікут.

1600 р. Засновано Ост-Індську торгову компанію англійських купців. Вона не лише створювала на території Індії контори й склади, а й будувала фортеці, в яких зосереджувалися збройні сили англійських солдатів і офіцерів, а також індійських найманців — **сипаїв.** Вперта боротьба за панування в Індії розгорнулася між англійськими та французькими колонізаторами.

1757 р. Біля містечка Плессі (поблизу м. Калікут) сталася битва між загонами англійців і військом могутнього правителя Бенгалу, який був прихильником французів.

Роберт Клайв командував англійськими військами (у нього було 800 англійських солдатів і 2200 сипаїв). Роберт Клайв, що походив із збіднілої дворянської сім'ї, зробив кар'єру в Ост-Індській компанії. Проти його військ була виставлена 70-тисячна армія правителя, яка швидко розбіглася після використання Клайвом артилерії. У цій битві Клайв втратив лише 23 вояків. Йому було надано титул лорда, в Англії його прославляли як героя.

Битва біля Плессі — початок англійського панування в Індії.

Середина XIX ст. Завершилося завоювання англійцями Індії, яке тривало 100 років.

ПРИЧИНИ ЗАГАРБАННЯ ІНДІЇ АНГЛІЄЮ

- Ослаблення імперії Великих Моголів внаслідок численних народних повстань та її загибель.
- Феодальне дроблення Індії, міжусобні війни між князівствами.

АНГЛІЙСЬКЕ ПАНУВАННЯ В ІНДІЇ

1. Населення Індії було обкладено великим земельним податком.
2. Через відсутність догляду занепала зрошувальна система, яка з давнього-давна відігравала величезну роль у розвиткові рільництва.
3. Руйнація зрошувальної системи призводила до неврожаїв, голодувань, епідемій чуми, холери.
4. Відбувався занепад індійського ремесла, бо вироби місцевих майстрів не витримували конкуренції з дешевими англійськими товарами.

МЕТОДИ ОДЕРЖАННЯ АНГЛІЄЮ ВЕЛИКИХ ПРИБУТКІВ З ІНДІЇ

1. Вивезення англійцями з Індії її природних ресурсів — прянощів, коштовних металів тощо.
2. Сплачування населенням Індії на користь Англії великих податків.
3. Грабіжницька торгівля.

КУЛЬТУРА ІНДІЇ В XVI – XVIII ст.

Культура Індії — одна з найстародавніших культур, яка й сьогодні існує на підвалинах, що склалися в глибині століть. Індійська культура тісно пов'язана з панівними релігіями. Персія, греко-римський світ, мусульманська культура, британське панування залишили помітний слід у розвитку індійської культури. Втім, попри всі впливи, Індія зберегла свою культурну самобутність.

Культура Індії сягнула вершин за правління Великих Моголів.

Освіта

1. Освіта Індії була тісно зв'язана з релігією.
2. За правління Великих Моголів при кожній мечеті були початкові школи.
3. Існували вищі школи — медресе, основними предметами яких були: релігія, математика, природничі науки тощо.
4. Поряд існували школи, в яких вивчали релігії Індії, причому викладання велося мовами народів Індії.
5. Найвідоміші центри освіти діяли в Агрі, Сікрі та ін.

Наука

1. Індійські вчені розвивали давні традиції в математиці. Вони мали уявлення про абстрактні числа, знали позитивні й негативні величини. Винайдені в Індії правила арифметичних дій були поширені в країнах Близького Сходу та Європи.
   Математичні поняття про нуль і нескінченність широко застосовувалися в індійській математиці.
2. Завдяки досягненням у математиці індійські вчені з успіхом розвивали традиції астрономії. Середньовічні астрономічні відкриття робилися завдяки математичним розрахункам.
   Обсерваторії XVII — XVIII ст. у Джайпурі, Делі та інших містах Індії вражають своїм досконалим обладнанням.
3. Широко відомі традиції індійської медицини. Індійці вважали, що лікар повинен також знати психологію, ботаніку, біологію, хімію тощо.
4. Високого ступеня розвитку досягла хірургія. Індійці в цій галузі аж до XVIII ст. далеко випереджали європейську медицину. Хірурги Ост-Індської компанії не цуралися вчитися в індійців робити пластичні операції.
5. Поряд із медициною в країні успішно розвивалася хімія, яка практично була її супутником. Основним досягнен-

ням індійської хімії був розвиток фармакопеї. В Індії вміли виготовляти різноманітні ліки.

Фармакопея — збірник стандартів і положень, які визначають якість ліків.

6. В Індії існувала традиція створення чітких правил і схем з різних наук для практичного їх засвоєння. Наприклад, "Закони Ману" — правовий кодекс Стародавньої та середньовічної Індії.

Література

1. Всі художні твори були пов'язані з народними легендами, філософсько-релігійними уявленнями, культурними цінностями. При дворі Великих Моголів перебували письменники, поети, вчені, філософи, юристи, хроністи тощо.
2. Були поширені такі жанри: поезія, поема, драма, прозові описи, історичні твори, біографії.
3. Література розвивалась як арабською, так і мовами Індії.

Архітектура

1. Індійська середньовічна архітектура була традиційно підпорядкована релігії.
2. Камінь як будівельний матеріал, як і перше, використовувався лише у зведенні релігійних споруд. Для будівництва світських споруд використовувалися цегла й глина.
3. З давніх часів Індія славилася своїми храмами. Індійські храми — це складний комплекс споруд, що утворюють прямокутний двір, займають досить великі площі. Тут є одне або декілька святилищ, павільйони й галереї для притулку і зборів прибулих на молитву, басейн для священних омивань, вівтарі-жертовники.
4. В Індії від XIII ст. майже не будували нових храмів, а старі оточували новими рядами огорож, поступово перетворюючи їх на укріплення.
5. В імперії Великих Моголів замість індійських храмів почали будувати мечеті, мінарети, медресе.
6. В архітектурі індійські майстри використовували традиційне різьблення по каменю, інкрустацію коштовним камінням.
7. Найвідомішими архітектурними будовами є:
   - мавзолей в **Біджапурі** (XVII ст.),
   - усипальниця **Тадж-Махал** (XVII ст.).
8. За панування Великих Моголів провадилося інтенсивне будівництво міст, де закладалися величезні сади зі штучними водоспадами та оригінальним за інженерними рішеннями зрошенням.

Висновки

1. Індія створила самобутню високорозвинену культуру.
2. Для індійської культури були характерними:
   - тісний зв'язок культури з релігією народу;
   - різноманітність умов існування;
   - багатонаціональність;
   - складність її політичної історії;
   - сталість, стабільність, цілісність, незмінність;
   - стійкі традиції.
3. Досягнення індійської культури зробили значний внесок у розвиток культури народів світу.

АНГЛІЙСЬКА РЕВОЛЮЦІЯ (1640–1660)

Причини революції

1. Суперечності між феодальними порядками в Англії та розвитком ринкових відносин у промисловості й сільському господарстві. Феодальні порядки стримували економічний розвиток країни.
2. Система абсолютизму в Англії на початку XVII ст., яку підтримувала англіканська церква. Абсолютизм стояв на захисті феодальних порядків та був головною перешкодою в розвиткові індустріального суспільства.

Завдання

1. Змінити політичний лад у країні, ліквідувати абсолютизм.
2. Знищити феодальні порядки.
3. Створити умови для розвитку ринкових відносин.

Рушійні сили

1. Буржуазія (підприємці).
2. Нові дворяни.
3. Селяни.
4. Міська біднота.
5. Ремісники.
6. Робітники мануфактур.

Керівники революції

1. Нове дворянство.
2. Буржуазія (підприємці).

Особливості революції

1. Це була остання революція в Європі, яка піднесла прапор релігійної боротьби.

2. Вона не висунула єдиної аграрної програми, що відповідала б інтересам усіх її учасників.
3. Дворянство Англії не було єдиним і в перебігу революції опинилося в обох ворожих таборах. Нове дворянство виступало проти старого дворянства та абсолютизму, які захищали феодальні порядки.

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК АНГЛІЇ НАПЕРЕДОДНІ РЕВОЛЮЦІЇ

ФАКТИ, ЩО СВІДЧАТЬ ПРО РОЗВИТОК РИНКОВИХ ВІДНОСИН:

у промисловості

1. У промисловості Англії виникали мануфактури, кількість яких постійно зростала. На початку XVII ст. вже існувало близько 50 централізованих мануфактур.
2. Значного поширення набув розвиток мануфактур на селі (розсіяних).
3. Головні райони поширення мануфактур — східні та південно-східні райони Англії.
4. Багато мануфактур виникло в сукняній промисловості, бо головною галуззю промисловості Англії було виробництво сукна. У XVI ст. різко скоротився вивіз вовни за кордон, а збільшився вивіз вовняних тканин.
5. Розвивалися й інші мануфактури, крім сукняних. Існували мануфактури з виробництва:
   - паперу,
   - мила,
   - шовку,
   - пороху,
   - вогнепальної зброї.
6. Мануфактурними підприємствами були також вугільні шахти й залізоплавильні заводи, бо там уже відбувся поділ праці.
7. За 100 років із 1540 р. по 1640 р. видобуток вугілля зріс у 8 разів, виплавлення заліза — втричі. У той час Англія видобувала близько 80 % європейського вугілля (3 млн т).
8. Зростали міста.
9. Розвивалася внутрішня і зовнішня торгівля. На початку XVII ст. вже діяли великі компанії з торгівлі із "заморськими країнами". Заморська торгівля за 40 років початку XVII ст. зросла вдвічі.

у сільському господарстві

1. Тривав процес обгороджування, що привів до зростання вільної робочої сили.
2. З'явився значний прошарок "нових дворян", які вели господарство по-новому:
   - їхні землі добре оброблялися та угноювалися;
   - господарства були зв'язані з ринком;
   - в багатьох господарствах засновувалися мануфактури з обробки шкур, із виготовлення сукна, мотузок тощо;
   - використовувалася праця найманих робітників.
3. Відбувалося майнове розшарування селян:
   - на заможних (фермерів), які використовували працю наймитів;
   - на середніх селян, які самі працювали в своїх господарствах;
   - на бідняків, які часто зовсім не мали землі та були змушені ставати наймитами.
4. Англійське село дедалі більше залежало від ринку:
   - продукція сільського господарства вивозилася до міст, які зростали, а тому зростали й потреби в цій продукції для населення міст;
   - розвивалась зовнішня торгівля.

ФАКТИ, ЯКІ СВІДЧАТЬ, ЩО В АНГЛІЇ ЩЕ ЗБЕРІГАЛИСЯ ЗАЛИШКИ ФЕОДАЛЬНИХ ВІДНОСИН

1. Державна влада — абсолютна монархія, яка спиралася на придворну аристократію, старих дворян і англіканське духовенство.
2. Вся земля вважалася власністю короля, а дворяни за користування землею повинні були:
   - платити королю за "рицарське держання";
   - виплачувати королю певні суми, коли передавали цю землю у спадок;
   - не мали права продавати землю без згоди короля;
   - час від часу повинні були надавати "грошову допомогу" королю.
3. Дворяни віддавали землю в оренду селянам, за що ті сплачували їм оброк (натуральний, а згодом грошовий).
4. Північно-західний регіон Англії — відсталий район, де панували переважно феодальні відносини.

5. Селяни вважалися особисто вільними, але виконували на користь феодалів різноманітні повинності.
6. Середньовічні цехи в містах та їхні обмеження. Цехові правила заважали розвиткові виробництва, не давали можливості буржуазії (підприємцям) засновувати мануфактури і збувати свою продукцію в містах, бо цехові майстри мали привілейоване право виробляти і збувати свою продукцію в містах.
7. Розвитку промисловості й торгівлі заважали королівські монополії.

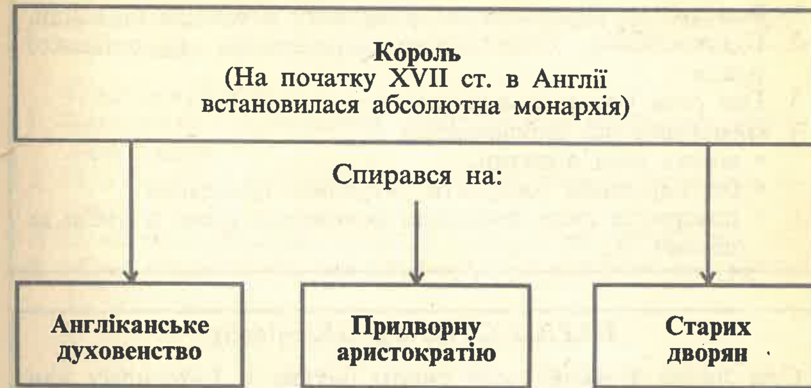
Монополії — виняткове право на виробництво і продаж певних видів товарів.

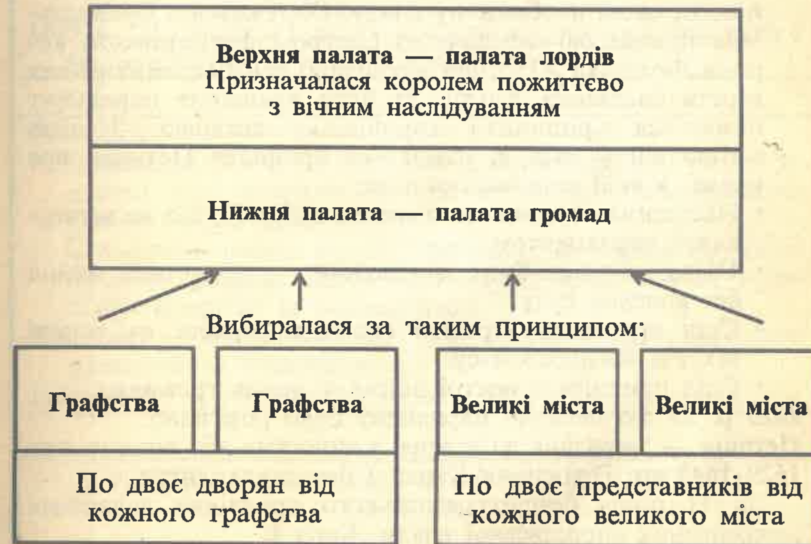
8. Існували королівські монополії на предмети і продукти першої необхідності (в тому числі на торгівлю вином, сіллю та іншими товарами). Це вело до:
   - зростання цін на товари;
   - невдоволення народних мас;
   - зростання невдоволення підприємців, бо англійські королі часто продавали свої монополії наближеним аристократам, придворним та іншим, а не підприємцям, які від такої торгівлі в країні зазнавали збитків.

СОЦІАЛЬНІ ВЕРСТВИ АНГЛІЇ НАПЕРЕДОДНІ РЕВОЛЮЦІЇ

1. Придворна аристократія на чолі з королем.
2. Англіканське духовенство.
3. Старі дворяни.
4. Нові дворяни.
5. Буржуазія (підприємці):
   - банкіри,
   - торгово-промислова буржуазія.
6. Дрібні торговці.
7. Селяни.
8. Робітники в сільському господарстві й промисловості.
9. Ремісники.

ПОЛІТИЧНИЙ РОЗВИТОК АНГЛІЇ НАПЕРЕДОДНІ РЕВОЛЮЦІЇ

Раніше парламент скликався з тією метою, щоби надати королю формальний дозвіл на збір податків. Але на початку XVII ст. палата громад почала виступати проти політики королів Англії.

КОРОЛІ АНГЛІЇ НА ПОЧАТКУ XVII ст.

Яків I Стюарт (1603–1625) — англійський і шотландський король. Був великим феодалом і затятим противником змін, що назрівали у країні.

1. Вважав, що парламент не може мати законодавчої влади.
2. Підкреслював божественне походження королівської влади.
3. Три рази розганяв парламент.
4. Намагався без парламенту:
   - ввести нові податки;
   - без перешкод торгувати титулами, посадами;
   - повернути старі феодальні повинності (різні платежі за землю).

КАРЛ I СТЮАРТ (1625–1649)

Син Якова I, який після смерті батька у 25-річному віці зійшов на престол. Був легковажним, самовпевненим, впертим політиком. Полюбляв інтриги, намагався встановити свою необмежену владу. Одружився з французькою принцесою-католичкою (сестрою французького короля Людовіка XIII), що викликало невдоволення різних верств населення Англії. За його правління парламент намагався припинити королівську сваволю. З цією метою він у **1628** р. намагався прийняти **Петицію про права,** в якій зазначалося таке:

- Населення не повинно платити податків, що не затверджені парламентом.
- Ніхто не може бути засуджений і позбавлений майна без рішення суду.
- Слід припинити арешти громадян країни на основі законів воєнного часу.
- Слід припинити постої військ у домах громадян.

1629 р. За цю петицію парламент було розігнано.

Петиція — звернення до властей з вимогами або проханнями.

1629–1640 рр. Правління Карла I без парламенту.

За 11 років безпарламентського правління виявилися зловживання королівської влади. Карл I:

1. Значно підвищив податки.
2. Запровадив королівські монополії, які збагачували лише привілейовану частину дворян.
3. Вимагав від багатих людей "подарунків".
4. Вимагав гроші у купців.
5. Накладав великі штрафи на тих, хто вчасно не вносив платежів за землю.
6. Запровадив у країні політичний терор.
7. Чинив релігійне переслідування пуритан і жорстоко їх карав. Більшість із пуритан були представниками буржуазії, що зароджувалася.

Політика Карла I:

1. Викликала невдоволення різних верств населення всередині країни.
2. Призвела до еміграції значної частини підприємців за океан.
3. Зініціювала численні міські й сільські заворушення.
4. Мала вислідом те, що проти Англії відкрито виступила Шотландія.

Причини війни Шотландії та Англії:

- намагання Карла I посилити контроль над Шотландією, яка ще зберігала певну автономію;
- Шотландія була невдоволена і спробою запровадити англіканську церкву.

1639 р. Шотландська армія вторглась у північні графства і завдала поразки королівській армії.

Висновки

1. Правління Стюартів гальмувало господарський розвиток країни та розоряло її, що викликало невдоволення різних верств населення.
2. Стюарти в період кризи і розкладу абсолютизму перейшли до режиму відкритої диктатури, вступивши в гострий конфлікт із парламентом.

Диктатор — особа, яка має необмежену владу і здійснює одноособове управління.

Диктатура — необмежена влада.

ДОВГИЙ ПАРЛАМЕНТ ТА ЙОГО ДІЯЛЬНІСТЬ (1640–1653)

Для ведення війни проти Шотландії король потребував значних коштів, що їх міг забезпечити лише парламент.

1640 р. Король був змушений скликати парламент, який дістав назву Довгого, бо засідав майже 13 років.

Із 511 депутатів, вибраних восени 1640 р., прихильників короля було тільки 211 (43 %), а 290 депутатів виступили проти королівського уряду.

Англійські пуритани і шотландські кальвіністи підтримували парламент.

Довгий парламент поставив вимоги королю:

1. Щоб англіканська церква підлягала не королю, а парламенту.
2. Щоб королівські міністри йшли у відставку, якщо парламент не погоджується з їхніми діями.
3. Щоби парламент міг бути розпущений тільки за своїм бажанням.
4. Стратити ініціаторів і натхненників абсолютизму — радників короля графа **Страффорда** і архієпископа **Лода**.

Ці події в парламенті й підтримка дій парламентаріїв заворушеннями народних мас і спричинили **початок Англійської революції.**

ПОЧАТОК ГРОМАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ В АНГЛІЇ

1641 р. Карл I вирішив розправитися з опозицією в парламенті. У супроводі озброєного загону він прийшов у парламент, але члени опозиції встигли сховатися. Населення Лондона та околиці столиці виступило на підтримку парламенту. Столиця вже не корилася Карлу I.

Січень 1642 р. Карл I виїхав на північ країни, щоби зібрати сили для боротьби проти парламенту.

Осінь 1642 р. Король, зібравши значні сили, розпочав війну проти парламенту.

Так почалася громадянська війна в Англії (1642–1648 рр.)

Громадянська війна в Англії велася між двома силами.

1. **Прихильники парламенту.**
   Парламент підтримували південно-східні райони країни, де розвивалися ринкові відносини.
2. **Прихильники короля.**
   Короля підтримували північно-західні провінції Англії, де панували феодальні відносини.

Було створено **дві армії**:

1. **Армія парламенту.**
   Їх називали **"круглоголові"**, бо вони стригли голову кружком і не носили пишних локонів. До складу армії входили:
   • частина буржуазії;
   • нові дворяни;
   • міська дрібна буржуазія;
   • міські жителі;
   • заможні селяни.
2. **Армія короля.**
   Їх називали **"кавалери"** (себто вершники). Їх підтримували:
   • феодальна аристократія;
   • англіканське духовенство;
   • старі дворяни.

Поперваx перевага була на боці короля.

СТВОРЕННЯ АРМІЇ "НОВОГО ЗРАЗКА"

Парламент почав сприяти створенню боєздатної армії, яку очолив Олівер Кромвель.

Олівер Кромвель
(1599–1658)

Енергійний, рішучий член парламенту, походив із нових дворян. Створив армію "нового зразка", дисципліновану, добре навчену, із сильною кавалерією. Навіть противник визнавав бойовий вишкіл цих "залізнобоких вояків".

О. Кромвель страчував солдатів, якщо:
• хтось із них засинав на посту;
• кидав зброю;
• губив зброю;
• за непокору.

Стійкість, дисциплінованість солдат проявилася в битві біля Несбі (1645 р.).

Після ще декількох поразок Карл I утік на північ, де потрапив до табору шотландської армії.

1647 р. Шотландці за викуп у 400 тис. фунтів стерлінгів передали короля парламентові.

Січень 1649 р. Палатою громад створено верховний трибунал для суду над королем.

1649 р. Короля було страчено, йому відрубали голову. Палата громад скасувала палату лордів.

Англію було проголошено **республікою.**

РЕФОРМИ ДОВГОГО ПАРЛАМЕНТУ

1. Було конфісковано землі короля, феодальної знаті й володіння церкви.
2. Всі землі дворян та буржуазії було проголошено їхньою власністю.
3. Більшу частину конфіскованих земель придбали підприємці й нові дворяни:
   • 38,3 % земель скупили лондонські банкіри, купці;
   • 20 % — офіцери;
   • 17,5 % — нові дворяни;
   • 4,6 % — чиновники;
   • 4,2 % — заможні селяни.
4. Не було ліквідовано феодальної залежності селян.
5. За користування наділами селяни мусили й далі відбувати феодальні повинності, а церкві платити десятину.
6. Селяни не отримали права голосу для виборів членів парламенту.
7. Церква підпорядковувалася парламентові.

БОРОТЬБА НАРОДНИХ МАС

Активізувалися демократичні сили країни. Пожвавили свою діяльність левелери, які виражали інтереси широких верств народу і вважали, що люди повинні бути рівними (на чолі з **Джоном Лільберном**).

Левелери (тобто зрівнювачі) виступали:

1. За загальне виборче право для чоловіків.
2. Щоправда, не вимагали виборчого права для жінок та осіб, які працювали за найняттям — робітників і слуг.
3. Захищали дрібну приватну власність.
4. Вимагали ліквідації палати лордів.

Зрівнювачі виражали інтереси **дрібних власників**.

Громадянська війна в Англії призвела до занепаду промисловості, сільського господарства, спустошення, розорення країни. Почався голод, епідемії.

Народ почав підніматися на боротьбу. За справжню рівність виступали дигери (крайні зрівнювачі; один із керівників **Вінстенлі**), які проповідували суспільство загальної рівності, але без насильства. Переконання і приклад повинні служити для досягнення цієї мети.

Крайні зрівнювачі виражали інтереси **селянської бідноти**.

Кромвель жорстоко придушував виступи народних мас.

ПОВСТАННЯ В ІРЛАНДІЇ

1641 р. Початок повстання в Ірландії проти англійського панування.

1649–1650 рр. Зі значними силами армії Кромвель здійснив похід в Ірландію для придушення повстання.

В Ірландії почався терор:

• Кромвель наказував вішати повсталих селян;
• спалювали цілі села;
• землю в ірландців забирали і роздавали англійським офіцерам і солдатам;
• третину населення було знищено.

Війна в Ірландії — це **колонізаторська, грабіжницька** війна.

ВІЙНА АНГЛІЇ ТА ГОЛЛАНДІЇ

1650 р. В Англії було видано закон, який забороняв чужоземцям торгувати в англійських колоніях без дозволу англійського уряду.

Цей закон був спрямований насамперед проти Голландії.

1651 р. Навігаційний акт (закон про мореплавство), виданий Англією, за яким:

• дозволялося ввозити товари з Азії, Африки та Америки в Англію тільки на англійських кораблях;
• товари з Європи до Англії можна було ввозити також на англійських кораблях або на кораблях тих країн, де було вироблено ці товари;
• закон наполягав на тому, щоби голландські кораблі салютували англійському прапорові.

Цей закон підривав посередницьку торгівлю Голландії і вона відмовилася його визнати. Це призвело до війни між Голландією і Англією.

1652–1654 рр. Війна між Голландією та Англією, в якій Голландія зазнала поразки.

ПРОТЕКТОРАТ
(1653–1658)

1653 р. О. Кромвель розігнав Довгий парламент і республіка фактично припинила існування.

Дворянська верхівка армії встановила військову диктатуру. Кромвеля було проголошено керівником уряду зі званням довічного лорда-**протектора**.

Протектор — покровитель, захисник.
1. Кромвель почав видавати закони і правити країною без парламенту.
2. Йому корилася армія.
3. Всю Англію було переділено на округи на чолі з генералами.
4. Кромвель став військовим диктатором.
5. Він перейняв усі атрибути королівської влади:
   - на учтах сидів у королівському кріслі;
   - влаштовував урочисті виїзди;
   - дістав право призначити свого наступника;
   - перед смертю наступником назвав свого сина.

Висновок

Протекторат О. Кромвеля був жорстокою військовою диктатурою, яка чинила насильство в політичному та ідеологічному житті, але при цьому держава стояла на сторожі економічних свобод громадян:
- робітники мали право вільно переміщатися по всій країні;
- підмайстри могли створювати союзи для захисту своїх інтересів від сваволі майстрів;
- захищалося право власності;
- втручання влади в економіку було значно ослаблене.

РЕСТАВРАЦІЯ КОРОЛІВСЬКОЇ ВЛАДИ

1658 р. Кромвель помер. Після його смерті в країні почалися заворушення.

1660 р. Було відновлено королівську владу Стюартів.

Королем Англії став Карл II — син Карла I, який жив у Голландії.

Карл II:
1. Повернув частину земель колишнім власникам.
2. Стратив кількох членів суду, які винесли смертний вирок його батькові.
3. У парламенті було відновлено палату лордів.
4. Англіканська церква стала державною.

Проти короля в парламенті наростала опозиція:
1. Невдоволені діями короля дістали назву **"віги"** (пресвітеріани).
2. Прихильників короля стали називати **"торі"** (так раніше називали ірландських католиків, які промишляли розбоєм). Після смерті Карла II королем Англії став католик **Яків II**, який:
1. Державні посади роздавав католикам.
2. Розпустив парламент.
3. Спробував правити одноосібно.

Все це викликало невдоволення різних верств населення.

1688 р. Парламент скинув Стюартів.

На престол було запрошено Вільгельма Оранського (правив із 1688 р. по 1702 р.). Яків II утік до Франції.

За Вільгельма Оранського зросла роль парламенту.

В країні було встановлено **парламентську монархію.**

Висновки
1. Події 1688 р. називають державним переворотом, внаслідок якого до влади доступилися великі землевласники в союзі з буржуазією.
2. Ці події — початок установлення в Англії парламентської монархії.
3. Цей переворот називають славною революцією, бо він відбувся без кровопролиття.

1689 р. Король уклав угоду з парламентом, згідно з якою обмежувалися права короля. Цей документ увійшов в історію як **"Білль про права"**, за яким:
1. Король не мав права звільняти підданих від виконання законів.
2. Закон визнавався вищим від королівської влади.
3. Всі податки мав установлювати лише парламент.
4. Питання утримання армії король повинен був узгоджувати з парламентом.
5. Громадяни мали право зі скаргами та проханнями звертатися до влади.
6. Ніхто не мав права втручатись у перебіг виборів до парламенту.
7. Нікого не дозволялося переслідувати за антиурядові промови в парламенті.

Висновки
1. В Англії зміцніла влада парламенту, яка спиралася на закон.
2. Англійський парламент покріпив свою владу і став перешкодою для встановлення абсолютної монархії.
3. В Англії було встановлено обмежену конституційну монархію.

Періоди революції

Періоди революції	Хто стояв при владі	Найважливіші події
1. Початок революції (1640–1642 рр.)	Формально влада належала королю. Фактично влада дедалі більше зосереджувалася в руках парламенту.	1640 р. Скликання Довгого парламенту. 1641 р. Спроба короля розігнати парламент. 1642 р. Втеча короля на північ Англії.
Другий період (1642–1649 рр.)	Довгий парламент.	1642 р. Початок громадянської війни. 1645 р. Створення армії "нового зразка". 1645 р. Перемога біля Несбі. 1647 р. Арешт Карла I. 1649 р. Страта Карла I. 1649 р. Проголошення Англії республікою.
Третій період (1649–1660 рр.)	1649–1652 рр. Формально влада належала парламентові, а фактично — раді армії на чолі з Кромвелем. 1653–1658 рр. Кромвель — лорд-протектор Англії. 1658–1660 рр. Владу перебрала офіцерська верхівка армії.	1649 р. Придушення повстання в Ірландії. 1651 р. Навігаційний акт. 1652–1654 рр. Війна Англії проти Голландії. 1653 р. Встановлення протекторату. 1654 р. Захоплення в Іспанії колонії Ямайки. 1658 р. Смерть Кромвеля. Влада в руках офіцерської верхівки. 1660 р. Реставрація влади Стюартів.

НАСЛІДКИ РЕВОЛЮЦІЇ

1. У перебігу Англійської революції було усунено необмежену королівську владу і панування феодальних поміщиків.
2. Англія перетворилася в парламентську монархію.
3. У країні почався бурхливий розвиток ринкових відносин.
4. Швидкими темпами почали розвиватися промисловість, сільське господарство, торгівля.
5. Створювалися необхідні умови для переходу від мануфактурного виробництва до машинного.
6. Під захистом закону про мореплавство швидкими темпами розвивалася англійська торгівля із заморськими країнами.
7. Англія перемогла і ослабила Голландію, свого основного суперника на морях.

АНГЛІЙСЬКА РЕВОЛЮЦІЯ ВИЯВИЛАСЯ НЕЗАВЕРШЕНОЮ

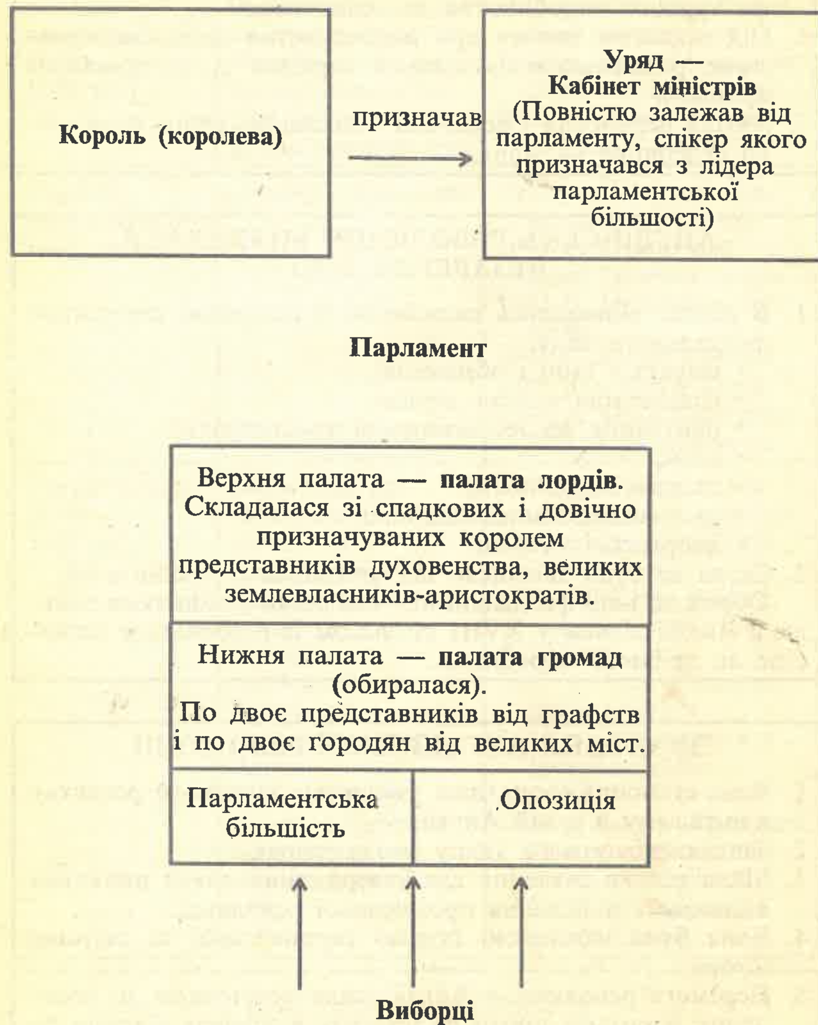
1. В Англії залишились економічні й політичні пережитки феодального ладу:
   - монархія (хоч і обмежена);
   - спадкоємна палата лордів;
   - панування землевласницької аристократії;
   - цехи;
   - станові відмінності;
   - дворянське землеволодіння;
   - дворянські титули.
2. Селян не було звільнено від феодальних повинностей.
   Оброк та інші феодальні платежі селян поміщикам зникли в Англії тільки у XVIII ст. разом із розоренням селянства як дрібного виробника.

ЗНАЧЕННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

1. Вона створила сприятливі умови для швидкого розвитку капіталізму в самій Англії.
2. Завдала відчутного удару феодалізмові.
3. Мала велике значення для утвердження нових ринкових відносин і здійснення промислової революції.
4. Вона була важливою подією європейської та світової історії.
5. Перемога революції в Англії стала поштовхом до посилення боротьби проти феодалізму в країнах Європи та Америки.
6. В Англії було висунуто гасла загального виборчого права (хоч і обмеженого), буржуазної республіки, що мало велике міжнародне значення.

ПРОМИСЛОВА РЕВОЛЮЦІЯ В АНГЛІЇ

ДЕРЖАВНИЙ ЛАД В АНГЛІЇ У XVIII ст.
(Парламентська монархія)

Виборча система була недосконалою. Із 7 млн душ населення в середині XVIII ст. в Англії виборцями були лише 150 тис. осіб.

Промислова революція — це заміна ручної праці машинною і перехід від мануфактури до фабрики.

Початок промислової революції — 60-ті рр. XVIII ст. (від винайдення перших машин).

Кінець промислової революції — 30–40-ві рр. XIX ст. (до машинізації основних галузей промисловості, виробництва машин за допомогою самих машин).

ЕТАПИ ПРОМИСЛОВОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

Перший етап. Винайдення і широке використання робочих машин (прядка Дженні, механічний ткацький верстат та ін.).

Другий етап. Використання сили пари в промисловості, а потім на транспорті.

Третій етап. Поява нової галузі в промисловості — машинобудування (виробництво машин за допомогою машин).

СТАДІЇ РОЗВИТКУ ВИРОБНИЦТВА

1. Реміснича.
2. Мануфактурна.
3. Машинна (фабрично-заводська).

ПЕРЕДУМОВИ ПРОМИСЛОВОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

1. Англійська революція створила передумови для швидкого розвитку ринкових відносин:
   - оформилася англійська парламентська система, було приборкано необмежену королівську владу;
   - покладено край пануванню феодальної аристократії;
   - знищено феодальні порядки.
2. Унаслідок обгороджування і розорення селянства з'явилася велика кількість вільних робочих рук.
3. Работоргівля й пограбування колоній сприяли нагромадженню капіталів, необхідних для будівництва фабрик і заводів.
4. Розорення селян і зростання міст сприяли розширенню внутрішнього ринку — попиту на товари всередині країни.

5. Завоювання колоній і розвиток світової торгівлі вимагали виготовлення дедалі більшої кількості товарів.
6. Розвиток мануфактур і високий рівень поділу праці підготував перехід до машинного виробництва.

ОСНОВНІ УМОВИ ПЕРЕХОДУ ДО МАШИННОГО ВИРОБНИЦТВА

1. Поява численної армії робітників внаслідок обгороджування, змушених продавати свою робочу силу.
2. Нагромадження величезних багатств (капіталу), необхідного для створення великих підприємств.
3. Ріст внутрішнього і зовнішнього ринків для збуту товарів.

ЩО СПРИЯЛО РОЗВИТКОВІ ВНУТРІШНЬОГО РИНКУ

1. **Обгороджування.**

Селяни, позбавлені землі внаслідок обгороджування, ставали робітниками, не мали власного господарства та були змушені купляти всі товари першої необхідності (і продукти харчування, і промислові товари).

2. **Ріст фермерського господарства.**

У цих господарствах зростав попит на рільницькі знаряддя праці, мінеральні добрива і т.ін.

3. **Зростання міст і кількості міського населення.**

Населення міст купляло все необхідне для життя, що стимулювало розвиток ринкових відносин.

ВІДМІННІСТЬ МАШИН, ЯКІ З'ЯВИЛИСЯ В АНГЛІЇ У XVIII СТ., ВІД ТИХ, ЩО ІСНУВАЛИ РАНІШЕ

1. Машини використовувались і раніше (водяне колесо, смоки на шахтах, самопрядка, ткацький верстат тощо). Ці машини лише допомагали роботі рук людини або частково їх заступали.
2. Нові машини повністю заступали руки людини в обробці сировини та виготовленні з неї готових виробів.

ОСНОВНІ ВИНАХОДИ В ГАЛУЗІ МАШИННОГО ВИРОБНИЦТВА В АНГЛІЇ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XVIII — НА ПОЧАТКУ XIX ст.

Дата	Назва винаходу	Винахідник	Значення
1733 р.	Летючий човник	Джон Кей	Цей винахід дав змогу виготовляти ширшу тканину. Продуктивність праці ткача тепер зросла вдвічі.
1765 р.	Прядка "Дженні"	Джеймс Харгрівс	Ця самопрядка забезпечувала одночасне витягування й скручування нитки. Продуктивність праці зросла у 18–20 разів.
1784 р.	Механічний ткацький верстат	Едмунд Картрайт	Продуктивність праці ткача підвищилась у 40 разів.
1771 р.	Збудовано першу в історії фабрику	Річард Аркрайт	Основні операції здійснювала система машин. Тут працювало до 300 осіб, які керували машинами.
1774 р.	Парова машина	Джеймс Уатт	Цю машину можна було використовувати в будь-якому місці, а не тільки на березі річки. Внаслідок цього винаходу відбувся остаточний перехід від мануфактури до фабрики.

Фабрично-заводське виробництво викликало технічний переворот у гірничодобувній та металургійній промисловості, бо для серійного випуску машин насамперед був потрібен метал.

Дата	Назва винаходу	Винахідник	Значення
1768 р.	Циліндричні нагнітачі повітря	А. Дербі	Це прискорило доменний процес і уможливило широке використання кам'яного вугілля у виплавленні чавуну, заліза, сталі.
1783 р.	Вальцювання прокату.	Г. Корт	Це в 15 разів підвищило продуктивність праці.
1785 р.	Виробництво чистого заліза пудлінгуванням — перемішуванням коксу в розплавленому чавуні для випалювання з нього вуглецю	Г. Корт	Широко почали використовувати кам'яне вугілля для промислових потреб.

ПЕРЕВОРОТ НА ТРАНСПОРТІ

Якісні технічні зміни в промисловості привели до повного перевороту в транспорті.

1. Кінна тяга і кепські дороги не могли задовольнити зростаючих потреб великої промисловості в масовому перевезенні товарів як усередині країни, так і до інших країн.
2. Поступово силу пари було використано для перевезення і на суходолі, і на воді.

Дата	Назва винаходу	Винахідник	Значення
1807 р.	Збудовано пароплав	Роберт Фултон	Він пристосував казан, парову машину та гребні колеса до річкового судна. Пароплав був 40 м завдовжки, 4,5 м завширшки, Тоннажність 160 т.

Дата	Назва винаходу	Винахідник	Значення
1814 р.	Перший паровоз	Джордж Стефенсон	Тягнув за собою 8 вагонів і долав 10 км за годину.
До 1825 р.	Було збудовано 16 паровозів	Джордж Стефенсон	Могли тягнути важкий потяг і розвивати велику швидкість.
1825 р.	Побудовано першу в світі залізницю	Джордж Стефенсон	Дорога протяжністю 56 км з'єднувала Дарлінтон із портом Стоктон.

За період із 1771 р. по 1780 р. в Англії було здійснено понад 300 винаходів, а за період з 1781 р. по 1790 р. — понад 500.

СПІЛЬНІ РИСИ МАНУФАКТУРИ І ФАБРИКИ

1. І мануфактура, і фабрики — це великі капіталістичні підприємства.
2. Вони базувалися на праці найманих робітників.

Відмінність фабрик від мануфактур

1. На фабриці для виробництва товарів замість ручного інструменту використовується система машин.
2. На фабриках значно зросла продуктивність праці.

Продуктивність праці — ефективність затрат праці, що виражається в кількості продукції, виробленої працівником за одиницю часу.

НАСЛІДКИ ПРОМИСЛОВОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

1. Промислова революція — величезний стрибок у розвиткові фабричного виробництва, в появі машин, фабрик і заводів.
2. Занепало ремісниче виробництво, поступово розорялись і зникали дрібні ремісники, дрібні й середні селяни.
3. Англія поступово перетворювалась із сільськогосподарської країни у промислову.
4. Різко зросла продуктивність праці порівняно з мануфактурним виробництвом.

5. Відкрилися величезні можливості для виробництва товарів.
6. Бурхливо зростали міста, стаючи промисловими центрами.
7. Відбулися величезні соціальні зміни в англійському суспільстві:
   - зростала промислова буржуазія;
   - **підприємці та наймані робітники** ставали основними суспільними верствами населення.
8. Запровадження машин мало такі наслідки для найманих робітників:
   - зробило непотрібними низку спеціальностей;
   - призвело до збільшення робочого дня до 12–14 годин;
   - введення газового освітлення уможливило нічні зміни;
   - знизилася середня заробітна платня;
   - розширилося використання дешевої праці жінок і дітей.
9. Промислова революція загострила соціальні протиріччя в суспільстві.
10. Посилилася боротьба робітників проти машин (рух **луддитів**, за ім'ям легендарного робітника Лудда, який нібито перший розбив свій верстат).

АДАМ СМІТ
(1723–1790)

Адам Сміт — ідеолог промислової буржуазії, який науково обрунтував зміни, що відбувалися в суспільстві. Це один із визначних економістів епохи ринкових відносин.

У 1776 р. опублікував працю "Дослідження про природу і причини багатства народів", в якій твердив, що багатства народів — це маси товарів, створюваних як у промисловості, так і в сільському господарстві. Він уважав, що для збільшення кількості товарів потрібні:

- чітка організація праці;
- поділ праці;
- свобода конкуренції.

Він указував, що завдяки вільному суперництву досягається гармонія між особистим добробутом і добробутом суспільства в цілому. Адам Сміт виступав за те, щоби держава не втручалась у справи торгівлі й промисловості, обстоював ринкові відносини, які здатні забезпечити загальний добробут і процвітання. Вважав, що багатства будь-якої країни створюються у сфері матеріального виробництва.

Висновки

1. Адам Сміт уважається засновником англійської класичної школи політичної економії (науки про економічний розвиток суспільства, про відносини між людьми в процесі виробництва).
2. Він перетворив політичну економію на струнку систему знань, розробив трудову теорію вартості, згідно з якою основним джерелом усіх багатств суспільства є праця.
3. У працях Адама Сміта дано характеристику мануфактурного виробництва, а розвиток машинної промисловості відображено слабо. Тому Адам Сміт — видатний вчений-економіст мануфактурного періоду розвитку капіталізму.

СТАНОВЛЕННЯ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ

ЕКОНОМІЧНЕ СТАНОВИЩЕ РОСІЙСЬКОЇ ДЕРЖАВИ НАПРИКІНЦІ XVII ст.

Наприкінці XVII ст. Російська держава була відсталою аграрною феодально-кріпосницькою державою.

Зростали панщина, натуральні та грошові оброки феодалам, крім того, численні податки на користь держави. Нові ринкові відносини тільки зароджувалися та були слабкими:

- зростало дрібне товарне виробництво;
- розвивалися товарно-грошові відносини;
- виникали мануфактури, але їх була невелика кількість (близько 30);
- почалася спеціалізація окремих районів Росії з виробництва певних видів товарів;
- почав формуватися загальноросійський ринок.

Внутрішня торгівля була розвинена слабо.

Через відсутність морських портів і торгового флоту слабо розвивалась і зовнішня торгівля.

Якщо в найбільш розвинених країнах Західної Європи (Голландія, Англія) успішно розвивалися ринкові відносини, то в Російській державі посилювалися феодально-кріпосницькі порядки. У господарському, військовому і культурному аспектах Росія відставала від передових країн Європи.

МІЖНАРОДНЕ СТАНОВИЩЕ РОСІЙСЬКОЇ ДЕРЖАВИ НАПРИКІНЦІ XVII ст.

Усе XVII ст. Російська держава провела в тривалих і тяжких війнах.

У **1686 р.** було підписано "Вічний мир" із Польщею.

Наприкінці XVII ст. Російська держава ще не мала виходу до Балтійського моря. Тут домінувала одна з найсильніших на той час держав Європи — Швеція.

На берегах Чорного моря панувала Туреччина з васальним Кримським ханством.

У другій половині XVII ст. було здійснено два невдалі походи проти Кримського ханства (**1687 р.** і **1689 р.**).

1695 р. Російські війська оточили Азов, турецьку фортецю в пониззі Дону, але захопити не змогли. Причини:
- недостатнє озброєння;
- непідготовлена облогова техніка;
- відсутність флоту.

1696 р. Новий похід російських військ. Було взято фортецю Азов.

За умовами укладеного з Туреччиною перемир'я Азов перейшов під владу Російської держави. Але цей успіх не розв'язував проблеми виходу до Чорного моря, бо Керченська протока залишалася під владою Туреччини, а Кримське ханство панувало на Чорноморському узбережжі.

Кримські походи, війни проти Кримського ханства і Туреччини показали, що Російська держава не має сильної боєздатної армії, флоту, достатніх сил для розгрому сильних противників.

Наприкінці XVII — на початку XVIII ст. міжнародна ситуація сприяла загарбницьким намірам Росії.

В Європі назрівала війна за іспанську корону і величезні колонії Іспанії між Францією, з одного боку, та Австрією, Голландією, Англією — з іншого.

Цим скористалася Російська держава і розпочала Північну війну проти Швеції.

ВНУТРІШНЬОПОЛІТИЧНЕ СТАНОВИЩЕ РОСІЙСЬКОЇ ДЕРЖАВИ НАПРИКІНЦІ XVII ст.

Для внутрішньополітичного становища Російської держави наприкінці XVII ст. була характерною гостра боротьба придворних угруповань за владу.

Цар Олексій Михайлович мав дітей від двох шлюбів. Від першої жінки — з роду Милославських, зв'язаних зі старою боярською аристократією, Олексій Михайлович мав синів Федора та Івана і шість дочок, старшою з яких була Софія.

Друга жінка царя була з роду незнатних дворян Наришкіних. У неї були син Петро і дочка. По смерті Олексія Михайловича царем став 14-річний Федір (1676–1682 рр.). Головні позиції при дворі зайняли Милославські. Молодий цар невдовзі помер. Відтак розгорілася боротьба за престол між угрупованнями, що їх очолювали Милославські й Наришкіни.

Царем було проголошено Петра, якому було 9 років. Фактично почала правити його сестра Софія (1682–1689 рр.).

У 1689 р. Софія, спираючись на стрілецьке військо, намірилася здійснити державний переворот із метою захопити царський престол, але скінчилося це для неї ув'язненням у Новодівочому монастирі. Трон перейшов до Петра.

ПЕТРО І

У дитячі роки Петро І полюбляв військові забави, створював "потішні полки" зі своїх ровесників, причому не тільки з дворян, а й з простолюду. Другим улюбленим заняттям Петра став флот. За допомогою чужоземних майстрів закладалися основи майбутнього російського флоту.

1697–1698 рр. Петро І організував за кордон "велике посольство" (250 осіб), яке очолив сам під іменем Петра Михайлова.

Шлях посольства лежав через Ригу до Пруссії, потім до Голландії, Англії. Із Англії посольство знову повернулося до Голландії, потім з'їздило до Відня. За кордоном Петро І відвідував мануфактури, школи, монетні двори, працював на верф'ях Голландії та Англії. Опанував 14 ремесел.

У Голландії здобув звання корабельного теслі, в Англії — інженера. За кордоном Петро І вирішив, що зовнішньополітичні обставини сприятимуть боротьбі Росії за Балтику.

Літо 1698 р. Петро І змушений перервати поїздку, бо одержав секретне повідомлення про стрілецький бунт у Москві. Бунт було придушено і Петро І вчинив жорстоку розправу над його учасниками. Було страчено більше тисячі стрільців.

Про жорстокість Петра I свідчить той факт, що в катівні він власноруч відтинав голови стрільцям.

Петро I не сидів у палаці, як попередні царі, розсилаючи скрізь укази, скеровуючи діяльність підлеглих. Він керував усім самостійно: будував кораблі та військові заводи. У роботі всіх підбадьорював, підганяв, лаявся, бився, вішав, скакав з одного кінця держави в інший. Така діяльність Петра I тривала майже три десятки років. Він був рухливим, щохвилини готовим до шумних вибухів.

Нерідко ставав на чолі своїх полків, щоб водити їх у бій. Полтава і Гангут назавжди залишаться у воєнній історії Росії прикладом особистої участі Петра I в бойових діях на суходолі й на морі.

В ІСТОРИЧНІЙ НАУЦІ ТОЧАТЬСЯ СУПЕРЕЧКИ ЩОДО ПОЦІНУВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ПЕТРА I

1. Одні вважають, що Петро I — цар-реформатор, який зумів вивищити Російську державу до світового рівня.
2. Інші вважають, що він — цар-деспот, бо його реформи призвели до розорення селян і великих репресій проти величезної кількості населення імперії.
3. Російські історики XIX ст. підрахували, що внаслідок репресій Петра I та жорстокого визиску загинуло 20% населення Росії.

ПРИЧИНИ ВНУТРІШНІХ ПЕРЕТВОРЕНЬ

1. Росія сильно відстала в господарському, військовому та культурному аспектах від передових країн Європи.
2. Промисловість була слабкою.
3. Країна не мала боєздатної армії та сильного флоту.
4. Не було морських портів.
5. Не було виходу до Балтійського і Чорного морів, а отже, зручних шляхів для розвитку торгівлі й культурного спілкування з Західною Європою.
6. Державний апарат управління був неефективним.

ПЕРЕДУМОВИ ВНУТРІШНІХ ПЕРЕТВОРЕНЬ

1. **Економічні передумови:**
   - Освоєння нових земель (у степах Дону, на Уралі, в Сибіру) і подальший розвиток господарства.
   - Поява перших мануфактур.
   - Виникнення спеціалізації окремих районів.
   - Розвиток торгівлі й поява всеросійського ринку.
   - Поступова ліквідація феодальної замкненості окремих господарств.
   - Розширення господарських зв'язків між окремими областями країни, що заклало основи її економічного об'єднання.
   - Необхідність активно вести зовнішню торгівлю.
2. **Соціальні передумови:**
   - Зміцнення позиції дворян — головної опори самодержавства в боротьбі проти феодальної аристократії.
   - Посилення боротьби народних мас проти феодально-кріпосницьких порядків.
3. **Внутрішньополітичні передумови:**
   - Посилення самодержавної влади царя.
   - Централізація державного управління.
   - Неефективне управління через систему приказів.
   - Панування в системі управління сваволля, хабарництва, казнокрадства.
4. **Зовнішньополітичні передумови:**
   - Укладено союз із Річчю Посполитою, що дало можливість зміцнити безпеку західних кордонів.
   - Ослабла Туреччина.
   - Було створено антишведський союз північних держав (Північний союз) у складі Росії, Данії, Речі Посполитої.

ПІВНІЧНА ВІЙНА (1700–1721)

Союзники Росії у війні:
- Саксонія (її правитель Август II зайняв престол Речі Посполитої),
- Польща,
- Данія.

Було утворено антишведський союз північних держав (Північний союз) проти Швеції.

1700 р. Союзники оголосили війну Швеції.

Воєнні дії проти Швеції відкрив датський король Фредерік IV, який оточив шведську фортецю **Штральзунд** у Північній Німеччині. Данія була невдоволена пануванням сильного шведського флоту на Балтиці.

Саксонський правитель і польський король Август II двинув війська під **Ригу,** де стояв сильний шведський гарнізон. Польща була невдоволена тим, що шведи захопили частину її земель і накинули їй нерівноправні торговельні договори.

1700 р. Шведський король Карл XII висадив свої війська поблизу столиці Данії **Копенгагена.** Фредерік IV вирішив вийти з війни і порвати з союзниками.

1700 р. Розгром російських військ під **Нарвою.** Вся російська артилерія опинилася в руках Карла XII.

1700 р. Розгром військ Августа II під **Ригою.**

Затим Карл XII вторгся до Польщі, захопив Варшаву й посадив на трон Речі Посполитої свого ставленика Станіслава Лещинського. Згодом зайняв Саксонію і змусив Августа II укласти з ним мир.

1701 р. Російські війська спільно з українськими козацькими полками розгромили шведське військо біля селища **Ерестфер.**

1702 р. Російські війська здобули шведську фортецю **Нотебург,** перейменовану Петром I на **Шліссельбург.**

1703 р. Заснування **Петербурга.**

1703–1704 рр. Російські війська захопили **Ям, Копор'є, Дерпт** (колишній Юр'єв), **Івангород, Нарву.**

1706 р. Карл XII виступив зі своєю армією в напрямку до російського кордону.

1708 р. Розгром шведів поблизу с. **Лісного.** Російські війська захопили великий обоз із боєприпасами і продовольством.

1709 р. Полтавська битва.

На бік Карла XII перейшов гетьман України І. Мазепа. На підступах до російського табору було споруджено шість земляних укріплень — редутів, в яких засіли вояки з гарматами.

27 червня 1709 р. Вирішальна битва між військами Петра I і Карла XII. Російські війська, вміло застосувавши кінну артилерію, яка швидко пересувалася, перемогли шведів.

Після Полтавської битви головні бойові дії було перенесено за межі Росії. Данія та Річ Посполита знову виступили проти Швеції.

1710 р. Російські війська захопили **Ригу.**

1714 р. Розгром шведського флоту біля мису **Гангут.**

1720 р. Перемога російського флоту біля острова **Гренгам.**

1721 р. У фінському місті **Ніштадті** було укладено мирний договір, згідно з яким за Росією закріплювалося узбережжя Балтійського моря від Виборга до Риги:
- Естляндія (Естонія),
- Ліфляндія (частина Латвії),
- землі по течії Неви,
- частина Карелії,
- кілька островів на Балтійському морі.

НАСЛІДКИ ВІЙНИ

1. Росія домоглася виходу до Балтійського моря.
2. Росія перетворилась у сильну морську державу.
3. Вихід до Балтійського моря створив необхідні умови для подальшого економічного і культурного розвитку Росії.
4. Перемога Росії в Північній війні перетворила її на велику європейську державу, зміцнила її міжнародне і внутрішнє становище.
5. Росію було проголошено імперією.
6. Після закінчення Північної війни Росія експансіоністські устремління спрямувала у східному напрямку, організувавши перський похід 1722–1723 рр.

Скориставшись внутріполітичною кризою в Ірані, Росія здобула західний берег Каспійського моря з м. Баку. Але дальше просування в Закавказзя виявилося неможливим через вступ у війну Туреччини.

1735 р. З огляду на складну міжнародну ситуацію уряд Росії відкликав із прикаспійських міст російські гарнізони.

РЕФОРМИ ПЕРШОЇ ЧВЕРТІ XVIII ст.

РЕФОРМИ В ЕКОНОМІЦІ

3

1. **Розвиток мануфактурного виробництва:**
   - швидко розвивалася металургія;
   - виникли нові галузі виробництва: суднобудування та ін.
   - за першу чверть XVIII ст. було збудовано 200 мануфактур;
   - мануфактурам надавалися всілякі пільги;
   - склалися два великі промислові райони — Урал і Петербург;

- на мануфактурах використовувалася примусова праця (на відміну від західноєвропейських країн, де праця була вільнонайманою).

2. **Видано укази про приписних і посесійних селян:**
   - до мануфактур почали приписувати великі групи селян (приписні селяни), які свої податки платили не грошима, а відробляли на заводах;
   - у 1721 р. Петро І видав указ, за яким мануфактурам дозволялося купувати приписних селян, котрі стали називатися посесійними (такими, що перейшли у власність);
   - посесійних селян не можна було продавати окремо від мануфактури.

3. **Сприяння розвиткові торгівлі.**

Проводилася політика **меркантилізму.**

Сутність цієї політики полягала в тому, щоби товарів, які вивозилися за кордон, було більше, ніж товарів, які ввозяться до країни.

З цією метою було введено підвищений митний податок на чужоземні товари, що складали конкуренцію з вітчизняними.

Якщо товар, який завозили з іншої країни, в Росії не вироблявся, то мито зменшувалося.

Висновок

Така політика сприяла розвиткові власної промисловості.

РЕФОРМИ В УПРАВЛІННІ ДЕРЖАВОЮ

1. Боярську думу було замінено сенатом.
   Сенат — це вищий законодавчий, розпорядчий і виконавчий орган при царі.
2. Замість приказів створювалися колегії. 12

РЕФОРМА МІСЦЕВОГО УПРАВЛІННЯ

1. Державу було переділено на вісім губерній.
   Московську, Петербурзьку,
   Київську, Архангельську,
   Смоленську, Казанську,
   Азовську, Сибірську.
2. Генерал-губернатори призначалися царем і наділялися великими правами.
3. Губернії поділялися на провінції (їх було 50). У кожній провінції розміщувався полк солдат.
4. Провінції складалися з повітів.

Міська реформа

1. **Створено** головний магістрат для управління містами Росії.
2. **У** містах створювалися міські магістрати.

ПОДАТКОВА РЕФОРМА

1. **1719 р.** Здійснено перепис усього чоловічого населення.
2. **1724 р.** Замість подвірного вводився подушний податок, від якого звільнялися дворяни і духовенство.

Висновки

Цей податок сприяв зростанню доходів державної скарбниці. Посилився податковий гніт, що привело до масових втеч селян.

ЦЕРКОВНА РЕФОРМА

1. **Після** смерті патріарха Адріана (1700 р.) Петро І не дозволив обирати його наступника.
2. **1721 р.** Створено синод (духовну колегію) на чолі зі світською особою.
3. На користь держави забирали частину церковного майна.
4. Обмежувалися права духовенства.

ВІЙСЬКОВА РЕФОРМА

1. Створено регулярне військо.
2. Запроваджено рекрутські набори
   (200 селянських дворів виставляли одного рекрута).
3. Військова служба стала довічною.
4. Зобов'язано всіх дворян служити у війську.
5. Організовано гвардійські полки.
6. Введено однострої.
7. Уніфіковано озброєння.
8. Створено флот.
9. Затверджено нові військові статути.
10. Організовано військові училища.

У ЦАРИНІ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ

1. **1714 р.** Видано **"Указ про єдинонаслідування"**, в якому дворянські помістя урівнювалися в правах із боярською вотчиною.
   Весь феодальний клас почав називатися дворянами.
2. Згідно з цим указом усе землеволодіння мало передаватися старшому синові.
3. Інші сини повинні були нести обов'язкову службу.
4. **1722 р.** Видано **"Табель про ранги"**, за яким:
   - усі посади (і цивільні, і військові) переділялися на 14 рангів, або ступенів. Кожний дворянин повинен був пройти всі ступені — від нижчих до вищих;
   - чиновник, який дійшов до восьмого класу, одержував звання дворянина довічно;
   - звання дворянина міг одержати представник й іншого стану, незалежно від походження, якщо дослужиться до певних чинів.

РЕФОРМИ В ЦАРИНІ КУЛЬТУРИ

1. Виникають світські школи.
   - **1701 р.** У Москві відкрито школу **"математичних і навігацьких наук"**, яка мала три відділи:
     елементарна школа (навчалися діти дворян і чиновників);
     цифірна школа (навчалися діти дворян і чиновників);
     навігацька, або морська школа (навчалися діти лише дворян).
     У цих школах вивчали арифметику, геометрію, навігацію, геодезію, астрономію.
   - **1715 р.** Старші класи навігацької школи були переведені до Петербурга і стали основою для організації Морської академії.
   - У Москві при госпіталі засновано хірургічну школу. Вивчали анатомію, хірургію, фармакологію.
   - У 42 містах Росії існували цифірні школи.
   - У 46 містах були школи, що готували духівництво.
   - Для навчання і практичного освоєння наук дітей дворян посилали за кордон.
   - Всі діти дворян мусили навчатися. Петро I видав указ про заборону молодим дворянам одружуватися до закінчення школи.
2. **1725 р.** Засновано Академію наук.
3. **1700 р.** Запроваджено європейське літочислення.
4. **1702 р.** Почала виходити перша газета "Ведомости".
5. **1704 р.** Засновано перший російський театр.
6. **1714 р.** Почала працювати петербурзька Кунсткамера — перший природничо-науковий музей в Росії.
7. Засновувалися друкарні, видавалися книги світського характеру.
8. **1714 р.** Виникла перша державна бібліотека в Петербурзі.
9. Запроваджувалися європейські звичаї.
   - Спеціальним указом заборонялося шити довгополі жупани та сарафани.
   - Замість них вводився європейський одяг.
   - Тільки селянам і церковним служителям дозволялося запускати бороду, а всі інші мали обов'язково голитися.
   - Для дворян і міської верхівки Петро I запровадив асамблеї, тобто громадські збори, на яких мали бути й жінки.
   - Петро I дбав, щоби дворяни засвоювали гарні манери, вміли фехтувати, їздити верхи, танцювати, вільно розмовляти іноземними мовами та ін. Великим успіхом користувалася книга "Юності чесне зерцало".

Органи влади та управління в першій чверті XVIII ст.

Імператор
Йому належала вся повнота влади. В Росії встановився абсолютизм

Сенат
Складався з 9 сенаторів, наближених до царя. Вони повинні були розробляти нові закони, слідкувати за фінансами країни, контролювати діяльність адміністрації

Генерал-прокурор
Керував діяльністю сенату

Обер-прокурор
Керував справами синоду

Колегії

Синод (духовна колегія)

Колегії, які відали обороною та зовнішньою політикою
- Колегія закордонних справ
- Військова колегія
- Адміралтейська колегія

Колегії, які завідували фінансами
- Камер-колегія
- Штатс-колегія
- Ревізіон-колегія

Колегії, які відали промисловістю та торгівлею
- Мануфактур-колегія
- Берг-колегія
- Комерц-колегія

- Вотчинна колегія
- Головний Магістрат
- Юстиц-колегія

Міські магістрати
В усіх містах

Губернії
На чолі — губернатори, призначувані царем. Відали військами та управлінням губернії

Провінції
На чолі — воєводи. В кожній провінції розміщувався полк солдатів

Повіти
На чолі — воєводи

ПОВНОВАЖЕННЯ КОЛЕГІЙ

1. Синод (духовна колегія) — релігійне життя.
2. Колегія закордонних справ — зовнішні зносини.
3. Військова колегія — суходільні сили.
4. Адміралтейська (морська) — флот.
5. Камер-колегія — стягнення податків.
6. Штатс-колегія — контроль за фінансовою діяльністю державного апарату.
7. Ревізіон-колегія — контроль за фінансами держави.
8. Мануфактур-колегія — промисловість, окрім металургійної.
9. Берг-колегія — металургійна промисловість.
10. Комерц-колегія — справи торгівлі.
11. Вотчинна колегія — дворянське землекористування.
12. Головний магістрат — міста.
13. Юстиц-колегія — судові справи.

Колегія — адміністративний, розпорядчий орган центрального управління, встановлений Петром І, який складався з офіційно затверджених осіб.

Синод — центральний орган, який за Петра І почав керувати церквою.

Губернія — адміністративна область Росії, якою управляв губернатор.

Висновки

1. Перетворення першої чверті XVIII ст. дозволили Росії зробити значний крок уперед:
   - Росія домоглася виходу до Балтійського моря.
   - Було покінчено з економічною та політичною ізоляцією.
   - Було створено централізовану бюрократичну систему управління країною.
2. Реформи Петра І сприяли розвиткові промисловості, освіти, науки.
3. Зміцнів економічний і військовий потенціал Росії, зросли рівень культури і міжнародний авторитет.
4. Повністю покінчити з відсталістю країни реформи Петра І не могли через панування феодально-кріпосницьких відносин, що гальмували розвиток усього передового і прогресивного.
5. Реформи проводилися кріпосницькими методами, що призвело до посилення кріпосного гніту та експлуатації народних мас. Про це свідчать такі факти:
   - відбувся процес закріпачення всіх людей, які жили на землях поміщиків;

- зросли державні повинності селян;
- введено подушний податок, що збільшило доходи скарбниці втричі;
- селян приписували до заводів (приписні селяни);
- купцям було дозволено купляти до заводів цілі села з селянами (посесійні селяни);
- введено рекрутські набори в армію;
- відбувалася примусова мобілізація селян і робітних людей на будівництво Петербурга, інших міст і фортець.

6. Влада монарха стала абсолютною.

Основні ознаки абсолютизму

- Високий ступінь державної централізації.
- Цар сам видавав закони і призначав чиновників.
- Наявність розвинутого бюрократичного апарату.
- Регулярна армія.
- Зміцнення державного бюджету (надходжень і видатків держави).
- Підпорядкування церкви державі.

Особливості російського абсолютизму

- Він виник на більш ранній, ніж у Західній Європі, стадії соціально-економічного розвитку в умовах кріпосництва і панування дворян.
- Буржуазія (підприємці) в Росії були слабкою політичною силою.
- Тому в Росії XVIII ст. не було "рівноваги сил" дворян та буржуазії.

7. Результатом цих реформ стало покріплення і зміцнення Російської імперії.

ПАЛАЦОВІ ПЕРЕВОРОТИ

Після смерті Петра І почалася епоха палацових переворотів і правління фаворитів.

1725 р. Смерть Петра І.

1725–1727 рр. Царицею стала дружина Петра І Катерина І. Великий вплив на царицю мав князь О. Меншиков, який фактично і правив Росією.

1727–1730 рр. Після смерті Катерини І царем було проголошено 12-річного онука Петра І — Петра ІІ. Фактично правили князі Долгорукі й Голицини. Петро ІІ захворів на чорну віспу й помер.

1730–1740 рр. Царицею стала племінниця Петра І — Анна Іванівна. Малоосвічена, лінива, вона полюбляла розваги, полювання, а тому державними справами переймалася мало. Всіма державними справами опікувався курляндський дворянин Е. Бірон, який відзначався жорстокістю й казнокрадством.

Біронівщина — це режим насильства, казнокрадства і зради державних інтересів.

1740–1741 рр. Іван Антонович, якого Анна Іванівна призначила своїм спадкоємцем під іменем Івана VI (йому було лише 2 місяці), був сином її племінниці Анни Леопольдівни.

1741 рр. Дочка Петра І Єлизавета Петрівна, підтримана гвардією, вчинила палацовий переворот і була проголошена імператрицею.

1741–1761 рр. Єлизавета Петрівна:

- щедро нагородила тих, хто допоміг їй доступитися до влади;
- учасників перевороту підвищила в чинах;
- роздала їм більш як 12 тис. селян;
- усунула від управління всіх іноземців.

Епоха Єлизавети Петрівни — це період розквіту мистецтва і науки.

1761–1762 рр. Імператором став Петро III, онук Петра І. Бездарний та обмежений правитель. Був скинутий з престолу своєю дружиною Катериною Олексіївною, яка походила з роду небагатих німецьких князів.

1762–1796 рр. Трон Російської імперії належав Катерині ІІ.

Висновки

1. За період з 1725 р. по 1762 р. у країні змінилося сім правителів, двоє з яких були дітьми.
2. У період палацових переворотів спустошувалася казна, домінували сваволя, беззаконня, посилилося гноблення народних мас.
3. Всі перевороти здійснювалися за допомогою гвардії.
4. Внаслідок нестабільності центральна державна влада ослабла, скарбниця спорожніла, флот занепав.
5. Для царського двору були характерні розкіш, марнотратство.
6. Це — період зростання дворянських привілеїв і кріпосницького гніту.

УЧАСТЬ РОСІЇ В СЕМИЛІТНІЙ ВІЙНІ (1756–1763)

У війні брали участь дві коаліції держав:
- **Пруссія, Англія.**
- **Франція, Австрія, Швеція, Саксонія, Росія.**

ПРИЧИНИ ВІЙНИ

1. Боротьба між Англією та Францією за гегемонію в Європі.
2. Суперництво Пруссії та Австрії за першість у Німеччині.

Мета країн, що воювали

1. Пруссія прагнула розширити свої володіння в Німеччині за рахунок Австрії та Саксонії.
2. Пруссія намагалася захопити Польщу і частину Прибалтики, а це поклало би край російському впливові в цьому регіоні. Цього не хотіла допустити Росія.

Літо 1757 р. Російські війська рушили до Східної Пруссії. Сталася битва біля містечка Гросс-Єгерсдорф.

1758 р. Російські війська взяли **Кенігсберг** (тепер Калінінград). Невдовзі російські війська оволоділи всією Східною Пруссією.

14 серпня 1758 р. Битва поблизу **Цорндорфа.**

1 серпня 1759 р. Битва поблизу **Кунерсдорфа.**
У цих битвах армію прусського короля Фрідріха II було знищено.

28 вересня 1760 р. Російські війська ввійшли до Берліна.

1761 р. Російські війська здобули фортецю **Кольберг.**
Але ці перемоги не дали Росії реальних результатів.

Причини

1. Суперечки серед союзників.
2. Прихід до влади в Росії Петра III, який відразу припинив воєнні дії проти Фрідріха II, навіть запропонував йому допомогу.

1762 р. Росія уклала мир із Пруссією, вернувши їй всі завойовані території.

Наслідки війни

1. Сталося послаблення Пруссії.
2. Було підірвано її військову могутність.
3. Загарбницькі плани Пруссії провалилися.
4. Зріс міжнародний авторитет Росії, яка здобула кілька блискучих перемог в Європі.
5. У перебігу війни заявили про себе нові здібні полководці Росії (П. Салтиков, П. Румянцев), почав свій бойовий шлях О. Суворов.

РОСІЙСЬКА ІМПЕРІЯ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XVIII ст.

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ

У другій половині XVIII ст. Росія ще залишалася сільськогосподарською країною з феодально-кріпосницькими порядками.

Зростання населення Росії

Середина XVI ст. — 6,5 млн душ.
Кінець XVII ст. — 10,5 млн душ.
Початок XVIII ст. — 15 млн душ.
Кінець XVIII ст. — 36 млн душ.

Склад населення Росії в другій половині XVIII ст.

Селяни — 31,4 млн душ (близько 87% населення).
Міські жителі — 1,6 млн душ (4,5% населення).
Дворяни, духовенство, чиновники, армія — 3 млн душ (майже 8% населення).
Підприємці — менше 1% населення.

Із загальної кількості селян:

Поміщицьких — понад 50% населення (а в заселеному здавна центрі країни — до 80% населення).
Державних — 40%.
Дворових — 7%.
Посесійних або заводських — менше 1% .

ФАКТИ, ЯКІ СВІДЧАТЬ ПРО ЗБЕРЕЖЕННЯ ФЕОДАЛЬНО-КРІПОСНИЦЬКИХ ВІДНОСИН

1. У сільському господарстві особливих змін не сталося:
   - землю обробляли, як і перше;
   - нова техніка не використовувалася;
   - сівозміни не практикувалися;
   - нових сортів не виводили.
2. Феодально-кріпосницькі відносини охоплювали нові території, приєднані до Росії внаслідок загарбницьких воєн у XVIII ст.
3. Посилилася експлуатація кріпосних селян.
   Указ **1765 р.** дозволяв поміщикам засилати своїх селян на каторгу до Сибіру без суду і слідства.

4. Поміщики вдавалися до жорстоких покарань селян.
5. **У 1767 р.** був виданий указ, за яким селянам заборонялося подавати скарги на своїх поміщиків.
6. Поширилася торгівля селянами без землі.
7. У другій половині XVIII ст. використовувалися різні форми експлуатації селян:
   - на родючих землях у чорноземних губерніях — панщина;
   - в районах неродючих земель — оброк.
8. У 80-х рр. XVIII ст. в чорноземних губерніях, де більшість селян відробляла панщину, набула поширення "місячина", коли у кріпосного селянина забирали його земельний наділ і він був змушений працювати за мізерну плату на поміщика.

ФАКТИ, ЯКІ СВІДЧАТЬ ПРО ЗАРОДЖЕННЯ НОВИХ РИНКОВИХ ВІДНОСИН

50–60-ті рр. XVIII ст. — час формування ринкових відносин в економіці Росії. Але це відбувалося в умовах панування кріпосного господарства.

У СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ

1. Щоби збільшити свої прибутки деякі поміщики почали шукати способи раціоналізації своїх господарств:
   - почали використовувати техніку;
   - вводилися сівозміни;
   - вирощувалися нові культури (соняшник, тютюн та ін.);
   - в окремих господарствах виникали мануфактури, де використовується праця кріпосних селян;
   - ці господарства були зв'язані з ринком.
2. Відбувалося розшарування селян.
3. З'являлися кріпосні селяни-підприємці.
4. Зростала кількість селянських мануфактур.
5. Зростала кількість селян-відхідників.

Відхідники — селяни, які йшли зі свого села на заробітки. Фактично вони відривалися від землі за збереження особистої залежності від поміщиків. Із зароблених грошей на мануфактурах вони сплачували оброк поміщикам.

У ПРОМИСЛОВОСТІ

1. Тривав розвиток мануфактурного виробництва.
   - Наприкінці XVII ст. було 30 мануфактур;
   - У 1725 р. — понад 200;
   - в середині XVIII ст. — близько 600;
   - наприкінці XVIII ст. — 2300 (із них 1200 великих промислових підприємств).
2. Зростала кількість мануфактур, де використовувалася праця найманих робітників.
3. Кількість найманих робітників у другій половині XVIII ст. у промисловості й на транспорті зросла вдвічі (з 200 до 400 тис.).
4. У другій половині XVIII ст. існували такі види мануфактур.
   - Приватні:
     дворянські,
     купецькі,
     селянські.
   - Державні (казенні).

На дворянських мануфактурах переважала кріпосна праця, на купецьких і селянських — праця найманих робітників.

Основні види виробництва в Росії

Селянське (кустарне)	Ремісниче (міське)
Особиста праця селянина	В основному особиста праця ремісників

РОЗВИТОК ТОРГІВЛІ

1. Розвивався внутрішній ринок.
   - Тривав процес формування всеросійського ринку.
   - Відбувалася спеціалізація районів Росії: хліб Чорноземного центру; вовна, шкури, риба Поволжя; уральське залізо; сіль і риба Півночі і т. д.
2. Указ 1754 р. про скасування внутрішніх митних платежів сприяв розвиткові внутрішньої торгівлі.
3. Значного поширення набули:
   - стаціонарна торгівля в містах,
   - базари,
   - ярмарки.
4. Розвивалася і зовнішня торгівля:
   - Через порти Прибалтики з Росії вивозилися такі товари: чавун, парусне полотно, ліс, шкури, хліб.
   - Ввозили до Росії: сукно, вироби з металу, шовк, каву, вина, фрукти, чай.

Висновки

1. Так поступово руйнувалося натуральне господарство і розвивалися товарно-грошові відносини.
2. Зовнішня і внутрішня торгівля обслуговувала потреби держави і дворянства.

КАТЕРИНА II

З походження Катерина II — німецька принцеса Софія Ангальт-Цербстська, яка вийшла заміж за Петра Федоровича, онука Петра І.

Доступилася до влади внаслідок палацового перевороту за допомоги гвардії проти свого чоловіка Петра III (28 червня 1762 р.) і почала правити під іменем Катерини II (ім'я Катерина Олексіївна одержала після прийняття православ'я).

Катерина II зійшла на престол у складний для Росії час:
- скарбниця була порожньою;
- армія не отримувала платні декілька років;
- заворушення в народі.

Катерина II намагалася виробити політику, яка відповідала б новому часові. Ця політика називалася освіченим абсолютизмом.

Катерина II використала у своїй державній практиці окремі положення ідеології Просвітництва — передової філософської течії XVIII ст., яка ідейно підготувала французьку революцію 1789–1794 рр.

Просвітницька ідеологія обґрунтовувала доцільність існування сильної централізованої влади.

Катерина II у своїй політиці дотримувалася трьох основних принципів.

1. **Лібералізм** — лібералізація форм правління державою і пропаганда передових просвітницьких ідей.

   Переслідуючи мету "встановити тишину і спокій" у державі, Катерина II скликала в Москві в 1767 р. спеціальну комісію для складання нового збірника законів Російської імперії.

   У роботі комісії взяли участь 573 депутати від дворян, міщан, чиновників, державних селян і козаків. Кріпосних селян, звісна річ, не запросили. Катерина II вважала, що закон є найбільшим благом існування держави (згідно з ідеями просвітителів), але вказувала, що воля монарха може бути вищою, ніж закони. Діяльність комісії не було доведено до кінця, свого завдання вона не виконала та була розпущена.
2. **Становість** — видання законів в інтересах дворян.
3. **Націоналізм** — проведення зовнішньої політики винятково в інтересах Росії. Окремі положення ідей просвітителів Катерина II використала для покріплення феодального ладу. Але після селянської війни 1773 — 1775 рр. а надто з огляду на події французької революції кінця XVIII ст. Катерина II взяла курс на посилення внутрішньої та зовнішньої реакції, що означало кінець освіченого абсолютизму в Росії.

НАПРЯМКИ ВНУТРІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ

1. **1775 р. З метою зміцнення місцевого апарату влади уряд Катерини II провів загальноросійську губернську реформу:**
   - країну було переділено на 50 губерній з приблизно однаковою кількістю осіб чоловічої статі (300 — 400 тис. у кожній губернії);
   - губернії складалися з повітів;

- на чолі повіту стояв капітан-справник;
- у повітових містах влада належала городничому;
- у містах створювалися міські думи й поліцейсько-господарські органи;
- міщани поділялися на шість розрядів за майновим цензом;
- усіма адміністративними й поліцейськими справами губернії управляв губернатор, якого призначав уряд;
- посади губернатора і капітана-справника обіймали тільки дворяни.

2. Було ліквідовано автономні утворення, що існували у складі Росії.

1764 р. Ліквідовано гетьманство на Лівобережній Україні.
1765 р. Ліквідовано козацький устрій на Слобідській Україні.
1775 р. Знищено Запорозьку Січ.

3. Зміцніли позиції дворянства, розширилися його права і привілеї:
   - Після нового поділу країни на губернії та повіти посилилась адміністративна і поліцейська влада дворян.
   - Дворяни домоглися увільнення від обов'язкової державної та військової служби.
   - Скоротився строк служби дворян — із довічного до 25-річного.
   - Дворян до гвардійських полків записували ще в дитинстві; це дозволяло їм по приїзді до полку починати службу зразу з офіцерського чину.
   - Казенні підприємства роздавалися дворянам.

   1762 р. Видано указ **"Про вольності дворянства"** і нові привілеї поміщиків.
   1785 р. Видано **"Жалувану грамоту дворянству"**, яка:
   - підтвердила виняткове право дворян володіти землею та селянами;
   - за дворянами юридично закріплювалися селяни з нерухомим майном;
   - дворяни не підлягали тілесному покаранню;
   - дворянство звільнялося від особистих податків і повинностей;
   - судити дворян міг тільки дворянський становий суд;
   - дворянам дозволялося створювати свої органи (дворянські зібрання);
   - всі дворяни губернії кожні три роки вибирали на своїх зборах предводителів дворянства. Це означало підвищення його ролі та значення на місцях.

4. **Посилилася феодальна експлуатація селян**

Катерина II роздавала кріпосних селян учасникам палацового перевороту і фаворитам. За час свого царювання вона роздала більш як 800 тис. душ чоловічого населення. Своїми указами Катерина II:
- заборонила селянам без дозволу поміщиків залишати своїх землевласників;
- заборонила подавати скарги на поміщиків до урядових органів.

Поміщикам вона дозволила:
- засилати селян за провини до Сибіру;
- жорстоко карати селян;
- продавати кріпосних селян без землі. Крим того вона:
- поширила кріпосне право на Лівобережну Україну;
- значно збільшила панщину (особливо в чорноземних районах) та оброк (у нечорноземних районах).

5. Чинилася жорстока розправа з учасниками селянських повстань. Посилення феодального гніту спричинило хвилю селянських повстань.

1773–1775 рр. Велика селянська війна під проводом Омеляна Пугачова охопила:
Південний і Середній Урал,
Західний Сибір,
Башкирію,
Пермський край,
Прикам'я,
Поволжя,
Дон.

Селянський бунт під проводом Омеляна Пугачова було жорстоко придушено.

Висновки
1. Відбулося остаточне формування дворянства як особливого привілейованого стану Російської держави.
2. Катерина II діяла винятково в інтересах дворян, збільшувала їхні привілеї та задовольняла вимоги участі дворян в управлінні державою.
3. Зміцнення й насадження станового ладу у XVIII ст. було одним із способів утримати владу в руках дворян.
4. Становий лад у Росії консервувався феодальним способом виробництва.
5. Освічений абсолютизм Катерини II обґрунтував доцільність існування в Росії самодержавної форми правління,

створення станового суспільства і проведення імперської загарбницької зовнішньої політики.
6. Катерина II зміцнила самодержавний, бюрократичний, поліційний апарат управління.

ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА РОСІЇ

ОСНОВНІ ЗАВДАННЯ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ

1. Завоювати нові землі в Північному Причорномор'ї.
2. Домогтися виходу до Чорного моря,
3. Убезпечити кордони на півдні країни.
4. Вийти до Азовського моря і Кавказького хребта.
5. Загарбати землі України та Білорусії.
6. Вести боротьбу проти революційної Франції.

ОСНОВНІ НАПРЯМИ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ

1. Причорномор'я і Крим.
2. Північний Кавказ, де панувала Османська імперія.
3. Польща, до складу якої входили українські, білоруські землі та Литва.
4. Протидія Швеції її прагненням повернути втрачені у Північній війні землі.
5. Боротьба проти революційної Франції.

СПОСОБИ ВИРІШЕННЯ ЗАВДАНЬ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ

1. Участь Росії:
   - в Російсько-турецьких війнах другої половини XVIII ст.;
   - у війні проти Швеції;
   - у війнах проти буржуазної Франції наприкінці XVIII ст.
2. Участь царизму у поділах Польщі.
3. Георгіївський договір Росії з Грузією.

ПЕРША РОСІЙСЬКО-ТУРЕЦЬКА ВІЙНА (1768–1774)

Мета Росії у війні:
1. Домогтися виходу до Чорного моря.
2. Намагання дворян захопити родючі землі півдня України.

1768 р. Туреччина, підбурювана Австрією та Францією, оголосила війну Росії.

1769 р. Воєнні дії велися на території Молдавії та Валахії, на Азовському узбережжі. Російські війська зайняли Хотин, Ясси, Бухарест, Таганрог.

1770 р. Російська суходільна армія під командуванням П. Рум'янцева здобула перемогу біля річок Ларги і Кагулу (притоки Пруту) і вийшла до Дунаю.

1770 р. Російський флот під командуванням А. Орлова і адмірала Г. Спиридова, вийшовши з Петербурга, крізь Гібралтар приплив до Середземного моря і в Чесменській бухті біля берегів Малої Азії повністю знищив турецьку ескадру.

1771 р. Російські війська захопили Крим.

1774 р. Російські війська під командуванням О. Суворова розгромили армію великого візиря біля с. Козлуджі, відкривши основним силам на чолі з П. Рум'янцевим шлях на Стамбул.

Турки попросили миру.

1774 р. Кючук-Кайнарджійський мир.

Умови миру.
1. До Росії відійшли території між Бугом і Дністром.
2. До Росії відійшли фортеці Керч і Єнікале, а також землі до Кубані.
3. Кримське ханство ставало незалежним від Туреччини.
4. Росія одержала вихід до Чорного моря і мала право мати тут свій флот.
5. Росія дістала право часткового контролю за становищем у васальних від Туреччини дунайських князівствах Молдавії та Валахії.

1783 р. Кримський хан зрікся престолу і Крим було приєднано до Росії.

1783 р. У Криму почалося будівництво бази російського чорноморського флоту — м. Севастополя.

1783 р. Георгіївський трактат між Росією та Грузією закріпив перехід Східної Грузії під протекторат Росії.

ДРУГА РОСІЙСЬКО-ТУРЕЦЬКА ВІЙНА (1787–1791)

Причини війни
1. Туреччина не могла змиритися з утвердженням Росії на Чорному морі.

2. У 1783 р. Росія зайняла Кримський півострів, що викликало невдоволення Туреччини.

1787 р. Туреччина розпочала воєнні дії.

1787 р. Розгром О. Суворовим турків біля **Кінбурна** (поблизу Очакова).

1788 р. Російські війська штурмом захопили турецьку фортецю **Очаків.**

1789 р. Розгром турецького війська на р. **Римник.**

1790 р. Російські війська взяли штурмом **Ізмаїл.**

1791 р. Знищено турецький флот біля мису **Каліакрія** (російським флотом командував адмірал Ф. Ушаков).

1791 р. Ясський мирний договір між Туреччиною і Росією.

Умови мирного договору

1. До складу Росії ввійшла територія між річками Південний Буг і Дністер.
2. Кордоном між двома країнами стала р. Дністер.
3. Усе Чорноморське узбережжя від гирла Дністра до Криму опинилося в руках Росії.
4. Туреччина визнала Крим у складі Росії.

НАСЛІДКИ РОСІЙСЬКО-ТУРЕЦЬКИХ ВОЄН ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XVIII ст.

1. Прискорилося господарське освоєння степового півдня України.
2. Ширилися зв'язки Росії з країнами Середземномор'я.
3. Було ліквідовано Кримське ханство.
4. Остаточно зникла загроза турецьких загарбань півдня України.
5. На Чорноморському узбережжі виросли великі торговельні й культурні центри України (Херсон, Одеса, Миколаїв та ін.).
6. Через Чорне й Середземне моря почали розвиватися зовнішньоторговельні зв'язки з країнами Заходу.

УЧАСТЬ РОСІЇ В ПОДІЛАХ ПОЛЬЩІ (МІЖ ПРУССІЄЮ, АВСТРІЄЮ ТА РОСІЄЮ)

1772 р. Перший поділ Польщі.
Австрія захопила Галичину.
Пруссія — Помор'я.
Росія одержала східну частину Білорусії до Мінська і частину латвійських земель, які раніше входили до Лівонії.

1793 р. Другий поділ Польщі.
До Росії відійшли:
- Центральна Білорусія з Мінськом,
- Правобережна Україна.

Пруссія одержала Гданськ, частину земель по річках Варта і Вісла.

1794 р. У відповідь на поділи в Польщі спалахнуло національно-визвольне повстання, яке очолив Тадеуш Костюшко. Повстанці завдали кількох поразок інтервентам і зайняли Варшаву. Повстання було придушено арміями інтервентів.

1795 р. Третій поділ Польщі.
Пруссія одержала Центральну Польщу з Варшавою.
Австрія — Південну Польщу з Любліном і Краковом.
До Росії відійшли:
- Литва,
- Курляндія (Західна Латвія),
- Волинь,
- Західна Білорусія.

ВІЙНА ПРОТИ ШВЕЦІЇ (1788–1790)

Швеція прагнула відновити свої позиції на Балтійському морі, але війна закінчилася для неї безрезультатно. Мирний договір із Швецією підтвердив результати Північної (1700–1721 рр.) та російсько-шведської (1741–1743 рр.) воєн, коли до Росії відійшла частина Фінляндії.

ВІЙНА ПРОТИ БУРЖУАЗНОЇ ФРАНЦІЇ

Від часів французької революції кінця XVIII ст. царизм почав відігравати роль жандарма Європи і за Катерини II, і за її наступників.

Павло I (1796–1801 рр.) — син Катерини II продовжив боротьбу проти буржуазної Франції.

1798 р. Росія опинилася в антифранцузькій коаліції європейських держав на чолі з Англією. Воєнні дії велися в Італії та Середземному морях, куди надіслали флоти Англія та Росія.

1798 р. Російський флот під командуванням Ф. Ушакова крізь Босфор і Дарданелли виплив до Середземного моря, а потім до Адріатичного, де від французьких військ було визволено Іонічні острови.

1799 р. Від французьких військ було визволено Неаполь і Рим. У Північній Італії спільно з австрійцями діяла російська суходільна армія під командуванням О. Суворова.

1799 р. О. Суворов здійснив свій легендарний перехід через Альпи.

1799 р. Росія припинила війну проти Франції.

ПІДСУМКИ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ

1. Зовнішня політика Катерини II була загарбницькою, імперською.
2. До Росії було приєднано землі України та Білорусії.
3. Росія здобула вихід до Чорного моря, що уможливило господарське освоєння родючих земель півдня.
4. Через чорноморські порти встановлювалися постійні торгові зв'язки Росії з країнами Західної Європи.
5. Під владу Росії перейшла Східна Грузія.
6. Російська імперія утвердилася в Європі на роль жандарма.

УТВОРЕННЯ ПРУССЬКОГО КОРОЛІВСТВА

ПОЛІТИЧНА РОЗДРОБЛЕНІСТЬ СВЯЩЕННОЇ РИМСЬКОЇ ІМПЕРІЇ НІМЕЦЬКОЇ НАЦІЇ

Після Тридцятилітньої війни Священна Римська імперія німецької нації залишалася феодальною роздробленою державою (в Німеччині налічувалося близько 300 князівств). Найбільшими з них були Бранденбург, Австрія. Баварія, Саксонія та ін.

Вестфальський мир 1648 р. закріпив роздробленість Німеччини. За німецькими князями визнавалося право вести самостійну внутрішню і зовнішню політику.

З німецьких князів особливо збільшив свої володіння курфюрст (великий князь) Бранденбургу, який 1640 р. зрадив свого союзника — імператора та уклав сепаратний мир зі Швецією. Він дістав Східну Померанію.

Серед багатьох німецьких держав дві найбільші — Пруссія та Австрія — відіграли значну роль в історії Європи у XVII — XVIII ст.

Державний лад Священної Римської імперії німецької нації

Імператор (династія Габсбургів)
Вибирався довічно восьмома курфюрстами (великими князями, з 1692 р. з'явився дев'ятий ганноверський курфюрст)

Усі вищі імперські посади спадково належали окремим курфюрстам

Імперський сейм або рейхстаг
Вирішував усі питання загальноімперського значення
Вирішальне слово належало курфюрстам, які відали:

- Роздаванням чинів
- Монетною політикою
- Митною політикою
- Імперськими фінансами

Складався з:
1. Курії курфюрстів.
2. Курії 98 князів (62 світських і 36 церковних).
3. Міської курії (з представників імперських міст)

К Н Я З І В С Т В А
Мали свої війська, органи управління, міністерства, колегії, департаменти, великий апарат чиновників

Князі вважали імператора рівним собі. Форма організації державної влади в Німеччині — **князівський абсолютизм.**

Курфюрсти — князі, які мали право обирати імператора.

ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК НІМЕЦЬКИХ ЗЕМЕЛЬ

Розорення країни у Тридцятилітній війні призвело до економічного занепаду Німеччини.

1. Німеччину було вилучено зі світової торгівлі, шляхи якої перемістилися в нових напрямках.
2. Економічні центри Італії та Німеччини втратили своє попереднє значення.
3. Німеччина була відсталою та залежною від розвинених країн Західної Європи — Голландії, Англії, Франції.
4. За Вестфальським мирним договором 1648 р. виходи до Північного моря відійшли до Голландії, а до Балтійського моря — до Швеції.
5. У князівствах існували високі податки, маси селян розорилися внаслідок посилення феодально-кріпосницької експлуатації.
6. Відбувався процес обезземелення селян, причому не в усіх князівствах однаково:
   - у Східній Німеччині (Бранденбургу, Пруссії, Померанії, Макленбургу та ін.) поміщики захоплювали селянські землі й пасовища, а самих селян перетворювали на прикріплених до помість наймитів;
   - у Західній Німеччині (Бадені, Вюртембергу та ін.) держателями своїх невеликих наділів залишалися селяни. Вони платили оброк і виконували різні повинності;
   - на схід від Ельби панували великі господарства поміщиків на основі панщини. Ці господарства були зв'язані з ринком, вивозили хліб до країн Заходу.
7. Посилився процес закріпачення селян.
8. Ремесло занепадало, бо не витримувало конкуренції чужоземних товарів. Наприклад, в Аугсбурзі в XVII ст. ткацьке виробництво скоротилося в 12 разів порівняно з XVI ст.
9. Промисловість Німеччини у XVII–XVIII ст. розвивалася слабо.

ПІДНЕСЕННЯ БРАНДЕНБУРГ-ПРУССЬКОЇ ДЕРЖАВИ

Суперником монархії Габсбургів та імперської влади виявилася Бранденбург-Прусська держава.

1615 р. У Бранденбурзі встановилася династія Гогенцоллернів.

1618 р. Бранденбургу припала колишня територія Тевтонського ордену — герцогство Прусське, яке було залежним від Польщі.

1648 р. За Вестфальським мирним договором Фрідріх-Вільгельм І, курфюрст бранденбурзький (1640–1688 рр.), одержав частину Померанії та кілька єпископств.

1660 р. Герцогство Прусське перестало залежати від Польщі та остаточно було приєднано до Бранденбургу.

1701 р. Курфюрст Бранденбург-Прусської держави Фрідріх III (1688–1713 рр.) дістав од імператора Священної Римської імперії німецької нації титул прусського короля за участь у війні за іспанську корону. Бранденбург-Прусська держава стала королівством Пруссія. Курфюрст Фрідріх III став прусським королем Фрідріхом І.

ЕКОНОМІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ПІДНЕСЕННЯ БРАНДЕНБУРГ-ПРУССЬКОЇ ДЕРЖАВИ

1. Переміщення торгових шляхів до берегів Атлантичного океану, які тепер пролягали землями Бранденбургу.
2. Всі головні ріки Німеччини, які впадали в Північне та Балтійське моря (Рейн, Ельба, Одер), текли теренами Бранденбург-Прусської держави.
3. Вигідне географічне положення Бранденбургу, що зв'язувало його з капіталістичними країнами Європи, сприяло його економічному піднесенню в XVII ст.

Державний устрій Прусського королівства

Король
Абсолютна монархія
Воєнно-бюрократична монархія

Верховне генеральне управління фінансів, військ і доменів
Великий бюрократичний апарат управління
Великий військово-поліційний апарат

Спирався на

юнкерів
(спадкоємців рицарів, які були зацікавлені в сильній королівській владі)

Податки з населення

Військовий податок із міщан	Податки з селянських дворів	Невеликі податки з поміщиків	Податки на пиво, вино, ряд продуктів харчування (звільнялися від сплати цього податку дворяни, якщо вони призначалися для використання в їхньому домашньому господарстві)

ПРУССЬКІ КОРОЛІ

Фрідріх I (1701–1713 рр.) був прихильником усього французького і легковажив державними коштами. З 30 млн талерів державних доходів він витратив 6 млн лише на церемонію своєї коронації.

Фрідріх Вільгельм I (1713–1740 рр.). Вважався творцем прусської політичної системи, але в економіці тямив не вельми. З метою припинення вивозу грошей заборонив ввіз чужоземних товарів. За наказом короля на вулицях Берліна роздягали жінок, якщо їхня одежа була пошита з імпортних тканин. Чужоземним художникам і вченим в'їзд до Пруссії було заборонено. За час його правління прусська армія збільшилася вдвічі й нараховувала 85 468 солдат, що складало 4% населення. За чисельністю армія була четвертою в Європі, тоді як за територією Пруссія посідала 10-те місце, а за кількістю населення — 13-те. Чимало прусських вояків були найманцями, на утримання армії витрачалося 2\3 бюджету.

Фрідріх II (1740–1786 рр.). Грав на флейті та складав вірші французькою мовою. Був вихований на французькій літературі, вважався другом і протектором Вольтера. Значно збільшив армію: на 16 батальйонів піхоти, 5 ескадронів гусарів, 1 ескадрон гвардії. Прусська армія становила 186 тис. солдатів, за кількістю була першою в Європі.

Король не схвалював використання машин у промисловості, вважаючи, що вони можуть призвести до скорочення населення. Забороняв прокладати нові шосейні дороги чи ремонтувати старі, щоби запобігти вторгненню ворожої армії. Всіляко обмежував виїзд купців за кордон. Велику військову потугу Фрідріха II використали прусські юнкери для проведення агресивної зовнішньої політики.

1. **Сілезькі війни проти Австрії (1740–1748 рр.).** До Пруссії було приєднано Сілезію.
2. **Семилітня війна (1756–1763 рр.).** Прусська армія завдала кількох поразок австрійським і французьким військам, але була розгромлена російською армією.
3. Участь Пруссії в першому, а після смерті Фрідріха II — у другому і третьому поділах Польщі.

Внаслідок воєн, що їх вела Пруссія, її територія значно розширилася. Політика Фрідріха II називалася **освіченим абсолютизмом:**

1. Знищувалися найбільш застарілі форми релігійної нетерпимості. Було підтверджено свободу віросповідання.
2. Знищувалися деякі із станових привілей.
3. Знищувалися залишки феодальної роздробленості та місцевого сепаратизму.
4. Було проведено реформи державного управління, суду, економіки, освіти. Королівська влада вжила таких заходів:
   - було запроваджено рівний для всіх і незалежний суд;
   - скасовувалися тортури;
   - розвивалася середня та вища освіта.

Висновки
1. Освічений абсолютизм був політикою дворянської держави, яка намагалася використати ринковий розвиток для зміцнення панування дворян.
2. Прусська монархія в XVIII ст. остаточно перетворилася на військово-поліційну державу, яка захищала інтереси юнкерів.

ВОЛОДІННЯ АВСТРІЙСЬКИХ ГАБСБУРГІВ У XVIII ст.

Від 40-х рр. XV ст. імператорська корона утвердилася за домом Габсбургів.

Причини неперервного володіння Габсбургами імператорським титулом

1. Великі розміри держави Габсбургів.
2. Її роль як форпосту на південному сході для захисту від турецьких завоювань.

Початок XVIII ст. Володіння Габсбургів — це велика держава серед численних князівських володінь Священної Римської імперії німецької нації.

Їхня держава складалася з:
- Верхньої та Нижньої Австрії,
- Тіролю,
- кількох спадкових земель на Верхньому Рейні,
- графства Бургундії та Нідерландів,
- зі слов'янських земель — герцогств Штірії, Карінтії, Крайни.

З 1526 р. до складу держави Габсбургів входили Чехія й частина Угорщини. Поступово володіння Габсбургів перетворилися в централізовану державу.

УТВОРЕННЮ ЦЕНТРАЛІЗОВАНОЇ ДЕРЖАВИ СПРИЯЛИ:

1. Турецька небезпека. Розгром у 1526 р. об'єднаних чесько-угорських військ і загарбання турками великої частини Угорщини змусили чеських магнатів і частину угорських дворян визнати Габсбургів своїми правителями.
2. Загарбницька політика абсолютистської Франції, яка намагалася приєднати кілька земель, що були під владою Німеччини.

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК ЗЕМЕЛЬ АВСТРІЙСЬКИХ ГАБСБУРГІВ

Окремі землі й території володінь австрійських Габсбургів відзначалися неоднорідністю:

1. Були області, де розвивалися великі поміщицькі землеволодіння, основані на панщині (Чехія, Сілезія, Угорщина, Хорватія, частина Нижньої Австрії).
2. Були області, де існували дрібні селянські господарства, які платили феодалам оброк у натуральній або грошовій формі (Верхня Австрія, Штірія, Карінтія, Крайна, Швабські землі в Південно-Західній Німеччині).

Промисловість розвивалася слабо з таких причин:

1. Панування феодальних відносин у сільському господарстві.
2. Вузькість внутрішнього ринку.
3. Монополії та привілеї цехів.

Переважали ремісничі підприємства.

Втім, наприкінці XVII — на початку XVIII ст. з'явилися мануфактури, що базувалися на селянському кустарному виробництві (розсіяні мануфактури).

На початку XVIII ст. австрійські імператори Йосиф I (1705–1711 рр.) і Карл VI (1711–1740 рр.) видали низку указів, спрямованих на послаблення монополії цехів, а значить сприяли розвиткові мануфактур.

Швидкий розвиток мануфактур відбувався у другій половині XVIII ст. (суконні, вовняні та ін.).

Розвивалася й торгівля (особливо внутрішня між різними частинами країни). Зовнішня торгівля Австрійської монархії була розвинена слабо.

СИСТЕМА УПРАВЛІННЯ ІМПЕРІЇ ГАБСБУРГІВ У XVIII ст.

Імператор

Слабка влада Габсбургів. Політична роздробленість країни. Численні внутрішні митниці, кордони. Слабка централізація державного управління.

Провінції

На чолі стояли намісники. Вибиралися з місцевих землевласників станами і затверджувались імператором.

Ландтаги або сейми

Місцеві представницькі установи, в яких було представлено чотири стани (чини):

1. духовенство;
2. світські феодальні аристократи;
3. рицарі (основна маса поміщиків);
4. королівські міста, а також міста, що належали духовенству і феодальній аристократії.

Судова система

Впорядкованою не була.

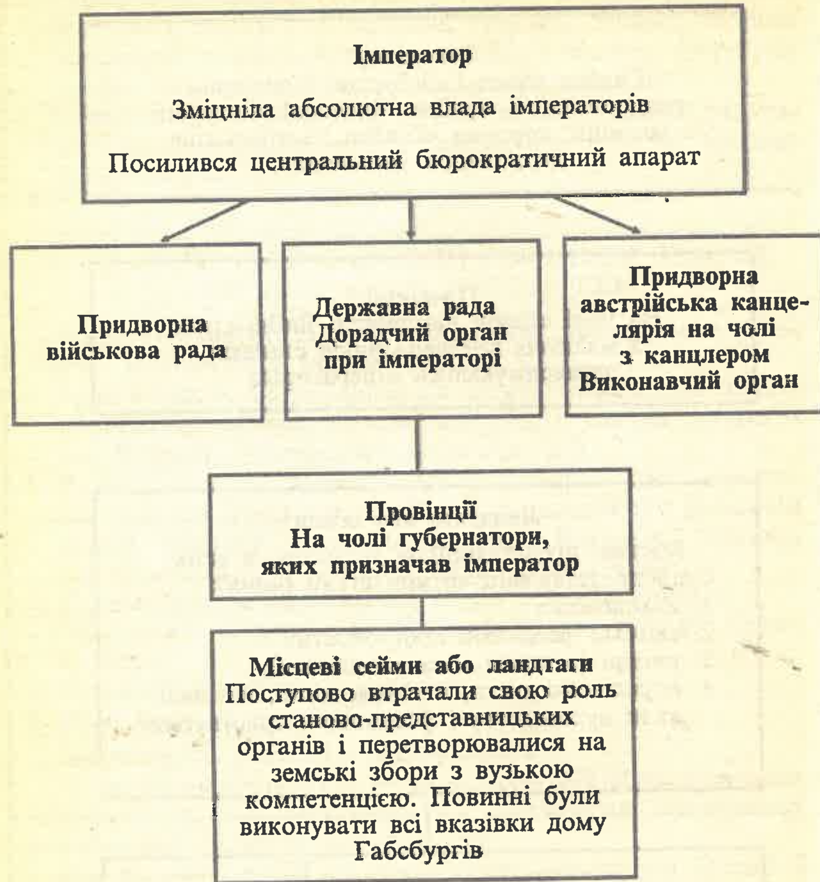
Суд був становим.

Існувала велика кількість судів:

1. Міський суд.
2. Земський суд.
3. Угорський міський магістрат.
4. Гофмаршальський суд.
5. Селян судили самі поміщики.

XVIII ст.

Держава Габсбургів перетворилася в абсолютну монархію.

Висновки

1. У XVIII ст. склалася сильна Габсбурська держава, що було в інтересах усіх німецьких князів для боротьби проти турецьких завойовників і агресивної Франції.
2. Габсбурги домоглися підкорення великих землевласників у всіх своїх володіннях центральній владі.
3. Головною політичною опорою Габсбургів було дрібне й середнє дворянство. Виросло значення центральних установ і представників центральної влади на місцях.

ЗРОСТАННЯ ТЕРИТОРІЇ АВСТРІЙСЬКИХ ГАБСБУРГІВ

Початок XVIII ст. Територія австрійських Габсбургів збільшилася після поділу спадку іспанської лінії Габсбургів.

1700–1713 рр. Війна за іспанський спадок. Австрійські Габсбурги в союзі з Англією та Голландією виступили проти Франції та союзної з нею Баварії.

1713 р. Мирний договір в Утрехті. Австрія отримала: Іспанські Нідерланди (Бельгію), Неаполь і Сардинію. Сардинія згодом дісталася савойському герцогу в обмін на Сицилію.

1735 р. Сицилію і Неаполь віддали Іспанії.

1716–1718 рр. Війна Австрії й Туреччини. До Австрії відійшли частина Сербії та Боснії.

1740 р. Карл VI помер, не залишивши синів, тому влада перейшла до старшої дочки Марії-Терезії (1740–1780 рр.).

1741–1748 рр. Боротьба Пруссії, Франції, Баварії, Саксонії, Іспанії та Савойї за австрійський спадок.

1746 р. Проти Франції та Пруссії відкрито виступила Росія. Це зміцнило позиції Австрії.

1748 р. Війна закінчилася укладенням Ахенського миру. Австрія вийшла з війни з незначними втратами: Сілезію захопила Пруссія, частину італійських володінь — Іспанія і Сардинське королівство.

1774 р. Австрія окупувала Буковину.

1772, 1795 рр. За першим і третім поділами Польщі до Австрії були приєднані: Західна Україна (Галичина), польське місто Краків із прилеглими територіями.

Висновки

1. Упродовж XVIII ст. утворилася велика Австрійська монархія, яка стала однією з великих держав Європи.
2. Наприкінці XVIII ст. Австрійська монархія за кількістю населення посідала третє місце в Європі, поступаючись лише Росії та Франції.
3. У територіальному аспекті Австрійська монархія переважала Францію, посідаючи друге місце після Росії.

МІЖНАЦІОНАЛЬНІ ВІДНОСИНИ

Володіння Габсбургів — це багатонаціональна держава, до складу якої входили німці, австрійці, італійці, чехи, словаки, угорці, нідерландці, поляки, українці, хорвати, серби та ін.

Панував національний і релігійний гніт.

Німецька мова стала офіційною в усіх провінціях. Викладання в школах провадилося німецькою мовою, переслідувалися національні мови, культури народів. Проводилася колонізація підкорених народів німецькими колоністами.

КОНТРРЕФОРМАЦІЯ

Реформація та пов'язана з нею конфіскація церковних земель поширювалися в окремих провінціях австрійських Габсбургів.

1. Габсбурги оголосили католицьку релігію державною та єдино законною релігією в країні.
2. У провінціях, заселених угорцями, словаками, румунами, чехами, насаджувався католицизм.
3. Було скасовано свободу віросповідання.
4. Закривалися протестантські школи.
5. Були відновлені землеволодіння і права католицької церкви.
6. Поширювалася діяльність єзуїтів.

РЕФОРМИ МАРІЇ-ТЕРЕЗІЇ ТА ЙОСИФА II

Реформа		Марія-Терезія		Йосиф II
1. Адміністративна	1	Закони Австрії поширювалися на всю територію імперії	1	Посилювалася центральна влада
	2	Запроваджувалася однакова адміністрація в різних частинах імперії	2	Виборні посади заступалися призначеними з центру чиновниками.
	3	У 1749 р. було створено Директорію як центральний орган внутрішнього управління й фінансів	3	Скасовано права провінційних станових зборів
	4	У 1760–1761 рр. було проведено нову реорганізацію вищих державних установ	4	Країну було переділено на округи
	5	Створено Державну раду із шести членів, які мали стояти на охороні "віри, порядку і кредиту"	5	Посилилася влада губернаторів провінцій, яких призначав імператор
			6	У правах було зрівняно всі області та провінції Австрійської імперії
			7	У державних установах було введено німецьку мову
2. Військова	1	У 1749 р. почалася реорганізація армії на прусський кшталт	1	Створювалися навчальні заклади для підготування військових кадрів
	2	Чисельність армії зросла до 278 тис. чоловік	2	У Відні було відкрито військову академію
	3	Призначаючи офіцерів, більше уваги звертали на заслуги, а не на походження	3	Для спорядження та озброєння армії створювалися державні мануфактури
	4	Серед генералітету з'явилося чимало дворян і бюргерів		
	5	Змінилися способи рекрутського набору:		

Реформа		Марія-Терезія		Йосиф II
		практику безсистемного вербування заступив набір по воєнних округах на основі особливих списків		
	6	Дворянство, духовенство, чиновництво і навіть бюргери звільнялися від рекрутчини		
	7	Більшість рекрутів після елементарного військового вишколу відпускали додому, щоби зменшити витрати грошей зі скарбниці. За першим викликом вони мусили повернутися в казарму		
3. Судова	1	Створено центральний суд	1	Судові функції здійснювала тільки держава
	2	Обмежено вотчинний суд	2	Обмежувалося застосування смертної кари
	3	Розроблено нові громадянський та кримінальний кодекси	3	У судах було запроваджено німецьку мову
	4	Скасовано катування	4	Селяни дістали право скаржитися на дворян до суду
	5	Оголошено рівність усіх підданих перед судом		

Реформа		Марія-Терезія		Йосиф II
4. Аграрна	1	**1771 і 1775 рр.** Видано закони, що фіксували розміри панщини та оброків для селян:	1	**1781 р.** Було видано закон про скасування кріпосної залежності в Чехії, Моравії та інших землях Австрійської монархії
		• панщину обмежено трьома днями на тиждень за 10-годинного робочого дня;	2	Цим законом кріпосну систему було замінено відносинами підданства
		• обмежено права поміщиків на розпорядження селянською землею;	3	Піддані одержали особисту свободу:
		• скасовано кріпосне право у королівських доменах		• могли вільно одружуватися без згоди поміщика; • могли вільно пересуватися і вибирати професію; • мали право купувати рухоме майно і розпоряджатися ним та ін.
			4	За свої наділи селяни повинні були виконувати панщину і нести інші повинності на користь землевласників.
5. Податкова	1	Запроваджено загальний податок на прибуток, що його сплачували всі верстви населення	1	1789 р. Впроваджено єдиний поземельний податок. Всі повинності селян переводилися на гроші:

Реформа		Марія-Терезія		Йосиф II
	2	Скасовано внутрішнє торговельне мито		• 70% доходу залишали селянинові;
	3	Збільшено мито на ввізні товари.		• 12% становив державний податок;
	4	Проводилася політика протекціонізму (підтримки) розвитку промисловості й торгівлі		• 18% селяни сплачували поміщикові
			2	Невеликий прибутковий податок платили дворяни й церква
			3	Проведено загальний перепис населення
			4	Тривала політика протекціонізму
6. Церковна	1	Визнано рівні права римо-католицької та греко-католицької церков	1	Церкву підпорядковано державі
	2	У 1774 р. у Відні було відкрито греко-католицьку семінарію	2	Священики прирівнювалися до державних службовців
			3	Анульовано закони про переслідування протестантів
			4	Проголошено основи релігійної віротерпимості
			5	Заборонено єпископам вступати у зв'язки з папою без дозволу імператора

Реформа		Марія-Терезія		Йосиф II
			6	Папські постанови й розпорядження доводились до населення лише з дозволу уряду
			7	Здійснено часткову конфіскацію церковних земель
7. В галузі освіти	1	Затверджено систему загального шкільного навчання	1	Впроваджено безоплатну початкову освіту
	2	Відокремлено школу від церкви	2	**1784 р.** Запроваджувалося викладання у школах імперії німецькою мовою
	3	**1774 р.** Згідно зі шкільною реформою навчання в початкових класах запроваджувалося рідною мовою	3	Створювалися ремісничі й технічні школи
			4	Зростала кількість вищих і середніх навчальних закладів

Висновки

1. Австрійські імператори другої половини XVIII ст. намагалися проводити реформи в дусі просвітництва.
2. Ідеологія просвітництва служила засобом зміцнення абсолютної монархії та боротьби проти місцевих станових привілеїв.
3. Реформи сприяли розвиткові ринкових відносин.
4. Вони викликали широкий опозиційний рух:

- **селянською** реформою були невдоволені поміщики;
- **адміністративні** реформи наразилися на опір різних частин країни, які перед долученням їх до складу Австрійської монархії були самостійними державами;
- **військова реформа** спричинила загальне невдоволення населення;
- **податкова реформа** викликала невдоволення поміщиків і духовенства;
- **релігійною реформою** був роздратований папа римський.

5. Налякане подіями французької революції кінця XVIII ст., австрійське дворянство домоглося після смерті Йосифа II ліквідації майже всіх його реформ.
6. На могилі Йосифа II зроблено напис: "Тут спочиває володар, наміри якого були чистими, але який мав нещастя бачити, як руйнуються всі його плани і приписи".
7. Незважаючи на загальне невдоволення в країні, зростання національно-визвольної боротьби й поглиблення національної самосвідомості в різних частинах імперії, Австрійська монархія збереглася як багатонаціональна держава до початку XX ст.

АНГЛІЙСЬКІ КОЛОНІЇ В ПІВНІЧНІЙ АМЕРИЦІ

1607 р. Засновано перше англійське поселення на Атлантичному узбережжі Північної Америки у гирлі р. Джеймс і названо Джеймстауном.

1620 р. Виникла друга англійська колонія, заснована групою ремісників-пуритан, які через релігійні переслідування опинилися в Америці. Тут вони заснували поселення Плімут. Кількість переселенців швидко збільшувалася. Зростала і кількість колоній.

1760 р. У 13 англійських колоніях налічувалося 1,6 млн жителів (окрім індіанців). До складу білого населення (колоністів) входили: англійці, ірландці, шотландці, німці, французи, голландці та ін. Населення колоній швидко зростало.

1775 р. Воно складало 2,6 млн душ.

Колонізація — постійна експансія європейців на Захід від узбережжя Атлантичного океану, де було багато родючих земель, супроводжувалася неперервними війнами проти корінних жителів Північної Америки — індіанських племен.

Індіанці перебували на стадії родового ладу. Їхніми заняттями були полювання, рибальство, рільництво, скотарство.

Індіанці не знали плуга, колісного транспорту, пороху, вогнепальної зброї.

Колоністи запозичили у них чимало сільськогосподарських культур — кукурудзу, картоплю, тютюн та ін.

Але поселенці жорстоко обійшлися з індіанцями.

1. За безцінь скуповували їхні землі та хутро диких звірів.
2. Насильно захоплювали їхні землі:
   - зганяли їх із власних земель;
   - знищували їх фізично;
   - розв'язували проти них війни тощо.

Упродовж ста років свого життя в Північній Америці поселенці провели понад сто воєн проти індіанців, яких або повністю винищили, або змусили переселитися далеко в гори й пустелі.

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК КОЛОНІЙ

Основне заняття колоністів — рільництво. Приділяли увагу різноманітним ремеслам, торгівлі, почали створювати мануфактури.

Великі земельні володіння в колоніях англійський король роздавав лордам і своєму оточенню. Вони намагалися запроваджувати феодальні порядки, одержувати від селян грошові платежі, але поселенці тікали на Захід, захоплюючи землі в індіанців.

Англійські колонії в Північній Америці можна поділити на три групи.

1. **Північні** — Нью-Гемпшир, Род-Айленд, Массачусетс, Коннектікут. Швидкими темпами розвивалися торгівля, різноманітні ремесла, мануфактури — льняні, шкіряні, вовняні. Будувалися заводи (миловарні, свічкові), вироблялося листове й штабове залізо, яке йшло на виготовлення зброї, різних інструментів, сільськогосподарських знарядь. У прибережних районах будувалися кораблі. На багатих рибних промислах було зайнято до 30 тис. осіб. Північні колонії ще називали **Новою Англією**.
2. **Центральні** — Нью-Йорк, Пенсільванія, Нью-Джерсі, Делавер. Вони були районом вирощування пшениці. Поряд із дрібними фермерськими господарствами тут існували й великі землеволодіння, які свою землю частинами здавали в оренду фермерам. Були розвинені й різні ремесла, виникали мануфактури, пивоварні. Жінки клопоталися ткацтвом.

3. **Південні** — Віргінія, Північна й Південна Кароліна, Джорджія, Меріленд. Перші південні колонії засновувалися англійським урядом і торговими компаніями. Тут, підтримувана англійською королівською владою, процвітала землевласницька аристократія. Панувало плантаційне рабство. Вирощували рис, тютюн, які стали головними експортними товарами, а згодом почали вирощувати бавовник. На плантаціях працювали негри-раби, яких завозили з Африки. Від самого початку колонізації розгорнулася торгівля невільниками, яка стала одним із джерел збагачення торговців. Негри були позбавлені будь-яких політичних прав.

НАСЕЛЕННЯ КОЛОНІЙ

1. Великі землевласники (велика кількість у південних колоніях).
2. Дрібні фермери (в усіх колоніях).
3. Ремісники (в північних і центральних колоніях).
4. Робітники (в північних колоніях, невелика кількість — у центральних).
5. "Кабальні слуги" — білі раби (в усіх колоніях).
6. Негри-раби (працювали в південних колоніях на плантаціях рабовласників). "Кабальними слугами" ставали ті іммігранти, які не мали коштів на проїзд до Америки. Це були бідняки, які за борги чи за проїзд до Америки мусили безплатно працювати у своїх господарів упродовж п'яти-семи років.

На "кабальних слуг" почали перетворювати і злочинців, яких з Англії засилали до Америки.

ФОРМУВАННЯ ПІВНІЧНОАМЕРИКАНСЬКОЇ НАЦІЇ

З економічним ростом колоній створювався єдиний американський ринок, налагоджувалися внутрішні зв'язки, почала формуватися нова північноамериканська нація.

Фактори, що обумовили створення північноамериканської нації:

1. Життя американців упродовж 150 років на спільній території, віддаленій від метрополії.
2. Зростання економічної самостійності колоній і налагодження внутрішнього ринку.
3. В американських колоністів поступово виробився особливий психічний і духовний склад, який виражався в особливостях національної культури, побуту, мови.
4. Відбувався процес формування спільних рис характеру: діловитості, підприємницького хисту, енергійності, цілеспрямованості, мужності, працелюбства, наполегливості у досягненні успіху, добробуту і процвітання.
5. Формувалася національна свідомість.
6. Формувалися ідеали особистої свободи, незалежності суспільства від влади, визнання зверхності закону, інтерес до підприємницької діяльності та власного успіху.
7. Американська нація складалась як нація підприємців, які своєю працею створювали собі необхідні умови для життя. Велику роль у формуванні національних особливостей відігравали американські просвітителі. Найвідомішим із них був **Бенджамін Франклін (1706–1790).**

Народився в сім'ї ремісника, працював у друкарні. Згодом став знаним політичним діячем, дипломатом, ученим-самоуком.

У 1731 р. у Філадельфії заснував першу в північноамериканських колоніях публічну бібліотеку, Пенсільванський університет (1740 р.), Американське філософське товариство (1743 р.).

Його цікавили економічні й філософські питання. На його творі "Шлях до багатства" виховувалося не одне покоління американців.

Він дотримувався поміркованих політичних поглядів. Спершу виступав за самоуправління колоній, але в рамках Британської монархії за те, щоб не було жодних податків для колоній без представництва в парламенті. Згодом прийшов до розуміння необхідності самостійності для американських колоній.

ПОЛІТИЧНИЙ РОЗВИТОК КОЛОНІЙ

Кожна з 13 колоній мала свій особливий устрій і свою особливу форму правління.

1. Королівські колонії (Нью-Йорк, Нью-Джерсі та ін.) управлялися губернаторами, яких призначав англійський король.

2. У деяких колоніях (Пенсільванії, Делавері, Меріленді) влада була в руках власників колоній, які діяли під контролем англійського уряду.
3. У третій групі колоній (Род-Айленді, Коннектікуті та ін.) губернатори вибиралися і діяли на основі королівських законів.

Всі колонії повинні були управлятися за англійськими законами. У колоніях існували законодавчі збори, але багато з них мали тільки дорадчий характер. Вибори в колоніях здійснювалися на основі високого майнового цензу.

ПРИЧИНИ КОНФЛІКТУ МІЖ КОЛОНІЯМИ ТА МЕТРОПОЛІЄЮ

1. Економічні суперечності між колоніями та метрополією. Економічне зростання колоній і політика метрополії з обмеження цього росту.

Англія боялася:

- ростучої економічної незалежності колоній;
- конкуренції їхніх товарів;
- хотіла зберегти колонії як свою сировинну базу і ринок збуту товарів.

З цією метою Англія забороняла:

- виробляти в колоніях багато промислових товарів, що виготовлялися в Англії, аби мати ринок для збуту своїх товарів;
- виготовляти залізні вироби і тканини;
- будувати промислові підприємства;
- вивозити з Англії до колоній майстрів, машини й винаходи;
- вести торгівлю з іншими країнами та їхніми колоніями;
- вести торгівлю без посередництва англійських купців.

2. Намагання звільнитися від тих обмежень, що їх зазнавали колонії з боку метрополії.
3. Несумісність розвитку ринкових відносин Північної Америки та її колоніальної залежності.
4. Інтереси широких мас колоній зайшли в суперечність із політикою англійської корони в царині колонізації та поземельних відносин.
5. Невдоволення королівським указом 1763 р. про заборону переселення на західні землі.

Цей указ було спрямовано:

- на збереження американських земель за англійською короною;
- на забезпечення вигідної торгівлі англійським купцям з індіанцями;
- на утруднення переселення вільних колоністів із земель великих власників.

Фермери протестували проти:

- сплати рент англійським аристократам-землевласникам;
- обкладання колоністів високими податками;
- постійного зростання митних зборів на ввіз товарів із Англії.

6. Намагання звільнитися від політичної влади Англії та йти самостійним шляхом розвитку.
7. Колоніальний гніт і панівне становище англійської земельної аристократії були головними перешкодами на шляху самостійного розвитку колоній.

Напередодні Війни за незалежність мали місце:

1. Незаконне захоплення земель на Заході.
2. Відмова від сплати податків.
3. Бойкот англійських товарів.
4. Збройні сутички з урядовими військами.

ВІЙНА ЗА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ І УТВОРЕННЯ США

"БОСТОНСЬКЕ ЧАЮВАННЯ". ПРИВІД ДО ВІЙНИ

Через постійне зростання митних зборів за ввіз товарів із Англії з'явилася контрабандна торгівля, яка набула значного поширення і великих розмірів та на якій наживалися окремі ділки.

Вони й стали ініціаторами бойкоту англійських товарів.

1773 р. Англійські купці привезли до Бостона велику партію чаю. Жителі колоній виступили проти права парламенту оподатковувати товари.

Перебравшись за індіанців, жителі Бостона напали на кораблі та викинули всі ящики з чаєм у море. Ці події було названо "бостонським чаюванням"; вони стали приводом до повстання англійських колоній в Америці.

1774 р. Англійські власті перейшли в наступ:
- закрили бостонський порт;
- блокували його військовими кораблями з моря;
- колонію Массачусетс позбавили права на самоуправління;
- видали акт про відправлення до Англії звинувачених в антиурядовій діяльності;
- дозволили розташування англійських військ у приватних помешканнях.

У відповідь на ці заходи англійських властей по всій Америці почалися мітинги, протести.

1774 р. У Філадельфії було скликано **І Континентальний конгрес** (з'їзд представників колоній) з метою організації боротьби проти Англії. Конгрес прийняв **Декларацію прав.** У ній:
1. Засуджено останні рішення англійського парламенту.
2. Вміщено звернення до короля з проханням скасувати обмеження торгівлі та промисловості.
3. Вимагалося не оподатковувати колоністів без їхньої згоди.
4. Пропонувалося надати колоніям право створювати власні законодавчі органи.
5. Колоністи вимагали прав "на життя, свободу і власність".

ПОЧАТОК ВІЙНИ ЗА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ

У відповідь на події в Бостоні по всіх 13 колоніях відбувалися мітинги, збір пожертвувань для бостонців тощо. Колоністи готувалися до збройної боротьби проти колонізаторів:
- створювалися запаси зброї;
- формувалися загони добровольців;
- проводилася велика робота серед населення, щоби залучити більше прихильників незалежності.

У колоніях населення розділилося на прихильників боротьби за незалежність і прихильників Англії.

1. **Прихильники Англії:**
   - англійські чиновники,
   - агенти англійських купців,
   - купці,
   - англіканські священики,
   - землевласники-феодали центральних провінцій,
   - частина багатих плантаторів.
2. **Прихильники боротьби за незалежність:**
   - фермери,
   - ремісники,
   - підмайстри,
   - робітники,
   - підприємці,
   - частина плантаторів південних колоній.

ПРИЧИНИ УЧАСТІ ЧАСТИНИ ПЛАНТАТОРІВ У ВИЗВОЛЬНІЙ ВІЙНІ

1. Землі плантацій швидко виснажувалися. Плантаторам були потрібні нові землі, а переселятися на Захід було заборонено англійськими властями.
2. Плантатори хотіли звільнитися від заборгованості англійським купцям і банкірам.

   Англія вирішила розпочати рішучі дії проти "заколотників".

18 квітня 1775 р. Англійський загін (два полки) виступив із Бостона, щоби знищити склад зброї колоністів, розташований неподалік.

19 квітня 1775 р. Сталася збройна сутичка між колоністами та англійськими військами. Колоністи використали тактику розсипного бою. Англійці втратили вбитими 273 вояків, колоністи — 95.

Ці події започаткували американську Війну за незалежність.

Червень 1775 р. Було скликано **ІІ Континентальний конгрес** у Філадельфії з представників 13 колоній, на якому:
- ухвалено рішення про створення регулярної армії колоністів;
- командувачем армії призначено **Джорджа Вашингтона (1732–1799).**

Джордж Вашингтон був відданий ідеям незалежності колоній. Багатий плантатор. Людина розумна, чесна, порядна, з великим почуттям обов'язку. Видатний полководець, який вірив у перемогу і в найтяжчі дні поразок. Діяв рішуче і привів американську армію до перемоги.

Водночас був видатним політичним і державним діячем. Делегат І і ІІ Континентальних конгресів, голова конвенту (1787 р.) з розроблення Конституції США, був обраний **першим президентом США (1789–1797 рр.).**

ПРОГОЛОШЕННЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ КОЛОНІЙ

4 липня 1776 р. Конгрес проголосив **Декларацію незалежності**. Це була заява про відокремлення від Англії та повну самостійність колишніх колоній. Одним із авторів Декларації незалежності був **Томас Джефферсон (1743–1826).**

Джефферсон походив із багатої земельної аристократії. Набув добру освіту і різнобічні знання. Адвокат, передовий мислитель свого часу, американський просвітитель. У памфлеті **"Висновки про права британської Америки" (1774 р.)** захищав ідеї народного суверенітету і права колоній на вільний розвиток. У **"Нотатках про Віргінію" (1782 р.)** різко критикував рабство. Дрібних власників-фермерів він уважав найціннішою частиною суспільства.

Ставши **третім президентом США (1801–1809 рр.)**, він сприяв зміцненню республіки, підтримував підприємців і плантаторів, здійснював деякі демократичні заходи, які не торкалися рабства в південних штатах.

ОСНОВНІ ІДЕЇ ДЕКЛАРАЦІЇ НЕЗАЛЕЖНОСТІ

1. Принцип рівності всіх людей у правах.
2. Принцип народного суверенітету як основи державного устрою.
3. Принцип народовладдя, тобто влади всього народу, який вибирає уряд і має право його скинути.
4. Право народу на повалення тиранії та створення справді народного уряду.
5. Проголошено утворення нової держави — **Сполучених Штатів Америки.**
6. Незалежність США від Англії.
7. Проголошено демократичні принципи:
   - право на життя,
   - право на свободу,
   - на рівність,
   - прагнення до щастя.

Висновок

Проголошенням незалежності закінчився перший період війни і почався другий — період формування буржуазної республіки та її перемог над внутрішніми і зовнішніми ворогами.

ВОЄННІ ДІЇ 1775–1783 рр.

Весна 1776 р. Британська армія в Америці поповнилася військами з метрополії та найманцями з німецьких князівств.

Її чисельність досягла 60 тис.

Англійське командування планувало захопити **Нью-Йорк** і відрізати від повстанців американський Південь.

Вересень 1776 р. Заняття англійськими військами Нью-Йорка.

Січень 1777 р. 2,5 тис. американських солдатів переправилися через р. Делавер і завдали поразки ворогові поблизу **Трентона і Прінстона**. Американська армія була кепсько озброєна, не вистачало спорядження, продуктів харчування тощо.

Лютий 1778 р. Було підписано франко-американський договір, який передбачав допомогу з боку Франції озброєнням і військовими силами. Згодом у союз із США ввійшли **Іспанія та Голландія**.

Осінь 1778 р. Армія Вашингтона розгромила сильну англійську армію поблизу **Саратоги.**

Літо 1780 р. Англійці здобули ряд перемог над американською армією на Півдні.

Січень 1781 р. Обстановка змінилася і англійці зазнали кількох поразок на Півдні.

Літо 1781 р. Американські та французькі війська під командуванням Вашингтона змусили капітулювати англійську армію поблизу **Йорктауна**, яку вони оточили з суходолу і моря.

Березень 1783 р. Англія була змушена припинити бойові дії проти американських військ.

Вересень 1783 р. Паризький договір (Версальський мир).

1. Англія визнала незалежність США.
2. Договір юридично закріпив американську незалежність.
3. Було визнано розширення території США на захід до р. Міссісіпі.

США обіцяли виплатити англійським купцям те, що заборгували колоністи і компенсацію за конфіскувану власність.

ВІЙНА ЗА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ (1775–1783)

Важливі події політичної історії	Перебіг війни	Міжнародні відносини
1774–1775 рр. I Континентальний конгрес. **1776–1781 рр.** II Континентальний Конгрес **4 липня 1776 р.** Декларація незалежності	19 квітня 1775 р. Початок війни. **Весна 1776 р.** Британська армія в Америці поповнилася військами з метрополії. **Вересень 1776 р.** Заняття англійцями Нью-Йорка	
	Осінь 1778 р. Армія Вашингтона розгромила англійську армію поблизу Саратоги **Січень 1781 р.** Англійці зазнали кількох поразок на Півдні. **Літо 1781 р.** Капітуляція англійської армії поблизу Йорктауна **Березень 1783 р.** Англія була змушена припинити бойові дії проти американських військ	**1778 р.** Договір із Францією (торговий і союзний) Вступ Франції у війну проти Англії **1779 р.** Вступ Іспанії у війну проти Англії. **1780 р.** Проголошення Росією озброєного нейтралітету. **1781 р.** Вступ Голландії у війну проти Англії. **1783 р.** Версальський мир
1787 р. Скликання конституційного конвенту. **1789 р.** Почала діяти **Конституція США** **1791 р.** Білль про права		

НАСЛІДКИ ВІЙНИ ЗА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ

1. 13 американських колоній, які повстали проти колоніального гніту Англії, відокремились і, витримавши тяжку боротьбу, домоглися перемоги у війні.
2. На Американському континенті виникла нова держава — **Сполучені Штати Америки.**
3 Війна за незалежність забезпечила державну самостійність колишніх англійських колоній.
4. Було повалено колоніальне панування Англії.
5. Було проголошено республіку.
6. Перемога американського народу означала поразку англійської правлячої аристократії не лише в Америці, а й у самій Англії та завдала відчутного удару по політиці англійської монархії.
7. Англійські аристократи на Американському континенті не спромоглися перетворити фермерів на залежних селян і запровадити феодальні порядки.
8 Землі феодалів-аристократів перейшли до фермерів.
9. Було скасовано оброк.
10. За час війни зі США повтікали чи були вигнані 100 тис. англійських аристократів і членів їхніх родин, а їхні землі було конфісковано і пущено на продаж.
11. Війну за незалежність ми можемо назвати буржуазною революцією, позаяк були знищені всі феодальні перепони на шляху розвитку ринкових відносин і почався бурхливий розвиток останніх.
12. Завершився процес фомування американської нації.
13. Почалося піднесення національно-визвольного руху в іспанських і португальських колоніях Латинської Америки.

РИСИ СУСПІЛЬНОГО ЛАДУ США

До Війни за незалежність	Після Війни за незалежність
Колоніальний гніт Англії був перешкодою для розвитку ринкових відносин, існували обмеження для розвитку промисловості і торгівлі	Було скасовано обмеження на розвиток промисловості й торгівлі. Швидкими темпами почався розвиток ринкових відносин
Існувало рабство білих ("кабальних слуг")	Скасовано рабство білих

До Війни за незалежність	Після Війни за незалежність
Використовувалася тяжка праця негрів-рабів	У північних штатах рабство було знищено, але збереглося в південних штатах
Діяла заборона переселятися на західні землі	Західні землі оголошено власністю держави. Вони продавалися всім охочим, але тільки великими ділянками.
Збирався оброк на землях великих англійських аристократів-землевласників	Землі великих англійських аристократів конфісковано і пущено на продаж. Оброк зник
Влада в колоніях належала англійським чиновникам та аристократам-землевласникам	Владу перебрали американські підприємці й плантатори

ПРИЙНЯТТЯ КОНСТИТУЦІЇ США (1787)

1787 р. У Філадельфії було скликано конституційний конвент під головуванням Вашингтона, який виробив текст Конституції США. Вона набрала чинності в **1789** р. і з деякими поправками діє до сьогоднішнього дня.

Конституція — це закон про устрій держави.

1791 р. Конституцію доповнили **Біллем про права.**
Це 10 доповнень до неї.
Встановлювалися:
- свобода слова,
- свобода зборів,
- свобода совісті,
- недоторканність приватної власності,
- право кожного американця мати зброю для самозахисту,
- заборона арештів без згоди суду.

Вводився суд присяжних.

ПОДАЛЬШИЙ РОЗВИТОК ПОЛІТИЧНОГО ЛАДУ В США

Перша половина XIX ст. Фермери і робітники домоглися встановлення загального виборчого права (для чоловіків білого населення).

Після громадянської війни 1861–1865 рр. було знищено рабство; негри одержали ті самі права, що й білі.

1913 р. Сенаторів почали вибирати прямим голосуванням.

1920 р. Виборче право одержали жінки.

НАЦІОНАЛЬНА СИМВОЛІКА США

14 червня 1777 р. Було ухвалено резолюцію про національний прапор США. На його полотнищі мало бути 13 червоних та білих смуг, що чергуються. В кутку прапора — 13 білих зірок на синьому тлі (за кількістю колишніх колоній, а тепер штатів, які утворили єдину державу).

15 вересня 1789 р. Прийнято закон про **Велику печать США.** На її лицевому боці зображено герб США — Американський орел, який однією лапою тримає маслинову гілку, символ миру, а іншою — віяло з 13 стріл (за кількістю штатів). На грудях орла — щит із червоними та білими смугами. У дзьобі — стрічка з написом латинською мовою "Єдині в багатоманітті". Над головою орла зображено сузір'я з 13 зірок. На зворотному боці зображено піраміду як символ стабільності і сили.

14 вересня 1814 р. Народився гімн "Зоряний прапор". Закон про визнання "Зоряного прапора" державним гімном США було підписано **3 березня 1831** р. президентом Гербертом Гувером.

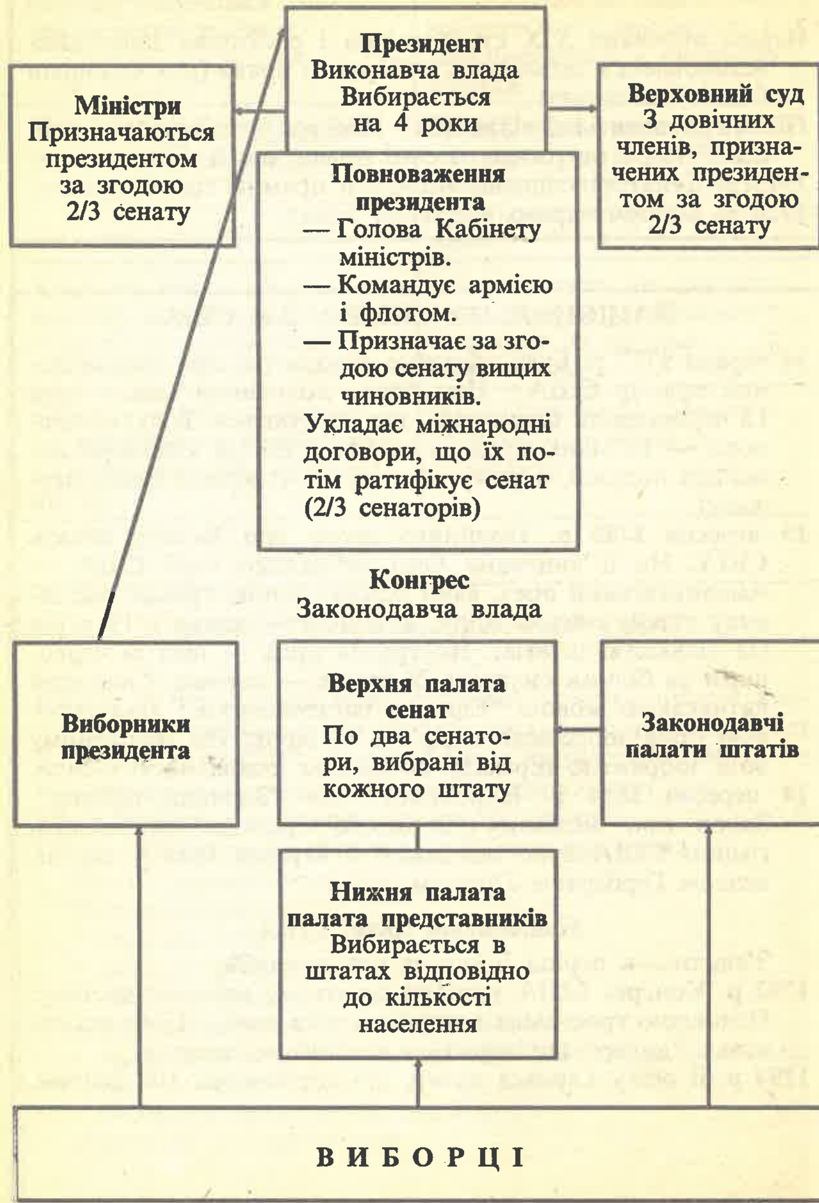
Національні гроші США

З'явилися в період Війни за незалежність.

1792 р. Конгрес США ухвалив десяткову монетну систему. Основною грошовою одиницею став долар. Походження назви "долар" пов'язують з німецьким талером.

1794 р. В обігу з'явився долар, що дорівнював 100 центам.

НАЙВИЩІ ОРГАНИ ВЛАДИ США ЗА КОНСТИТУЦІЄЮ 1787 р.

ЗНАЧЕННЯ КОНСТИТУЦІЇ 1787 р.

1. Остаточно сформувалася державність США.
2. Було створено союзну державу з окремих штатів, які зберегли широке самоуправління і власні конституції.
3. Американська революція привела до створення США — країни з республіканським і федеративним устроєм, реальним народовладдям.
4. Було проголошено рівність перед законом.
5. Конституція США — одна з найбільш демократичних із широкими громадськими свободами і правами, що відкрила шлях до прискореного розвитку ринкових відносин.
6. Конституція 1787 р. з деякими поправками діє до сьогоднішнього дня.

СИХРОНІСТИЧНА ТАБЛИЦЯ
основних подій всесвітньої історії та історії України (кінець XV — початок XVIII ст.)

Всесвітня історія		Історія України	
Рік	Подія	Рік	Подія
1486	Бартоломео Діаш першим доплив до півдня Африки.	1482	Напад кримського хана Менглі-Гірея на Київ, його зруйнування.
1492	Відкриття Америки Х. Колумбом.	1489, 1492	Перші згадки в документальних джерелах про козаків.
		1490–1492	Повстання селян Галичини й Північної Буковини під проводом Мухи.
		1492	Закріплено права аристократів України привілеями Великого князівства Литовського.
1494	Договір між Іспанією та Португалією про поділ світу за 30-градусним меридіаном.	1494–1497	Надання Києву великим князем литовським магдебурзького права.
1497	Судебник Івана III. Початок юридичного оформлення кріпосного права.		
1498	Відкриття Васко да Гамою морського шляху до Індії.	1498	Магдебурзьке право одержало м. Дубно.
1500	Португальці відкрили Бразилію.	1500–1503	Війна між Московською державою і Великим князівством Литовським, внаслідок якої до Москви відійшли українські землі — Чернігівщина і Сіверщина.

Всесвітня історія		Історія України	
Рік	Подія	Рік	Подія
1517	Початок реформації в Німеччині.	1517	Напад кримських татар на Волинь.
1519–1521	Завоювання Мексики Ернаном Кортесом.	1523	Козаки ходили походом на Крим і зруйнували фортецю Очаків.
1519–1522	Перша навколосвітня подорож Ф.Магеллана.		
1524–1525	Селянська війна в Німеччині.	1524	Напад кримських татар на Поділля і Львівщину.
		1525	Козацьке військо на човнах напало на Очаків і здобуло його в бою.
1526	Заснування імперії Великих Моголів в Індії.	1526	Народився князь Костянтин Острозький — засновник Острозької академії.
1529	Угода між Іспанією і Португалією в Сарагосі про поділ у Східній півкулі за 17-градусним меридіаном.	1529	Перший Литовський статут.
1531–1532	Завоювання Перу Франсиско Пісарро.	1532	Заснування Києво-Могилянського колегіуму.
1534	Парламент Англії прийняв Акт про зверхність, в якому звільнив церкву Англії від підкорення її Римові	1534–1535	Війна Московської держави і Великого князівства Литовського за українські землі.
		1534	Напад кримських татар на Волинь.
1540	Папа Павло III спеціальною буллою затвердив статут ордену єзуїтів.	1539	Заснування православного єпископства у Львові.
		1541–1545	Повстання міщан і козаків Брацлавщини проти польсько-литовської адміністрації.

Всесвітня історія		Історія України	
Рік	Подія	Рік	Подія
1549	Повстання Роберта Кета в Англії.	1546	Виникла перша українська школа у Львові.
1550	Судебник Івана IV.	1550	Подорожні записки польського дипл-мата М. Литвина, в яких згадується про козаків.
1552	Приєднання до Московської держави Казанського ханства.	1551	Дмитро Вишневецький став черкаським і канівським старостою.
1554	Засновано Московську компанію англійських купців для торгівлі з Московською державою.	1554	Постанова Литовського сейму про заборону переховувати кріпаків, які втекли від пана.
1555	Аугсбурзький релігійний мир між протестантськими і католицькими князями Німеччини та німецьким імператором Карлом V.	1554	Створено рукописну книгу "Загорівський апостол". зі значною кількістю мініатюрних зображень.
1556	Приєднання до Московської держави Астраханського ханства.	1556	Закладення Січі на острові Хортиця Дмитром Вишневецьким.
1557	Лівонія уклала союз із польським королем Сигізмундом II Августом, спрямований проти Москви.	1557	"Устава на волоки" — реформа, проведена великим князем литовським і королем польським Сигізмундом II Августом.
1558	Початок Лівонської війни.	1558	Під командуванням Д. Вишневецького

Всесвітня історія		Історія України	
Рік	Подія	Рік	Подія
			було здійснено успішний похід до Криму проти татар.
1558	Засновано Гвінейську компанію англійських купців, яка вивозила негрів-рабів з Африки.	1556–1561	Переклад українською мовою Пересопницького Євангелія.
1562	Початок громадянських (релігійних) воєн у Франції.	1563	Страта Д. Вишневецького у Стамбулі.
1565	Початок опричнини за Івана IV.	1564	Магдебурзьке право отримав Брацлав.
1566	Початок визвольного руху в Нідерландах.	1566	Другий Литовський статут.
1569	Люблінська унія. Утворення Речі Посполитої.	1569	Польський король дозволив єзуїтам розгорнути свою діяльність у Литві.
1571	Парламент Англії прийняв "39 статей", які визначили основи англіканської церкви.	1571	Петиція української шляхти до польського короля про збереження прав "руської" (української) мови.
1572	"Варфоломіївська ніч" у Франції. Закінчення опричнини в Московській державі за Івана IV.	1572	Утворення реєстрового козацтва.
1573	Проголошення гугенотами на півдні Франції своєї республіки — Конфедерації на чолі з Генріхом Наваррським.	1573 1574	Заснування І. Федоровим друкарні у Львові. Видання "Апостола" та Букваря Іваном Федоровим у Львові.

Всесвітня історія		Історія України	
Рік	Подія	Рік	Подія
1576	“Гентське умиротворення” між представниками Північних і Південних провінцій Нідерландів.	1576	Утворення Острозької академії.
1577	Хвиля народних повстань на півдні Нідерландів.	1577–1578 1578	Похід Івана Підкови до Молдавії. Розширення прав реєстрових козаків.
1579	Утрехтська унія семи північних провінцій Нідерландів. Утворення Голландської республіки. Заснування Східної компанії англійських купців, в руках якої була торгівля з країнами Балтійського моря.	1576–1612	Діяльність Острозького колегіуму.
1580	Утворення Католицької ліги у Франції.		
1581	“Заповідні роки”. Заборона переходу на “Юр'їв день”. Остаточне закріпачення селян.	1581	Видання Острозької Біблії Іваном Федоровим — першої Біблії слов'янською мовою.
1583	Закінчення Лівонської війни.	1586	Заснування в Україні першого братства (у Львові).
1585	Створено Паризьку лігу.		
1587	Страта Марії Стюарт.		Відкриття Львівської братської школи.
1588	Загибель “Непереможної армади”	1588	Третій Литовський статут.
		1591–1593	Козацько-селянське повстання під проводом К. Косинського.

Всесвітня історія		Історія України	
Рік	Подія	Рік	Подія
1594	Проголошення Генріха IV королем Франції.	1594–1596	Козацько-селянське повстання під проводом С. Наливайка.
1596	Берестейська церковна унія.	1596	Підпорядкування значної кількості українських єпархій уніатській церкві згідно з рішеннями Берестейської церковної унії.
1597	“Урочні роки”. Встановлення строків розшуку збіглих селян-кріпаків.		
1598	Нантський едикт, який врегулював “релігійне питання” у Франції. Закінчення релігійних воєн у Франції.	1599	Повстання запорожців на турецькій галері під проводом Самійла Кішки.
1598–1613	“Смутні часи” в Московській державі.	1601–1602	Участь козаків на чолі з С. Кішкою у польсько-шведській війні.
1603	Союз Шотландії та Англії.	1602	Козаки на 30 чайках розгромили під Кілією турецький флот.
1605–1606	Правління Лжедмитрія I.	1606	Козаки розгромили турецький флот і здобули штурмом фортецю Варну.
1606–1610	Правління Василія Шуйського.	1607	Виступ міщан Брацлава спільно з селянами й козаками проти посилення експлуатації.

Всесвітня історія		Історія України	
Рік	Подія	Рік	Подія
1606–1607	Селянська війна в Московській державі під проводом Івана Болотникова.	1607	Виступ селян у Стрийському та Сяноцькому повітах.
1608	Заснування протестантськими князями Німеччини Євангелічної ліги.	1608	Запорожці захопили Перекоп.
1609	Заснування католицькими князями Німеччини Католицької ліги. Визнання незалежності Північних Нідерландів.	1609	Козацьке військо на 16 чайках увійшло в гирло Дунаю і спалило дунайські фортеці Кілію, Ізмаїл, Білгород.
1610	Скинення В. Шуйського з московського престолу. "Семибоярщина".		
1611	Початок шведської інтервенції на територію Московської держави.	1611	Уряд Речі Посполитої видав спеціальну постанову "Про сваволю українську", в якій давався наказ розправлятися з повстанцями.
1611–1612	Нижегородське повстання під проводом К. Мініна і Д. Пожарського. Похід на Москву.		
1613	Початок правління династії Романових.	1613–1624	Героїчна доба козацьких морських походів.
		1616	Видання "Граматики" М. Смотрицького.

Всесвітня історія		Історія України	
Рік	Подія	Рік	Подія
		1616	Захоплення Кафи.
1618–1648	Тридцятилітня війна.	1618	Похід козацького війська на чолі з П. Сагайдачним на Москву.
1618–1624	Чеський період Тридцятилітньої війни.	1620	Відновлення православної митрополії в Україні. Битва польських військ проти турків і татар під Цецорою.
		1621–1622	Хотинська битва. Смерть П. Сагайдачного.
1624–1629	Датський період Тридцятилітньої війни.	1625	Козацько-селянське повстання на чолі з гетьманом Марком Жмайлом. Куруківська угода поляків із козаками.
1630–1634	Шведський період Тридцятилітньої війни.	1630	Повстання козаків і селян під проводом гетьмана Тараса Федоровича (Трясила).
		1632	Початок діяльності Києво-Могилянського колегіуму після злиття Братської та Лаврської шкіл.
1635–1648	Франко-шведський період Тридцятилітньої війни.	1635	Козацьке повстання проти польської шляхти під проводом Івана Сулими і здобуття фортеці Кодак.
		1637	Козацьке повстання під проводом Павла Бута.

Всесвітня історія		Історія України	
Рік	Подія	Рік	Подія
		1638	Козацьке повстання під проводом Якова Острянина (Острянинці) та Д. Гуні.
		1638	Перше масове переселення українських козаків на Слобожанщину.
1648	Вестфальський мир. На Вестфальському конгресі Іспанія остаточно визнала незалежність Голландії.	1648–1657	Національно-визвольна війна українського народу під проводом Б. Хмельницького.
		1648	Перемога козацького війська над поляками на Жовтих Водах.
		1648 квітень-травень	Розгром козацькою армією польських військ під Корсунем.
		1648 травень	Перемога українських військ під Пилявцями.
		1648 вересень	Початок визвольного походу на західноукраїнські землі.
1649	Страта Карла I в Англії. Проголошення республіки. Прийняття Соборного уложення в Московському царстві.	1649	Зборівський мирний договір.
		1651	Поразка українських військ у битві під Берестечком. Білоцерківський договір.
		1652	Перемога козацької армії над польським військом під Батогом.

Всесвітня історія			
Рік	Подія	Рік	Подія
1653	Встановлення диктатури О. Кромвеля в Англії.	1653	Битва під Жванцем. Земський собор у Москві ухвалив рішення взяти Україну "під високу руку Москви".
1653–1658	Протекторат О. Кромвеля в Англії.	1654	Переяславська рада. Схвалено рішення про перехід України під протекторат Московського царства.
		1654	Березневі статті, підписані в Москві між царським урядом та українською старшиною.
		1655	Битва під Охматовом.
		1656	Віленська угода Москви з Польщею.
		1657	Смерть Б. Хмельницького.
		1658	Гадяцький договір між гетьманом Іваном Виговським і польським урядом щодо повернення України на правах автономії до складу Речі Посполитої.
1660	Реставрація монархії в Англії.	1660	Чуднівська компанія. Слободищенський трактат Ю. Хмельницького з Польщею.
1667–1671	Селянська війна в Московській державі під проводом Степана Разіна.	1667	Андрусівське перемир'я Московської держави та Речі Посполитої. Поділ України на Правобережну і Лівобережну.

Всесвітня історія		Історія України	
Рік	Подія	Рік	Подія
		1670	Похід запорожців на чолі з І. Сірком на турецьку фортецю Очаків.
1672–1725	Петро I — цар Росії.	1672	Завоювання турками Поділля. Бучацький договір між Туреччиною і Польщею.
		1677 1678	Турецько-татарські походи на Україну.
1684	Утворення антитурецької “Священної ліги” (Австрія, Польща, Венеція, Росія).	1681	Бахчисарайський мир між Росією і Туреччиною
1685	Скасування Нантського едикту Людовіком XIV.	1686	Перехід Київської митрополії під владу московського патріарха. “Вічний мир” між Московською державою і Польщею
1688–1689	Славна революція в Англії.	1687 1689	Спільні походи українських козаків і російського війська на Крим.
1700-1721	Північна війна Росії проти Швеції.	1695, 1696	Азовські походи українських та російських військ.
1703	Заснування Санкт-Петербурга.	1702-1704	Національно-визвольне повстання на Правобережній Україні під проводом Семена Палія.
		1704	Об'єднання І. Мазепою Лівобережної і частини Правобережної України.

Всесвітня історія		Історія України	
Рік	Подія	Рік	Подія
1707	Акт єднання між Англією та Шотландією. Утворення Великої Британії.	1708	Укладення шведсько-українського договору проти Росії. Знищення Батурина
		1709	Розгром шведської армії під Полтавою Зруйнування Запорізької Січі царськими військами.
1711	Прутський похід російської армії. Мирний договір між Росією і Туреччиною.	1710	Обрання в Бендерах у Молдавії П. Орлика гетьманом України. Проголошення Пактів і Конституції прав і вольностей Війська Запорізького
1721	Прийняття Петром I титулу імператора.	1720	Заборона російського уряду друкувати українські книжки
		1721	Заснування Малоросійської колегії
1725-1762	Палацові перевороти в Росії.	1734-1750	Правління гетьманського уряду в Україні.
		1734	Повстання гайдамаків на Правобережній Україні під проводом Верлана.
1762–1796	Правління імператриці Катерини II	1764	Скасування Гетьманщини.
		1768	“Коліївщина” — народне визвольне повстання на Правобережній Україні
1772	Перший поділ Речі Посполитої.	1772	Внаслідок першого поділу Польщі Галичина відійшла до Австрії.

Всесвітня історія		Історія України	
Рік	Подія	Рік	Подія
1768–1774	Перша російсько-турецька війна.	1768–1774	Участь у цій війні українських козаків.
1773–1775	Селянська війна в Росії під проводом О. Пугачова.	1775	Захоплення Австрією Буковини.
1775–1783	Війна за незалежність англійських колоній в Америці.	1775	Ліквідація Росією Запорозької Січі.
4 липня 1776	Декларація незалежності. Проголошення США.	1778	Заснування Херсона.
1787–1789	Розроблення Конституції США.	1781–1782	Адміністративні реформи на Гетьманщині.
1783	Версальський мир. Завершення Війни за незалежність США. Видання царського маніфесту про приєднання Криму до Росії.	1783	Указ Катерини II про закріпачення селян на Лівобережній та Слобідській Україні.
1787–1791	Друга російсько-турецька війна.	1785	Прийняття "Жалуваної грамоти дворянству".
1788–1790	Війна Росії проти Швеції.	1788–1789	Створення Чорноморського козачого війська. Заснування Миколаєва.
1793	Другий поділ Польщі.	1793	Захоплення Правобережної України Росією.
1795	Третій поділ Польщі.	1795	Росія захопила Волинь.

ЛІТЕРАТУРА

Галич М. Історія доколумбових цивілізацій. — М., 1990.
Двінцев О. Всесвітня історія: Систематичний довідник. — К., 1997.
Дейвіс Норман. Європа. Історія. — К., 2001.
Дитяча енциклопедія. — К., 1989.
Історія світової культури. — К., 2000.
Іванян Е. Від Джорджа Вашингтона до Джорджа Буша. — М., 1991.
Ключевський В. Курс Російської історії. — М., 1990.
Любімов Л. Мистецтво Західної Європи. — М., 1978.
Мішина І. Всесвітня історія. Епоха становлення сучасної цивілізації. — К., 1994. Нова історія. — Т.1. — К., 1987.
Павлова С. Кромвель. — М., 1980.
Стельмах С., Пивовар С. Всесвітня історія. — К., 1996.
Яковлєв Н. Вашингтон. — М., 1991.

ЗМІСТ